

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

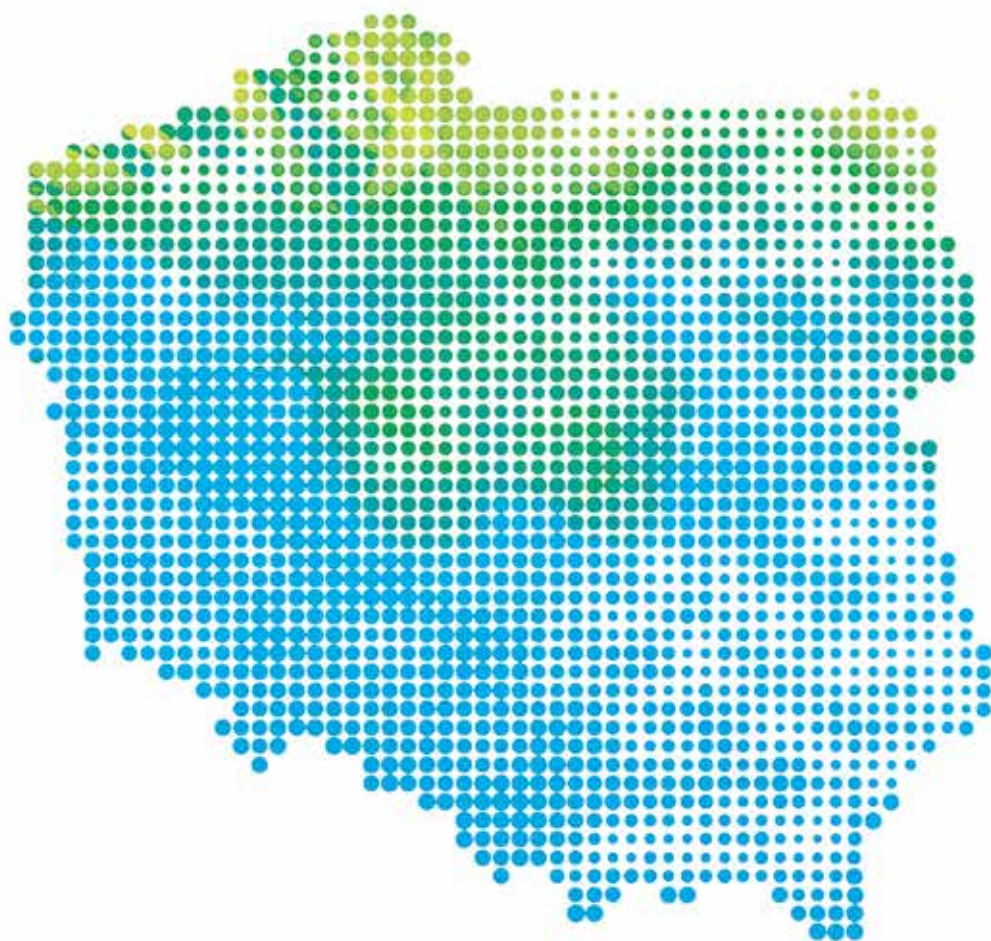
This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II

Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich

(wersja pełna)

Andrzej Rosner
Monika Stanny

Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu
rozwoju społeczno-gospodarczego
obszarów wiejskich

(wersja pełna)

Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN
Warszawa 2016

Publikacja prezentuje wyniki badań II etapu wieloletniego projektu „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich” – MROW 2016, realizowanego w ramach Forum Inicjatyw Rozwojowych Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej we współpracy z Instytutem Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.

Zespół realizujący projekt: dr hab. Monika Stanny – IRWiR PAN, autor opracowania, koordynator projektu ■ prof. dr hab. Andrzej Rosner – IRWiR PAN, autor opracowania ■ Marek Zagórski – Rada Programowa Fundacji EFRWP, inicjator projektu ■ Krzysztof Podhajski – Fundacja EFRWP ■ Krzysztof Lipiński – Fundacja EFRWP ■ Agnieszka Żeglińska – Fundacja EFRWP ■ Edyta Kozdroń – IRWiR PAN

Zespół doradczy: prof. dr hab. Jerzy Buzek ■ prof. dr hab. Zbigniew Ćwiakalski ■ prof. dr hab. Katarzyna Duczowska-Małysz ■ dr hab. Aleksander Hall ■ dr Stanisław Kluz ■ Ireneusz Niewiarowski ■ dr Mirosław Drygas ■ dr Iwona Nurzyńska ■ dr Patrycjusz Zarębski

Recenzenci: prof. dr hab. Marek Kłodziński ■ prof. dr hab. Witold Orłowski ■ prof. dr hab. Walenty Poczta

Redaktor prowadzący: Elżbieta Wierzbicka

Projekt okładki: Partner Poligrafia 2

Redakcja techniczna i przygotowanie do druku: Dorota Majcher

Druk i oprawa: Partner Poligrafia 2

W projekcie wykorzystano dane udostępnione przez: Główny Urząd Statystyczny, Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, osiem okręgowych komisji egzaminacyjnych, Państwową Komisję Wyborczą, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Rozwoju, Urząd Komunikacji Elektronicznej, Centralną Ewidencję Pojazdów i Kierowców, 16 urzędów marszałkowskich, oraz przeprowadzono badanie ankietowe w 2173 urzędach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich.

Za udostępnione dane składamy serdeczne podziękowania.

Sposób cytowania raportu: Rosner A., Stanny M., 2016: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich*. EFRWP, IRWiR PAN, Warszawa.

Copyright © by Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej 2016

Copyright © by Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 2016

ISBN 978-83-89900-57-9

Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej
ul. Miedziana 3A, 00-814 Warszawa
tel. +48 22 639 87 63, fax +48 22 620 90 93
e-mail: efrwp@efrwp.com.pl; www.efrwp.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
Tytułem wstępu do II etapu MROW	9
Rozdział I. Problemy operacjonalizacji pojęcia „poziom rozwoju”. Korekta bazy danych projektu i jej konsekwencje	17
Rozdział II. Elementy rezultatów badań etapu I najważniejsze z punktu widzenia analizy w etapie II	33
Rozdział III. Uwagi metodologiczne na temat właściwości skal pomiarowych wykorzystanych do pomiaru poziomu rozwoju oraz dynamiki zmian	47
Rozdział IV. Zmiany rozkładu przestrzennego poziomu i dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego	57
Rozdział V. Dynamika składowych rozwoju społeczno-gospodarczego ...	69
V.1. Dostępność przestrzenna gmin	70
V.2. Dezagraryzacja gospodarki lokalnej	81
V.3. Charakterystyka funkcji rolniczej	90
V.4. Rozwój funkcji pozarolniczych	100
V.5. Lokalne finanse publiczne	111
V.6. Problematyka demograficzna gmin	121
V.7. Zrównoważenie lokalnego rynku pracy	130
V.8. Problematyka edukacyjna	141
V.9. Aktywność społeczna	151
V.10. Zamożność i spójność społeczności lokalnej	165
V.11. Elementy warunków mieszkaniowych	176
Rozdział VI. Zróżnicowanie udziału składowych w rozwoju społeczno-gospodarczym i zróżnicowanie kierunków rozwoju gmin	189
Rozdział VII. Uwagi końcowe	213

Podsumowanie wniosków z badań MROW 2016	221
Aneksy	233
Aneks 1. Schemat pojęcia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich	233
Aneks 2. Wykaz wskaźników empirycznych wykorzystanych w badaniu	234
Aneks 3. Rozkłady przestrzenne wartości wskaźników empirycznych wykorzystanych w badaniu MROW 2016	237
Aneks 4. Wykaz dziesięciu gmin o najwyższym poziomie i dynamice rozwoju społeczno-gospodarczego według kolejności alfabetycznej w badaniach MROW 2016	284
Wykaz tabel i rysunków	285
Tabele	285
Rysunki	288
Bibliografia	291

Wprowadzenie

Niniejszy raport – *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich (MROW)* – to efekt i podsumowanie kolejnych dwóch lat badań i analiz dotyczących poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego terenów wiejskich w Polsce. Dwa lata temu opublikowaliśmy wyniki pierwszego etapu MROW 2014, obejmujące badanie poziomu i struktury rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, które stanowiły swoistą fotografię sytuacji społeczno-gospodarczej na poziomie lokalnym. W prezentowanym obecnie drugim etapie – MROW 2016, oddajemy w Państwa ręce opracowanie, w którym nie tylko powtórzono badania według przyjętej metodologii, lecz także rozszerzono je o analizę procesów i zmian zachodzących na terenach wiejskich na przestrzeni dwóch lat dzielących oba opracowania. Tym samym w drugim etapie podjęto próbę zdefiniowania mechanizmów, mających wpływ na dynamikę rozwoju.

Z całym przekonaniem możemy stwierdzić, że „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich” jest najważniejszym projektem badawczym Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, który realizujemy we współpracy z Instytutem Rolnictwa i Rozwoju Wsi Polskiej Akademii Nauk. Jednocześnie jest to jedyny tego typu projekt w Polsce, który zasięgiem obejmuje obszary wiejskie całego kraju w podziale na gminy. Uwzględnia on kluczowe aspekty związane z rozwojem społeczno-gospodarczym polskiej wsi, w tym m.in. problematykę dezagraryzacji gospodarki lokalnej, charakterystykę sektora rolniczego i pozarolniczego, zagadnienia związane z dostępnością przestrzenną gminy, lokalnymi finansami publicznymi, rynkiem pracy, procesami demograficznymi, jakością systemu edukacyjnego, zamożnością i rozwarstwieniem społeczności lokalnych oraz warunkami bytowymi i aktywnością społeczną. Wykorzystywane w nim dane pozyskiwane są z kilkudziesięciu instytucji publicznych oraz pochodzą z badań ankietowych przeprowadzanych

w każdej gminie. Ważnym atutem projektu jest również cykliczność analizy tych samych danych oraz niezmiennosc przyjętej metody badawczej. Założony długi horyzont czasowy oraz zastosowana interwałowa metoda monitorowania zmian, zapewniają stałą obserwację procesów społeczno-ekonomicznych, jak również weryfikację trafności stosowanych instrumentów prorozwojowych.

Przygotowanie raportu nie byłoby możliwe, gdyby nie praca i zaangażowanie wielu osób. Słowa uznania i podziękowania należą się w pierwszej kolejności zespołowi realizującemu badania, a tym samym autorom raportu. W sposób szczególny dziękujemy również instytucjom, które odpowiadając na nasze prośby udostępniały nam potrzebne dane. Nieocenione było także wsparcie Rady Programowej i Kapituły Fundacji EFRWP.

Zapraszamy Państwa do lektury niniejszego opracowania. Mamy nadzieję, że wnioski, jakie udało się nam zebrać, będą stanowiły podstawę do dalszej dyskusji nad kierunkami rozwoju obszarów wiejskich w naszym kraju.

Marek Zagórski
prezes zarządu Fundacji EFRWP
w latach 2005–2006 i 2010–2016,
inicjator projektu

Krzysztof Podhajski
prezes zarządu Fundacji EFRWP

Tytułem wstępu do II etapu MROW

Obecne opracowanie jest drugim z kolei, zawierającym wyniki prac uzyskanych w projekcie zatytułowanym „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich”. Głównym przedmiotem analiz pierwszego etapu było utworzenie mapy pokazującej zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce oraz opracowanie zasad grupowania gmin w typy podobne pod względem struktury czynników wpływających na osiągnięty poziom rozwoju. Realizacja tego celu wymagała utworzenia definicji operacyjnej, pozwalającej na określenie osiągniętego poziomu. W wyniku przeprowadzonej analizy udało się wyodrębnić jedenaście zmiennych – składowych, które biorą udział w tworzeniu skali poziomu rozwoju, jednak same nie miały charakteru empirycznego, a więc nie spełniały postulatu operacyjności, podstawowego z punktu widzenia badań. Każda z tych jedenastu składowych dodatkowo musiała zostać operacjonalizowana. Określenie wskaźników empirycznych dla każdej z nich oraz sposobów, w jakich uczestniczą one w tworzeniu miary syntetycznej (ich relatywnej wagi, tego, czy jest to stymulanta czy też destymulanta z punktu widzenia miary syntetycznej) były przedmiotem analiz w pierwszym etapie projektu.

Jednak prace prowadzące do konstrukcji skali poziomu rozwoju musiały być poprzedzone analizą samego pojęcia „poziom rozwoju społeczno-gospodarczego”. W rezultacie przyjęto, że **rozwój społeczno-gospodarczy to proces przekształcania wsi w środowisko przyjazne mieszkańcom, a więc takie, które pozwala im na zaspokajanie potrzeb i aspiracji, zwłaszcza w zakresie warunków pracy i uzyskiwania godziwych dochodów, dostępu do usług publicznych i szeroko rozumianych dóbr kultury, poczucia uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, sprawstwa w zakresie dokonujących się przemian itd.** Jest to więc pojęcie wielowymiarowe, mające komponenty

zarówno ekonomiczne, jak i społeczne. Poziom rozwoju to osiągnięty stopień zaawansowania procesu przekształcania środowiska społecznego i gospodarczego w takim kierunku, jest więc pewną informacją o stanie rzeczy w danym momencie. Rozwój to proces, a więc ciąg przekształceń z jednego stanu w drugi. Przedstawione rozumienie pojęcia rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i jego przekład na język empirii traktowane jest jako rozwiązania przyjęte na użytek prowadzonych badań, bez roszczenia do uznania ich za obowiązujące powszechnie.

Pewnego wyjaśnienia wymagają dwie kwestie uwikłane w przedstawione założenia programu. Jedną jest to, co jest przedmiotem analizy, drugą – czy można wszystkie gminy wiejskie i miejsko-wiejskie traktować na równi jako jednostki badane, skoro tworzą one zbiór bardzo niejednorodny.

Pierwszy problem – określenie, co jest przedmiotem analizy, ujawnił się w trakcie wielu dyskusji nad wynikami pierwszego etapu projektu. W potocznej świadomości wieś i rolnictwo to niemal to samo, dlatego też włączenie „stopnia dezagrarnizacji gospodarki lokalnej” jako jednej z jedenastu składowych poziomów rozwoju rodziło sprzeciw części czytelników raportu MROW 2014. Warto więc jeszcze raz podkreślić, że **doceniamy rolę rolnictwa jako ważnej funkcji gospodarczej rozwiniętej na obszarach wiejskich, jednak nie jest to funkcja jedyna**. Co więcej, rola rolnictwa jako źródła utrzymania dla ludności wiejskiej ulega zmniejszeniu, podobnie jak coraz mniejsza część wiejskiej siły roboczej znajduje zatrudnienie w produkcji rolnej. Problemy strukturalne rolnictwa (rozdrobienie gospodarstw, niska wydajność pracy itp.) mogą być rozwiązywane poza rolnictwem poprzez zmniejszenie zatrudnienia rolniczego. Wymaga to jednak tworzenia miejsc pracy dla ludności wiejskiej poza rolnictwem, zarówno na wsi, jak i w miastach, zwłaszcza mniejszych, o lokalnym znaczeniu. Dlatego dezagrarnizację gospodarki lokalnej traktujemy jako stymulantę poziomu rozwoju, stwarza ona warunki do zmian strukturalnych wewnątrz funkcji rolniczej, zwłaszcza jeśli pod uwagę weźmiemy kwestie związane z przerosłymi zatrudnieniami rolniczego w sektorze gospodarstw rodzinnych (bezrobocie ukryte).

Tego rodzaju podejście do roli rolnictwa na wsi nie deprecjonuje go, ale zwraca uwagę na problemy strukturalne, które należy rozwiązywać nie tylko w samym rolnictwie, ale również, a może głównie, przy udziale

jego otoczenia. A odpowiadając wprost na zgłaszane zastrzeżenia – **przedmiotem naszych badań jest wieś jako środowisko społeczno-gospodarcze, a nie rolnictwo jako dominująca funkcja gospodarstwa na wsi.**

Druga kwestia, która budziła zdumienie części czytelników, to objęcie badaniami wszystkich gmin w kraju, zarówno wiejskich, jak i mających administracyjnie wydzielony obszar wiejski i miejski, a więc jednostek bardzo różnych. Wśród których, przykładowo, mamy wieś popegeerowską, obecnie z rolnictwem wielkoobszarowym – na północy kraju, jak i tzw. galicyjską (małopolską i podkarpacką) o rozdrobnionym rolnictwie i ograniczonej jego roli w dostarczaniu źródeł utrzymania na wsi, a także „obwarzanki” gmin podaglomeracyjnych, przekształcających się w obszary sypialni dla ludności powiązanej z miastem. Otóż, według przyjętych założeń, każda z tych gmin stanowi środowisko społeczne mieszkańców, które może być dla nich przyjazne lub nie. Oczywiście co innego znaczy w praktyce „przyjazne środowisko społeczne” gminy np. małopolskiej, a co innego np. wielkopolskiej, ale wyznaczniki zadowolenia mieszkańców ze swojego środowiska są takie same, sprowadzają się do tego, czy można znaleźć dobrze płatną pracę, czy łatwo dostać się z miejsca zamieszkania do szkoły, przychodni, sklepu, czy w wiosce jest przystanek komunikacji publicznej, czy władze lokalne chcą współpracować z mieszkańcami przy podejmowaniu decyzji istotnych dla danej społeczności, czy raczej nie.

W różnych gminach tego rodzaju wyznaczniki poziomu rozwoju występują w różnych konfiguracjach, jeśli wsie są małe – ważną rolę odgrywa komunikacja, jeśli duże – ich wyposażenie. W przypadku małych wsi komunikacja i sieć drogowa staje się w pewnym sensie substytutem dla instytucji zlokalizowanych w tej wsi, takich jak np. przedszkole, sklep. Te same potrzeby zaspokajane są w inny sposób, który zależy od lokalnych warunków, takich jak np. struktura sieci osadniczej.

Jednym z celów prac I etapu projektu było wydzielenie typów gmin podobnych pod względem strukturalnym, a więc podobnych pod względem jedenastu składowych pojęcia „poziom rozwoju”. Procedury statystyczne pozwoliły na wyodrębnienie siedmiu typów struktury rozwoju. Okazało się, że dla dwóch z nich cechą najważniejszą jest siła powiązań z położonym w pobliżu dużym miastem. Inny typ tworzyły gminy o rozdrobnionej strukturze agrarnej, ale o bardzo dużych miejscowościach

wiejskich na terenie Polski południowo-wschodniej, jeszcze inny – obszarów zrestrukturyzowanych gospodarstw państwowych w części północno-zachodniej kraju czy też typ gmin wielofunkcyjnych (wielkopolskich) z wysoko rozwiniętym sektorem rolniczym. Dwa typy skupiały obszary tradycyjnego rolnictwa rodzinnego Polski centralnej i wschodniej, przy czym różniły się one między innymi położeniem względem miast średniej wielkości.

W drugim etapie badań powtórzono pomiar poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wszystkich gmin dokładnie według tej metody, jaką zastosowano dwa lata wcześniej. Uzyskany obraz zróżnicowania poziomu rozwoju pozwolił na postawienie szeregu pytań, na które wcześniej nie można było odpowiedzieć. W badaniu podjęto m.in. próbę określenia, czy istnieją jakieś typowe kierunki rozwoju wybierane (świadomie lub nie) przez gminy oraz poszukiwano odpowiedzi na pytanie: *od czego, od jakich cech gminy, zależy realizowany kierunek rozwoju?*

Uzyskane odpowiedzi mają w znacznym stopniu charakter hipotetyczny, gdyż okres dzielący badania MROW 2014 i MROW 2016 był krótki. Niektóre zaobserwowane zależności statystyczne mogą mieć charakter przypadkowy, inne wskazują na występowanie długookresowych trendów. Badania planowane jako trzeci etap prac, jak i kolejne, pozwolą na bardziej katagoryczne wnioski niż te, które formułujemy obecnie. Ale drugi etap badań miał dodatkowy walor, szczególnie ważny dla zespołu badawczego – pozwalał sprawdzić przydatność założonych wcześniej teoretycznie rozwiązań metodologicznych. Część z nich okazała się płodna poznawczo, z innych po przeprowadzeniu prób zrezygnowano. W tym wymiarze etap drugi był więc pomocny dla formułowania zadań i sposobu szukania rozwiązań w etapie trzecim.

Główne pytania, na które szukano odpowiedzi w drugim etapie badań, to **kwestia roli poszczególnych składowych poziomu rozwoju w dokonujących się zmianach na wsi**. Czy wszystkie składowe uczestniczą w równym stopniu w kreowaniu dokonujących się zmian, czy też jedne zmieniają się stosunkowo dynamicznie, podczas gdy inne podlegają relatywnie bardzo powolnym zmianom. Czy te same składowe są podatne na zmiany w różnych typach obszarów wiejskich, czy też dla poszczególnych typów obszarów występuje specyficzny układ składowych „mobilnych i niemobilnych”. Wreszcie, czy rozwój społeczno-gospodarczy dokonuje się w ten sam sposób w różnych strukturalnie

typach obszarów wiejskich, czy też realizowany jest w różny sposób w zależności od lokalnych warunków i potencjałów zarówno gospodarczych, jak i społecznych. A więc, czy poszczególnym typom strukturalnym gmin można przypisać charakterystyczne dla nich profile rozwoju i czy profile te można zidentyfikować poprzez analizę kombinacji dynamicznych i niedynamicznych składowych rozwoju.

I wreszcie bardzo ważne pytania, na które obecnie nie wazyliśmy się jeszcze szukać odpowiedzi: czy ujawnione profile dynamiki rozwoju oznaczają specjalizację gmin w kierunkach determinowanych przez posiadane potencjały (zasoby) i ich strukturę, czy też służą wyrównywaniu lokalnych deficytów, a w konsekwencji zmierzają do urzeczywistnienia wspólnego modelu przyszłej gospodarki lokalnej. Czy, w przypadku różnych profili rozwoju różnych strukturalnych typów obszarów wiejskich, realizowany będzie postulat wzrostu spójności terytorialnej, czy przeciwnie? A więc jeśli rozwój obszarów wiejskich będzie powiększał różnice między nimi pod względem strukturalnym (ale nie poziomu rozwoju), czy możliwe będzie dokonywanie pomiaru spójności zbioru gmin przy wzrastającej ich różnorodności?

Badania naukowe, a zwłaszcza takie, jakie mają odniesienie do praktyki, charakteryzuje ta szczególna cecha, iż poszukiwanie odpowiedzi na jedno zadane pytanie z reguły kończy się odpowiedzią nie zbyt satysfakcjonującą badacza, ale – niejako przy okazji – pojawia się wiele kolejnych pytań niedostrzeganych wcześniej, na które warto szukać odpowiedzi. W ten sposób wzbogacając naszą wiedzę uświadamiamy sobie skalę faktycznej niewiedzy. Podobne zjawisko występuje w przypadku obecnego projektu – pytania, na które chciałoby się odpowiedzieć, mnożą się wraz ze wzbogacaniem obrazu analizowanych zjawisk. W rezultacie drugi etap projektu przynosi wiedzę rozszerzającą obraz uzyskany z pierwszego etapu, a etap trzeci – rozwinie nie do końca wyjaśnione kwestie zasygnalizowane w etapie drugim. Ile pojawi się pytań nowych – na razie nie wiadomo.

Nasze serdeczne podziękowania chcielibyśmy teraz przekazać wszystkim osobom i instytucjom, które przyczyniły się do możliwości utworzenia porównywalnej dla całego kraju bazy danych empirycznych w agregacji gminami. Utworzenie takiej bazy było przedsięwzięciem karkołomnym, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę liczbę instytucji, które

musiały nam udostępnić swoje zasoby statystyczne. A są to: Główny Urząd Statystyczny, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, osiem okręgowych komisji egzaminacyjnych, Państwowa Komisja Wyborcza, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Rozwoju, Urząd Komunikacji Elektronicznej, Centralna Ewidencja Pojazdów i Kierowców przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, 16 urzędów marszałkowskich. Dziękujemy zatem zarówno osobom kierującym wymienionymi jednostkami, jak i pracownikom merytorycznym poszczególnych komórek, które przygotowywały dane według zadanych przez nas kryteriów. Niektórym z nich należą się szczególne podziękowania za cierpliwość, jaką wykazywali wyjaśniając sposób uzyskiwania danych, szczegóły algorytmu i pułapki, na które należy zwrócić uwagę przy ich interpretacji. Podziękowania należą się również 2173 urządóm gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w kraju, które co dwa lata dzielnie podejmują zadanie wypełnienia tzw. Ankiety Gminnej MROW.

Powstała baza MROW spełnia dodatkową funkcję – zintegrowane dane zwiększają bowiem możliwości i stopień wykorzystania informacji dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego, rozproszonych wcześniej w różnych instytucjach w kraju. Jest to dla niniejszego projektu i następnych, jak również potencjalnych jego odbiorców unikatowe źródło wiedzy, z którego – mamy głęboką nadzieję – będą czerpać zarówno właściwe władze (od centralnych po samorządowe), jak i liczne organizacje pozarządowe (NGO).

Na zakończenie chcemy przypomnieć, że wieloletni projekt monitorowania rozwoju społeczno-gospodarczego na terenach wiejskich powstał dzięki szczęśliwemu dla autorów zbiegowi okoliczności cztery lata temu. Entuzjastą i inicjatorem prowadzenia powtarzalnych, wielowymiarowych badań tego rodzaju był Marek Zagórski, wówczas prezes zarządu Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, który szukał wykonawców projektu, jednocześnie ekspertów i empiryków. Równolegle – jak dziś wiemy – i my szukaliśmy partnera nie tylko rozumiejącego tę problematykę, ale także wizjonera, który odważnie zdecydował o zakresie koniecznych do wykonania badań. W trakcie wielu dyskusji (często burzliwych) z Jego udziałem, wypracowano założenia,

zgodnie z którymi powstał *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I* i poszerzony *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II*.

Dziękujemy Kapitulie Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej i Instytutowi Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN za stworzenie życzliwych warunków do realizacji tak dużego projektu, a członkom Rady Programowej Fundacji EFRWP za rzeczowe i wnikliwe uwagi oraz recenzje niniejszych badań i sformułowanych na ich podstawie wniosków.

Andrzej Rosner
Monika Stanny

Rozdział I. Problemy operacjonalizacji pojęcia „poziom rozwoju”. Korekta bazy danych projektu i jej konsekwencje

---

Projekt zatytułowany „Monitoring rozwoju obszarów wiejskich” w założeniu jest badaniem wieloletnim¹, śledzącym zmiany zachodzące na obszarach wiejskich, zwłaszcza zmiany przestrzennego ich zróżnicowania pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Podstawowym zadaniem zastosowanej metody jest wypracowanie sposobu mierzenia kilku cech syntetycznie ukazujących charakter jednostek badanych (gmin) i powtarzanie tego pomiaru co pewien określony interwał czasu. Takie podejście pozwala nie tylko na wskazanie, które jednostki są lepiej, a które słabiej rozwinięte, a także rozwijające się szybciej i wolniej. Dodatkowo pozwala określić i śledzić czynniki odpowiedzialne za to, że zmiany te nie są równomierne w całym zbiorze.

Dokonywane pomiary ustalają porządek gmin pod względem mierzonych cech. Cechy te łącznie składają się na syntetyczną miarę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego (patrz aneks 1). Badanie procesów zachodzących w poszczególnych gminach opiera się na założeniu, że gdyby badane jednostki rozwijały się w takim samym tempie, uporządkowanie ich na skonstruowanych skalach nie ulegałoby w kolejnych pomiarach zmianie. Jeśli jednak się zmienia, to znaczy, że pewne jednostki przesuwają się „w górę” skali, inne „w dół”, co można odczytywać w ten sposób, że pierwsze rozwijają się z dynamiką ponadprzeciętną, drugie – poniżej przeciętnej. Warto zwrócić uwagę, że zastosowana metoda nie określa, czy „przeciętny poziom rozwoju” oznacza progres czy też regres, ale pozwala wskazać, które jednostki, charakteryzujące się określonymi cechami, w badanym okresie rozwijają się relatywnie

---

¹ Badanie realizowane jest etapowo, z zachowaniem dwuletniego interwału. Do określenia I etapu badań stosowany jest skrót MROW 2014, do II etapu MROW 2016. Skrót jest akronimem nazwy projektu uzupełnionym rokiem publikacji wyników badania.

szybciej, zaś w warunkach recesji odnotowują słabszy regres niż inne. Jest to więc metoda analizy zmian zróżnicowania uporządkowania zbioru badanych jednostek.

Obecne opracowanie jest drugim z kolei, poprzednim była publikacja *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I*², dlatego w tytule zaznaczono, iż jest to *Etap II*. W publikacji z 2014 roku szczegółowo przedstawiono założenia dotyczące sposobu rozumienia pojęcia „poziom rozwoju społeczno-gospodarczego” oraz przebiegający dwuetapowo proces jego operacjonalizacji. Wiele uwagi poświęcono kwestiom wiarygodności danych empirycznych, analizowano rozkłady przestrzenne poszczególnych wskaźników oraz sposób pozyskiwania danych. Z wyjątkiem kilku informacji zebranych za pomocą badań ankietowych, wszystkie pozostałe pochodziły ze źródeł, które oceniane były jako godne zaufania. Zwracano przy tym szczególną uwagę na to, aby były to dane możliwe do pozyskania w analogicznym zakresie merytorycznym i układzie przestrzennym również w kolejnych cyklach badawczych, a więc zbierane cyklicznie przez instytucje udostępniające je. Pozwalałoby to na rzetelne analizowanie dynamiki zachodzących zmian według dokładnie powtarzalnej metody pomiaru, bez zmiany uwikłanych w procedurę badawczą definicji operacyjnych.

Przyjęte wówczas założenia były w kilku przypadkach nadmiernie optymistyczne. Okazało się, że dwa rodzaje rozstrzygnięć wymagały modyfikacji. Jedno z nich dotyczy zbioru poddawanego analizie, który w okresie dzielącym etap I i II uległ pewnym modyfikacjom ze względu na korekty podziału administracyjnego kraju. Etapy te czy też momenty, dla których prowadzono badania przekrojowe (poza paroma wyjątkami kilku zmiennych, o czym dalej będzie mowa), to lata 2010 i 2012. Drugie związane było ze zbiorem wskaźników empirycznych. Niektóre z nich okazały się mało rzetelne, czasem instytucje udostępniające je wprowadziły zmiany w sposobie agregacji danych, poprawki w algorytmach lub zmianę zakresu zbieranych danych. Z punktu widzenia obrazu statycznego oznaczało to doskonalenie danych statystycznych, jednak dla projektu skupiającego uwagę na dynamice

---

² A. Rosner, M. Stanny 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa.

zjawisk ograniczało porównywalność dokonywanych pomiarów w kolejnym etapie projektu.

Etap I badań oparty był przede wszystkim na danych z 2010 roku, a etap II – z 2012. Odstępstw od tej zasady było kilka. Jedno z nich to uznanie, że niektóre zmienne (wskaźniki) dane dla jednego roku mogą być obarczone dużym marginesem przypadkowości. Dotyczy to między innymi danych o liczbie zdarzeń demograficznych, niektórych danych charakteryzujących finanse gminy itp. Obliczano wówczas wskaźniki średnie dla okresu trzyletniego, co w znacznym stopniu eliminowało ich niestabilność. Drugim odstępstwem od przyjętych dat badań są wyniki ankietowe, które w rzeczywistości dostarczają informacji dla 2012 roku (etap I) i 2014 roku (etap II). Trzecim – informacje pochodzące z Urzędu Komunikacji Elektronicznej, bowiem szybki rozwój technologii udostępniania Internetu użytkownikom powoduje, że zmianie ulega zakres zbieranych informacji, a co za tym idzie – brak porównywalności danych. Z tego względu zrezygnowano z korzystania z danych dla roku 2010, natomiast w skorygowanym zbiorze danych dla I etapu badań wykorzystano udostępnioną informację dla roku 2012, a dla II etapu – 2013. Wreszcie w czwartym przypadku, z uwagi na wartość informacyjną danych, postanowiono dla wskaźników wykorzystujących informację o liczbie składanych wniosków o dofinansowanie projektów ze środków Unii Europejskiej przyjąć w I etapie sumę aplikacji od początku okresu finansowania, tj. od 2007 roku do końca 2011, zaś w następnym etapie dodano wnioski złożone jeszcze w kolejnych latach, tzn. w okresie 2007–2013. Dane uzyskiwane były z 16 urzędów marszałkowskich oraz bazy SIMIK (System Informatyczny Monitoringu i Kontroli) funkcjonującej przy Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju. Przyjęcie takiej taktyki, gdzie liczba wniosków, o które aplikują organizacje z danej gminy, jest kumulatywnie liczona, pozwala wychwycić faktyczną aktywność zarówno samorządów, jak i liderów lokalnych.

W okresie dzielącym obie przekrojowe analizy nie wprowadzano zmian podziału administracyjnego, który wpływałby na liczebność jednostek badanych. Założenie przyjęte w badaniach MROW 2014 określało, że przedmiotem analizy są gminy wiejskie i obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich. W sumie oznacza to, że analizie poddano wszystkie obszary wiejskie kraju. Natomiast wskaźniki empiryczne konstruowane są albo dla obszarów wiejskich, albo dla ogółu gmin wiejskich

i miejsko-wiejskich. Nie wpływa to jednak na liczebność zbioru badanych jednostek – w obu wariantach wynosi on 2173.

Jeśli jednak dotyczą one jednostek miejsko-wiejskich, wskaźniki zestawiane są dla całych gmin. Taka sytuacja obejmuje aż 2/3 zbioru zmiennych i występuje wówczas, gdy:

1. Nie istnieje możliwość wydzielenia części wiejskiej ze względu na to, że w sposób zasadniczy informacje wykorzystane nie są podzielone na część wiejską i miejską. Charakter taki mają np. wskaźniki opierające się na informacjach związanych z budżetem jednostki, który gminę traktuje jako niepodzielną całość;
2. Zmienne, opisujące m.in. działanie instytucji, obejmują swoim zasięgiem zarówno miasto, jak i obszar wiejski (np. system szkolny, rejestracja bezrobotnych);
3. Mimo technicznych możliwości rozdzielenia danych wspólnych dla obszaru wiejskiego gminy miejsko-wiejskiej od jej części miejskiej uznano, że wyodrębnienie miasta zuboży wartość informacyjną wskaźnika. Przykładem są wskaźniki opisujące funkcje pozarolnicze w gminie, np. wykorzystujące dane z systemu REGON. Kierowano się tu przekonaniem, że podmioty gospodarcze i instytucje skupione w mieście obsługują mieszkańców całej gminy, podobnie jak instytucje skupione we wsi centralnej gminy wiejskiej.

Z wymienionych zastrzeżeń wynika, że niezależnie od tego, czy wskaźnik obliczany był dla obszaru wiejskiego czy też dla całych gmin, każdorazowo kwestię tę analizowano, a przyjmowane rozstrzygnięcia miały uzasadnienie merytoryczne. Szczegółowy wykaz zmiennych z określeniem przyjętych jednostek przestrzennych zestawiono w aneksie 2³.

Niemniej w okresie, o którym mowa, pięć gmin wiejskich przekształciło się w miejsko-wiejskie w rezultacie nadania przez władze

³ Wykaz przyjętych w MROW 2014 wskaźników empirycznych zestawiono w aneksie opublikowanych raportów z badań: 1) A. Rosner, M. Stanny, 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa, s. 247–249; 2) Raport Forum Inicjatyw Rozwojowych, 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Synteza*. M. Drygas, I. Nurzyńska, A. Rosner, M. Stanny, M. Zagórski (red.). Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa, s. 24–25.

centralne statusu miasta wcześniejszej wsi będącej siedzibą władz gminy⁴. Zmiany administracyjne, o których mowa, wymagały niekiedy pracochłonnego obliczania (lub szacowania) tych wskaźników, które dla roku 2010 odnosiły się do obszarów wiejskich, a więc uwzględniały również nowe miasta. Bez tych korekt byłyby one jednak nieporównywalne, bo dla 2010 roku obejmowałyby obecne obszary wiejskie i miasto, a dla 2012 – tylko obszary wiejskie. Należało takie dane doprowadzać do porównywalności, poprzez dopełnienie w kolejnym etapie badań (tu dla 2012 roku) danych dla obszaru wiejskiego informacją dla nowo wydzielonego obszaru miejskiego. Niestety, kolejne etapy badań dziedziczą te problemy, co wymusza kontynuację korekty danych.

W pewnym sensie zmianą podziału administracyjnego były również korekty podziału gmin na pomocnicze jednostki administracyjne – sołectwa (te informacje wykorzystywane są do konstrukcji wskaźników w składowej „dostępność przestrzenna”). Trzeba wyjaśnić, że zaobserwowane zmiany częściowo mają charakter rzeczywisty, częściowo natomiast wynikają z błędów w ankietach wypełnianych przez pracowników urzędów gminnych. Na 2173 badane jednostki w 56 (w porównaniu z danymi wykorzystywanymi w I etapie badań) liczba sołectw zmniejszyła się, z czego w sześciu była to zmiana rzeczywista (z reguły o jedno sołectwo, zaś w gminie Krzeszowice aż o sześć sołectw), w pozostałych zaś były to błędy respondentów. Stwierdzono też sytuację odwrotną, kiedy to przybyło sołectw w gminie. Stwierdzono, że w 24 gminach powstały sołectwa (głównie jedno lub dwa, wyjątkiem jest gmina Mińsk Mazowiecki, gdzie powstały cztery nowe sołectwa). Ponadto w 52 gminach stwierdzono błędy w podanej w ankiecie etapu I liczbie sołectw, a dotyczy ok. 2,5% jednostek występujących w bazie danych, zatem skala błędu jest znikoma.

Co prawda projekt badawczy posługuje się agregacją gminami, sołectwa nie są przedmiotem analizy, jednak podział ten wywiera wpływ

---

⁴ Nowymi miastami stały się: Wolbórz (woj. łódzkie), Nowe Brzesko (woj. małopolskie), Pruchnik (woj. podkarpackie) i Gościno (woj. zachodniopomorskie). Piątym nowym miastem stał się Czyżew (woj. podlaskie), który ponadto zmienił nazwę, wcześniej nazywał się Czyżew-Osada. Pewne dodatkowe zamieszanie wywołały zmiany nazw dwóch gmin: dawna Kąkolewnica Wschodnia (woj. lubelskie) zmieniła nazwę na Kąkolewnica i dawna Słupia (Jędrzejowska) (woj. świętokrzyskie) w części dokumentów zachowała pełną nazwę, w innych występuje obecnie jako Słupia (bez nawiasu z dopiskiem „Jędrzejowska”).

na dwa wskaźniki empiryczne wykorzystywane dla opisu dostępności przestrzennej gminy: [W3] i [W4]. Wskaźnik [W3] został zdefiniowany jako odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym (przystanek autobusowy lub kolejowy), z wyłączeniem transportu szkolnego, z miejscowością będącą siedzibą urzędu gminy, natomiast [W4] to odsetek sołectw, do których dochodzi droga o nawierzchni utwardzonej (asfaltowej). Źródłem informacji do konstrukcji tych wskaźników są badania ankietowe przeprowadzane dla całego zbioru gmin (2173 jednostki) za pomocą ankiety korespondencyjnej kierowanej do urzędu gminy⁵.

Konstrukcja wskaźnika zakłada w liczniku i mianowniku posługiwanie się pewnymi liczbami sołectw. W liczniku znajdują się te, które spełniają dany warunek, w mianowniku – wszystkie sołectwa w gminie. Znaczenie wprowadzonych zmian można prześledzić na przykładzie. Załóżmy, że jedno z sołectw zostało podzielone na dwie części. Jeśli każda z nich spełnia warunek danego wskaźnika – jego wartość wzrasta, mimo że nic w rzeczywistości (rozumianej jako miara dostępności) nie uległo zmianie. Jeśli sołectwo zarówno przed podziałem, jak i obie jego części po podziale nie spełniają warunku – wartość wskaźnika zmniejsza się. Zmienia się również, jeśli jedna z części dawnego sołectwa spełnia warunek, a druga nie. Tak więc wartość wskaźnika w każdej z opisanych sytuacji ulega zmianie, chociaż w realnej dostępności przestrzennej miejscowości gminnej dla mieszkańców pozostałych wsi nic się nie zmieniło.

Jako ciekawostkę można dodać, że w kraju występuje 10 gmin składających się z tylko jednej miejscowości, podział na sołectwa tych jednostek oczywiście nie dotyczy. Są to: Jaworze, Kozy, Ornontowice, Wiry, Goczałkowice-Zdrój, Kobiór, Jejkowice, Bojszowy, Chełm Śląski, Markłowice. Wszystkie wymienione gminy leżą na terenie województwa śląskiego.

Przedstawione uwagi dotyczą problemów związanych z agregacją danych, mają więc charakter głównie techniczny, jednak mogący wpływać na merytoryczne wyniki badań. Ważniejsze – z punktu widzenia projektu

---

⁵ Po raz drugi uzyskano wyniki dla 100% gmin, w tym bezpośrednio odpowiedź na pierwszą prośbę przesłało blisko 50% gmin. W przypadku pozostałych uzyskanie danych wymagało wielokrotnej interwencji, która najczęściej kończyła się wywiadem telefonicznym z pracownikiem urzędu.

– są jednak innego rodzaju problemy, na jakie natrafiono w II etapie badań. Są to kwestie związane ze wskaźnikami empirycznymi, jakie wykorzystano przy operacjonalizacji pojęcia „rozwój społeczno-gospodarczy”. Przypomnijmy więc, że w I etapie badań pojęcie to zostało poddane eksplikacji, a następnie, po analizie, wyodrębniono 11 elementów składowych (patrz aneks 1), które – z różną wagą – wchodziły w skład syntetycznego w stosunku do nich pojęcia rozwoju. Zmiana tych elementów składowych stanowiłaby niedopuszczalną korektę ustalonej na początku badań treści pojęcia „rozwój społeczno-gospodarczy”. Również względne wagi poszczególnych elementów musiały zostać zachowane, jeśli porównywalność metody badania z roku 2010 i 2012 ma spełniać minimalne warunki poprawności. Na tym poziomie ogólności przedstawiony postulat udało się spełnić.

Problemem o relatywnie mniejszym znaczeniu jest sposób operacjonalizacji poszczególnych elementów wchodzących w skład pojęcia rozwój. Co więcej, zamiana wskaźnika występującego w algorytmie miary tworzenia elementu składowego jest możliwa dla obiektywnej oceny skali zmian, jaką powoduje. Wystarczy w tym celu nowy wskaźnik obliczyć dla roku 2010, a więc wskaźnika eliminowanego, i sprawdzić zbieżność rozkładów między nimi. Jeśli jest wystarczająco wysoka, można uznać, że dokonana podmiana wskaźnika wywiera minimalny wpływ na konotację podstawowego w badaniach pojęcia – poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Rozważmy więc po kolei wszystkie dokonane korekty wskaźników empirycznych. Korekty te dotyczyły głównie:

- niejednoznacznego rozumienia przez respondentów pytań ankiety,
- problemów z danymi pochodzącymi z ZUS i KRUS,
- doprecyzowania niektórych danych pochodzących z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
- ulepszenia metod inwentaryzacji danych w bazie SIIS (Systemu Informacyjnego o Infrastrukturze Szerokopasmowej) i udostępnienia ich przez dysponenta – Urząd Komunikacji Elektronicznej (UKE),
- rozszerzenia zakresu danych Ministerstwa Finansów dotyczących płatników PIT i doprecyzowania zawartości skryptów oraz
- zmiany instytucji udostępniającej dane o organizacjach pozarządowych (NGO).

Ogółem skorygowano 14 wskaźników, które w większości uległy tylko bardzo niewielkim zmianom.

1. Korekta danych ankietowych

Wskaźniki związane z dostępnością przestrzenną w gruncie rzeczy nie wymagały korekt, a jedynie pewnego doprecyzowania, którego potrzeba ujawniła się w trakcie zbierania danych dla roku 2013. Okazało się, że w kilku przypadkach respondenci, odpowiadając na pytanie o „czas dojazdu do najbliższego położonego miasta powiatowego o znaczącej roli dla lokalnego rynku pracy”, mieli wątpliwości, czy chodzi o miasto powiatowe według przynależności administracyjnej, czy najbliższe położone, czy też wywierające największy wpływ na rynek pracy dla mieszkańców danej gminy. Z reguły wszystkie te warunki spełniało to samo miasto, jednak gdy tak nie było – uściślono, że chodzi o miasto, w którym pracę znajduje największa liczba mieszkańców gminy, a które jest jednocześnie stolicą powiatu, choć niekoniecznie tego, do którego należy gmina. Czasem respondenci mieli też wątpliwości, które miasto uznać za wojewódzkie, jak na przykład w województwach lubuskim (miasta Zielona Góra i Gorzów Wielkopolski) oraz kujawsko-pomorskim (Bydgoszcz i Toruń). Wyjaśniono, że przez miasto wojewódzkie rozumiemy to, w którym znajduje się siedziba wojewody, a więc dla województwa lubuskiego to Gorzów Wielkopolski, a dla kujawsko-pomorskiego – Bydgoszcz.

W gminach, w skład których wchodzi tylko jedna miejscowość, pytanie o odsetek sołectw spełniających dany warunek traci sens. Przyjęto, że zarówno we wskaźniku [W3], jak i [W4] przyjmują wartość 100, gdyż nie istnieje niezaspokojona potrzeba związana z jakością dróg i komunikacji z miejscowościami wewnątrz gminy.

Zaznaczmy, że na ankiety w poszczególnych gminach mogły odpowiadać w latach 2012 i 2013 różne osoby, toteż udzielane odpowiedzi obarczone są subiektywną oceną respondentów. Mimo to odpowiedzi na poszczególne pytania w znacznym stopniu ukazują podobne zróżnicowanie przestrzenne jednostek gminnych. Korelacja Pearsona między uporządkowaniem gmin pod względem odpowiedzi respondentów na pytanie o czas potrzebny na dojazd do miasta wojewódzkiego w obu badanych latach wynosi 0,97, o czas podróży do miasta powiatowego

stanowiącego ważny cel dojazdów do pracy 0,94, o odsetek sołectw do których dochodzi publiczny transport 0,89, a o odsetek sołectw do których dochodzi droga asfaltowa 0,93. Bardzo wysokie wskaźniki korelacji między obrazem otrzymanym w badaniach z 2012 i 2013 roku z jednej strony oznaczają, że czynnik związany z subiektywnością odpowiedzi respondentów nie odgrywa istotnej roli, odpowiedzi z obu badań są w ogromnym stopniu zbieżne. Z drugiej strony – okres jednego roku dzielący badania jest tak krótki, że zmiany w infrastrukturze decydującej o dostępności przestrzennej zarówno gminy jako całości, jak i rozpatrywane w relacjach wewnątrzgminnych są zdecydowanie niewielkie.

2. Korekta wskaźników, w których wykorzystywano dane pochodzące z ZUS i KRUS

Dane uzyskane z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) zawierały wartości niewiarygodne w odniesieniu do wielu gmin. Próby poprawienia ich z udziałem pracowników ZUS (Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuarnych) okazały się bardzo trudne, gdyż baza danych administrowana jest przez zewnętrzną placówkę na zlecenie ZUS. Dodatkowo weryfikacja danych możliwa była tylko na poziomie powiatów, a w agregacji gminnej udostępniano dane niekompletne. Próby rozszacowania danych na gminy dawały niemiernodajne wyniki, zwłaszcza w gminach miejsko-wiejskich (np. w zbiorze danych pojawiały się gminy o zerowej liczbie płatników składek ZUS, a także porównanie liczby płatników tych składek z obu lat prowadziło do bardzo wątpliwych wyników, bo zdarzało się, że liczba emerytów ZUS znacznie przewyższała liczbę osób w wieku poprodukcyjnym). Sprowadzenie danych bazy prowadzonej przez ZUS do agregacji gminnej z wydzieleniem miasta i wsi (zbędne z punktu widzenia zapotrzebowania na dane struktur ZUS) byłoby bardzo kosztowne, trwałoby wiele miesięcy i nie jest pewne, czy rezultaty dla lat ubiegłych spełniałyby wymagania dotyczące wiarygodności danych. W tej sytuacji poddano korekcie wskaźnik [W9], tzn. udział osób ubezpieczonych w ZUS wśród ubezpieczonych w ZUS i KRUS. Wskaźnik ten uczestniczył (jako jeden z trzech) w pomiarze stopnia dezagrarnizacji struktury gospodarczej gminy. Został

zastąpiony przez inny wskaźnik, oparty na danych KRUS, które wykazywały znacznie większą wiarygodność (choć również wymagały precyzyjnej weryfikacji w celu doprowadzenia do porównywalności)⁶. Przyjęto, że w nowej wersji wskaźnik [W9] to liczba świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym, przy czym jest on traktowany jako destymulanta.

Nowy wskaźnik policzono zarówno dla roku 2010, jak i 2012. Pozwoliło to na porównanie starej wersji wskaźnika [W9] z nową w obu przypadkach dla roku 2010. Współczynnik korelacji Pearsona między nimi wyniósł -0,57, przy czym znak minus związany jest z tym, że w starej wersji wskaźnik był stymulantą, a w wersji po korekcie – destymulantą. Rozkład przestrzenny liczby świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2012 roku opracowany na podstawie danych KRUS i BDL⁷ przedstawia rysunek A.9. w aneksie 3.

3. Korekta wskaźników wykorzystujących informacje z danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Dane pochodzące z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) wymagały przetworzenia ich na użytek projektu, a problemem była identyfikacja jednostki terytorialnej. W tym celu posługiwano się nazwą własną gminy, ponieważ oryginalne źródło danych nie wykorzystywało symboli terytorialnych systemu TERYT, z którego korzysta GUS i wiele innych instytucji. Dane dotyczyły merytorycznie

⁶ Dodajmy uzupełniająco, że KRUS posiada dane o liczbie płatników składki KRUS w podziale na tzw. jednostki terenowe KRUS (punkty), które nie są zasięgiem przestrzennym analogicznie z granicami gmin. Transpozycja ich na siatkę gminną jest jednak obciążona niepewnością, co potwierdziły analizy porównawcze udostępnionych danych.

⁷ W kontekście przywołanych wyżej problemów związanych z wiarygodnością danych z KRUS, należy wyjaśnić, że również w skonstruowanym wskaźniku występują pewne niejasności, których nie udało się rozwiązać. Mianowicie liczba świadczeniobiorców, którzy pobierają emeryturę z KRUS, jest w ośmiu gminach wyższa, niż odczytana z BDL liczba osób w wieku poprodukcyjnym. Zatem w tych jednostkach wskaźnik [W9] przewyższa 100%, na co nałożono korektę do wartości 100. Wszystkie te gminy są w województwie podlaskim (regionie o względnie niekorzystnych cechach demograficznych, w tym znacznym udziale osób w wieku poprodukcyjnym) – głównie w rejonie Suwalszczyzny.

wniosek o dotacje dla rolników w ramach polityki rolnej UE. W trakcie tej procedury nie ustrzeżono się błędu, który polegał na tym, że jeśli miasto o statusie gminy i gmina będąca oddzielną jednostką administracyjną miały tę samą nazwę, dane dla obu jednostek sumowano, a uzyskaną wartość przypisywano gminie.

Błąd ten obejmował relatywnie niewielką liczbę jednostek i został dostrzeżony w trakcie opracowywania danych dla roku 2012. Nie wpłynął on znacząco ani na wartość wskaźnika dla konkretnej gminy, ani na rozkład natężenia zjawiska w kraju, bowiem występowanie analizowanych faktów związanych z rolnictwem, w obszarach miejskich jest marginalne. Podobnie jak w pozostałych przypadkach tego rodzaju, opracowano poprawioną wersję wskaźników również dla roku 2010.

Konsekwencje błędnego przetwarzania danych ARiMR powodowały potrzebę wprowadzenia korekt we wskaźnikach określających:

- [W7] udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych (wskaźnik uczestniczy w budowie algorytmu określającego stopień dezagrarnizacji lokalnej gospodarki), korelacja Pearsona między wskaźnikiem przed i po korekcie wyniosła 0,999;
- [W10] średni obszar gospodarstwa w ha osoby składającej wniosek o płatności bezpośrednie;
- [W11] liczbę działek na 100 ha;
- [W12] udział procentowy rolników do 40 lat wśród składających wnioski o dopłaty bezpośrednie. Wskaźniki [W10], [W11] i [W12] należą do składowej charakteryzującej sektor rolniczy. Ich korekta prawie nie miała wpływu na końcowe wyniki pomiarów, a korelacje między szeregiem wskaźników przed korektą i po jej dokonaniu (oba szeregi dla 2010 roku) wyniosła: $r = 0,999$;
- [W28] ubezpieczonych (płacących składki) w KRUS na 100 ha użytków rolnych. Wskaźnik ten wykorzystywany jest do pomiaru stopnia zrównoważenia lokalnego rynku pracy, a korelacja Pearsona między wskaźnikiem przed korektą i po jej dokonaniu wyniosła 0,979.

Bardzo wysokie wartości wskaźników korelacji parametrycznych charakteryzujących konsekwencje błędnego przetworzenia danych z zasobów ARiMR dla roku 2010 uzasadniają pogląd, że wpływ tego błędu na wyniki badań etapu I projektu był znikomy.

4. Korekta wskaźników wykorzystujących dane z zasobów Ministerstwa Finansów

Dane uzyskane z Ministerstwa Finansów wykorzystywane były w algorytmach opracowanych dla czterech wskaźników, przy czym każdy z nich został użyty przy konstrukcji innej składowej rozwoju społeczno-gospodarczego. Wskaźnik [W7] – udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych – był jednym ze wskaźników określających poziom dezagraryzacji lokalnej struktury gospodarczej, [W14] – liczba podatników PIT i CIT na 1000 mieszkańców – charakteryzował sektor pozarolniczy, [W37] – odsetek podatników PIT przekazujących 1% na organizacje pożytku publicznego – uczestniczył w opisie aktywności społecznej mieszkańców gminy, a [W40] – średni dochód płatnika PIT – określał jeden z wymiarów: „zamożność i spójność społeczności lokalnej”.

Problem, jaki pojawił się w danych pochodzących z Ministerstwa Finansów, wynikał z tego, że potrzebne dane obliczane były z bazy danych zawierających informacje z deklaracji podatkowych, ale pominięto niektóre typy deklaracji PIT, nie przekazując informacji o tym, które zostały pominięte i jaki był tego powód. Przy okazji uzyskiwania danych dla roku 2012 wyjaśniło się, że dane dla 2010 roku, którymi autorzy opracowania dysponują, są niekompletne, nie udało się jednak odtworzyć skryptów i ustalić, które typy deklaracji PIT wyłączono. W rezultacie dla obu lat opracowano nowe skrypty na podstawie informacji pochodzących z następujących deklaracji podatkowych: PIT-28, PIT-36L, PIT-36, PIT-37, PIT-40, PIT-40A, PIT-38, PIT-39.

Ponadto przyjęto następujące założenia: podatnik przypisany w różnych deklaracjach do różnych gmin jest uwzględniany w tych gminach w zakresie złożonych w nich deklaracji oraz przy zeznaniu małżeńskim, gminy podatnika i małżonka są analizowane oddzielnie, a podatek i odpis 1% podatku na rzecz organizacji pożytku publicznego dzielone są proporcjonalnie do dochodu. Odpis ten dodatkowo ograniczono tylko do podatników wykazujących dochód dodatni.

W przypadku danych pochodzących z Ministerstwa Finansów korelacje między wskaźnikami dla roku 2010 przed korektą i po niej są bardzo wysokie, co oznacza, że wpływ korekty danych niepoprawnych na

wyniki badania z 2010 roku jest nieznaczny. W przypadku wskaźnika [W7] $r = 0,999$, [W14] $r = 0,757$, [W37] $r = 0,960$, a [W40] $r = 0,986$.

5. Korekta danych o liczebności organizacji pozarządowych

W I etapie badań wskaźnik [W36] – liczba organizacji pozarządowych (NGO) na 10 tys. ludności, był konstruowany z wykorzystaniem danych ze Stowarzyszenia KLON/JAWOR. Dane tego stowarzyszenia przekazywane są do GUS, gdzie po kontroli i ewentualnym uzupełnieniu udostępniane są w BDL (Banku Danych Lokalnych GUS).

Sama konstrukcja wskaźnika nie uległa zmianie. Korekta polegała jedynie na zmianie źródła danych ze Stowarzyszenia KLON/JAWOR na GUS (Bank Danych Lokalnych). Wskaźnik [W37] obejmuje łączną liczbę organizacji NGO (fundacje i stowarzyszenia) zarejestrowane w gminie (dla gmin miejsko-wiejskich dane są wspólne dla miasta, jak również wsi) na 10 tys. mieszkańców. Korelacja między szeregiem danych przed korektą i po niej ($r = 0,960$) jest silna, zatem cytowanym źródłem danych do konstrukcji tego wskaźnika będzie teraz BDL.

6. Korekta danych uzyskanych z Urzędu Komunikacji Elektronicznej

Wskaźnik [W43] – odsetek osób zamieszkałych w mieszkaniach z potencjalnym dostępem do stacjonarnego Internetu, uległ korekcie z przyczyn odmiennych niż inne wskaźniki. Możliwość korzystania z Internetu wynika z pojawienia się nowych technologii, dopiero upowszechniających się w ostatnich latach. Liczba użytkowników Internetu wzrasta dynamicznie tam, gdzie jest on dostępny. Tak jak kiedyś elektryfikacja wsi, później rozwój telefonii stacjonarnej, tak obecnie dostęp do Internetu napotyka barierę technicznej możliwości podłączenia potencjalnych użytkowników.

Dynamika procesu upowszechniania się dostępu do Internetu powoduje, że statystyka mówiąca o stopniu powszechności nie nadąży między innymi za rozwojem techniki. Z tego względu dane dla roku 2010 pod

względem zakresu informacji są znacznie uboższe od późniejszych. W międzyczasie pojawiały się nie tylko nowe technologie udostępniania sieci, ale również powstawały podmioty gospodarcze zajmujące się wdrażaniem tych technologii. Pewna stabilizacja sposobów mierzenia dostępności Internetu została osiągnięta dopiero w 2012 roku, choć nie jest pewne, czy i ona w ciągu kilku lat nie ulegnie zmianom (choćaby przez rozwój usług mobilnych pozaabonamentowych). Z tego względu, o czym już była mowa, wyjątkowo dla wskaźnika [W43] w I etapie badań wykorzystano ten wskaźnik obliczony dla roku 2012, a dla badań obecnego, II etapu – wskaźnik dotyczy roku 2013.

Do konstrukcji wskaźnika wykorzystano dane Systemu Informacyjnego o Infrastrukturze Szerokopasmowej, którym posługuje się Urząd Komunikacji Elektronicznej. W badaniu uwzględniono informacje tylko dla obszarów wiejskich (bez miast w gminach miejsko-wiejskich). Według specjalistów z tego Urzędu jest to obecnie najbardziej rzetelna miara stopnia udostępnienia Internetu traktowanego jako element infrastrukturalnego wyposażenia terenów wiejskich. Rozkład przestrzenny procentowego udziału użytkowników stacjonarnego Internetu w liczbie mieszkańców z potencjalnym dostępem do usługi w 2012 roku opracowany na podstawie danych UKE przedstawia rysunek A.43. w aneksie 3.

* * *

Korekty wskaźników dotyczyły siedmiu elementów składowych skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a w konsekwencji również skali będącej syntezą wszystkich jedenastu elementów. Były one niewielkie, jednak zdecydowano podjąć próbę oceny ich wpływu na uzyskiwane wyniki badań, a tym samym rozstrzygnięcia, czy wyniki analizy przeprowadzonej w I etapie badań (MROW 2014) zostały podważone przez dokonane zmiany wskaźników. Argumentem na rzecz takiej analizy było to, że skoro struktura badań polega na porównaniu dwóch obrazów uzyskanych z badań przekrojowych, to ważne jest, w jakim stopniu różnica między nimi jest efektem wprowadzonych korekt, a w jakim ujawnia procesy zmian badanych rozkładów. Jednak nawet jeśli efekt korekt dla badań I i II etapu, okaże się znikomy, w kolejnych etapach może on zwiększać się w sposób niekontrolowany. Można oczekiwać, że im dłuższy interwał

czasu dzieli etap I i kolejne, tym większa waga ewentualnych niedokładności wykorzystanych wskaźników.

Kontroli znaczenia korekt bazy danych służy zestawienie wartości współczynników korelacji rang Spearmana obliczonych dla szeregów danych z roku 2010 w wersji wykorzystanej w etapie I badań i wersji po wprowadzonych zmianach. Jej rezultat zawiera tabela I.1.

Tabela I.1.

Informacja o konsekwencjach korekty wskaźników dla składowych oraz syntetycznej miary poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, dokonanych w bazie danych MROW 2014

Wyszczególnienie	Liczba wskaźników w składowej	Liczba wskaźników poddanych korekcie	Współczynnik korelacji Spearmana między pomiarem dla składowej w wersji przed i po korekcie
Dostępność przestrzenna gminy	6	4	0,987
Stopień dezagrarnizacji gospodarki lokalnej	3	2	0,923
Sektor rolniczy	4	1	0,999
Sektor pozarolniczy	5	1	0,998
Stopień zrównoważenia rynku pracy	4	1	0,999
Aktywność społeczna	6	2	0,976
Zamożność i spójność społeczności lokalnej	5	2	0,983
Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (synteza)	47	13	0,995

Źródło: opracowanie własne.

Analiza statystyczna pokazała, że co prawda w każdej ze składowych poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, w której występowały wskaźniki poddawane korekcie, zaszły pewne zmiany w wyniku pomiaru, jednak są one bardzo małe. We wszystkich przypadkach współczynnik korelacji rang zmiennych syntetycznych między pomiarem składowej przed i po korekcie wyniósł powyżej 0,923. Oznacza to, że zastosowane poprawki do bazy danych MROW 2014 wywołały tylko śladowe konsekwencje w syntetycznych miernikach. Nie zmienia także faktu, że wprowadzenie przedstawionych korekt oznacza zmianę w definicji operacyjnej pojęcia „poziom rozwoju”. Zmiana ta zarówno pod względem treści tego pojęcia, jak i zakresu ma praktycznie bardzo niewielkie

znaczenie. Niemniej, ze względu na poprawność metodologiczną w analizach prowadzonych w ramach drugiego etapu badań korzystano z bazy danych dla roku 2010 (MROW 2014) po wprowadzonej korekcie, a zatem w większym stopniu porównywalnej z bazą dla roku 2012 (MROW 2016).

Warto również zaznaczyć, że obserwacje poczynione w pierwszym etapie projektu MROW 2014 i opublikowane w przywoływanej już książce *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I*⁸, a więc oparte na danych przed korektą, nie tracą na znaczeniu. Minimalne różnice w pomiarze według danych dla roku 2010 przed i po korekcie mają znaczenie wyłącznie dla porównywalności metodologicznej pomiarów dla lat 2010 i 2012.

---

⁸ Rosner A., Stanny M., 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku*. Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa.

Rozdział II. Elementy rezultatów badań etapu I najważniejsze z punktu widzenia analizy w etapie II

Prezentowane w dalszej części niniejszej publikacji wyniki badań są kontynuacją, drugim etapem analiz opisanych w książce pt. *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku* [Rosner, Stanny 2014], wydanej przez Fundację Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej oraz Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. W tym miejscu warto przypomnieć czytelnikowi najważniejsze wyniki badań pierwszego etapu projektu.

Realizowane badania w zamyśle mają charakter empirycznej analizy. Na użytek prowadzonych prac przyjęto, że rozwój społeczno-gospodarczy to proces przekształcania środowiska gospodarczego i społecznego w przyjazne mieszkańcom, pozwalającego im na uzyskiwanie godziwych dochodów, zapewniającego dostęp do usług publicznych, umożliwiającego uczestnictwo w kulturze i dającego poczucie sprawstwa zwłaszcza w kwestiach społecznych i zaspokajania aspiracji. Poziom rozwoju to osiągnięty stopień zawansowania procesu przekształcania środowiska społecznego i gospodarczego w takim kierunku. Poziom rozwoju traktujemy więc jako pewną informację o stanie rzeczy w danym momencie, a rozwój – jako proces, a więc ciąg przekształceń z jednego stanu w drugi.

Struktura badań zakłada cykliczne zbieranie informacji i dokonywanie pomiarów badanych cech w równych interwałach czasu. Oznacza to prowadzenie analiz przekrojowych co określony przedział czasu (dwa lata) według dokładnie tych samych założeń metodologicznych. Zachowanie porównywalności metodologicznej uzyskanych obrazów przekrojowych pozwoli na analizę zmian dokonujących się w okresie dzielącym kolejne badania.

Wychodząc z takich założeń, zbudowano schemat procedury prowadzącej do określenia relatywnego poziomu rozwoju społeczno-gospodar-

czego każdej gminy w Polsce, a mówiąc precyzyjniej – obszarów wiejskich kraju w podziale na jednostki gminne. Procedurę tę dokładnie opisano we wspomnianej publikacji [Rosner, Stanny 2014, s. 26, 33 i następn.] , niemniej przypomnijmy jej główne założenia i wyniki.

Schemat pokazuje, że przyjęta definicja „poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego” rozłożyła to pojęcie na jedenaście składowych (patrz aneks 1.), których suma dopiero staje się miarą szukanej wielkości. Składowym tym nadano pewne wagi, co pozwoliło zachować założone proporcje między cechami ekonomicznymi, społecznymi i charakteryzującymi elementy warunków życia. Dla każdej składowej dobrano szereg wskaźników empirycznych, które łącznie informowały o stopniu rozwoju danej składowej. Dobór wskaźników następował w taki sposób, że poddawano analizie treść pojęć składających się na nazwę składowej, a następnie starano się, aby były uwzględnione wszystkie aspekty problemu, który ona opisuje.

Uznano między innymi, że gmina rozwinięta zarówno musi być relatywnie łatwo dostępna dla ewentualnych przybyszów z zewnątrz, w tym potencjalnych inwestorów, jak i musi stwarzać możliwości względnie łatwych dojazdów z jej terenu do sąsiednich (głównie) miejskich rynków pracy. Ale gmina to także pewna przestrzeń wewnętrznie zróżnicowana. W jej skład wchodzi miejscowość centralna (czasem jest to miasto gminne), skupiająca większość instytucji, takich jak szkoły, ośrodki zdrowia, sklepy itp. Pierwsza poddana charakterystyce składowa – „dostępność przestrzenna” ma dwa aspekty, jeden – to otwarcie komunikacyjne z otoczeniem i drugi – dostępność ośrodka centralnego, skupiającego instytucje gminne, dla jej mieszkańców rozproszonych po różnych miejscowościach.

Szczególne znaczenie dla rozważań na temat poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego ma składowa nazwana „stopień dezagraryzacji gospodarki lokalnej”. W warunkach polskich zapóźnienie rozwojowe obszarów wiejskich łączy się w ogromnej większości gmin z nadmierną rolą rolnictwa w gospodarce lokalnej. Przy czym chodzi tu nie o znaczenie rolnictwa jako działu produkującego żywność, ale dostarczającego miejsc pracy i źródeł utrzymania. Oba te kryteria oceny rolnictwa łączą się; nadmierne zatrudnienie oznacza, że dochód z produkcji rozkłada się na nadmierną liczbę osób zatrudnionych przy jego wytwarzaniu, a więc w przeliczeniu na zatrudnionego jest relatywnie niski. Oznacza

to również, że wydajność pracy w rolnictwie jest niska. Z drugiej strony – liczba dostępnych miejsc pracy pozarolniczej jest zbyt mała, a więc zmniejszenie zatrudnienia w rolnictwie staje się bardzo trudne, zwłaszcza że większość kraju to obszary dominacji w rolnictwie gospodarstw rodzinnych. Tego rodzaju gospodarstwo zmniejsza zatrudnienie wówczas, gdy w okolicy możliwe jest uzyskanie zatrudnienia poza nim, jeśli nie – wchłania cały rodzinny wolny zasób pracy. Czyni tak nawet wówczas, gdy dodatkowa praca w gospodarstwie nie jest niezbędna. W warunkach braku możliwości zatrudnienia poza nim zbędnych rodzinnych zasobów pracy, celem gospodarowania staje się zapewnienie członkom rodziny bezpieczeństwa ekonomicznego, co oznacza tolerowanie przerostów zatrudnienia (inaczej – bezrobocia ukrytego w rolnictwie). Dezagrariacja gospodarki lokalnej jest więc, upraszczając sprawę, relacją między rolnictwem i działami pozarolniczymi z uwzględnieniem lokalnych zasobów pracy.

Składowa „lokalne finanse publiczne” charakteryzuje nie tylko sytuację budżetu gminy, interpretowana jest znacznie szerzej. Z jednej strony ujawnia ona, jakie dochody budżetowe gospodarka lokalna jest w stanie generować, z drugiej – jakie są realne możliwości poprawy warunków w zakresie zadań własnych gminy, a więc rozwoju infrastruktury, poprawy dostępności usług publicznych itp. Ale też, co ma duże znaczenie wskaźnikowe, wielkość dochodów budżetu gminy jest pośrednią informacją o wcześniejszym poziomie rozwoju gospodarczego, a zwłaszcza o wielkości majątku skumulowanego z wcześniejszych okresów w postaci wyposażenia gminy (np. w infrastrukturę).

Spośród pozostałych składowych rozwoju społeczno-gospodarczego na szczególną uwagę zasługuje ta, określona jako „problematyka demograficzna”. W założeniu ma opisywać kształt struktury wieku ludności, który odzwierciedla efekty procesów demograficznych. Znaczenie tej składowej podkreśla jedno z praw migracji Ravensteina⁹, mówiące, że migracje ludności (*per saldo*) kierują się z obszarów biedniejszych, gorzej rozwiniętych i niezapewniających akceptowanego

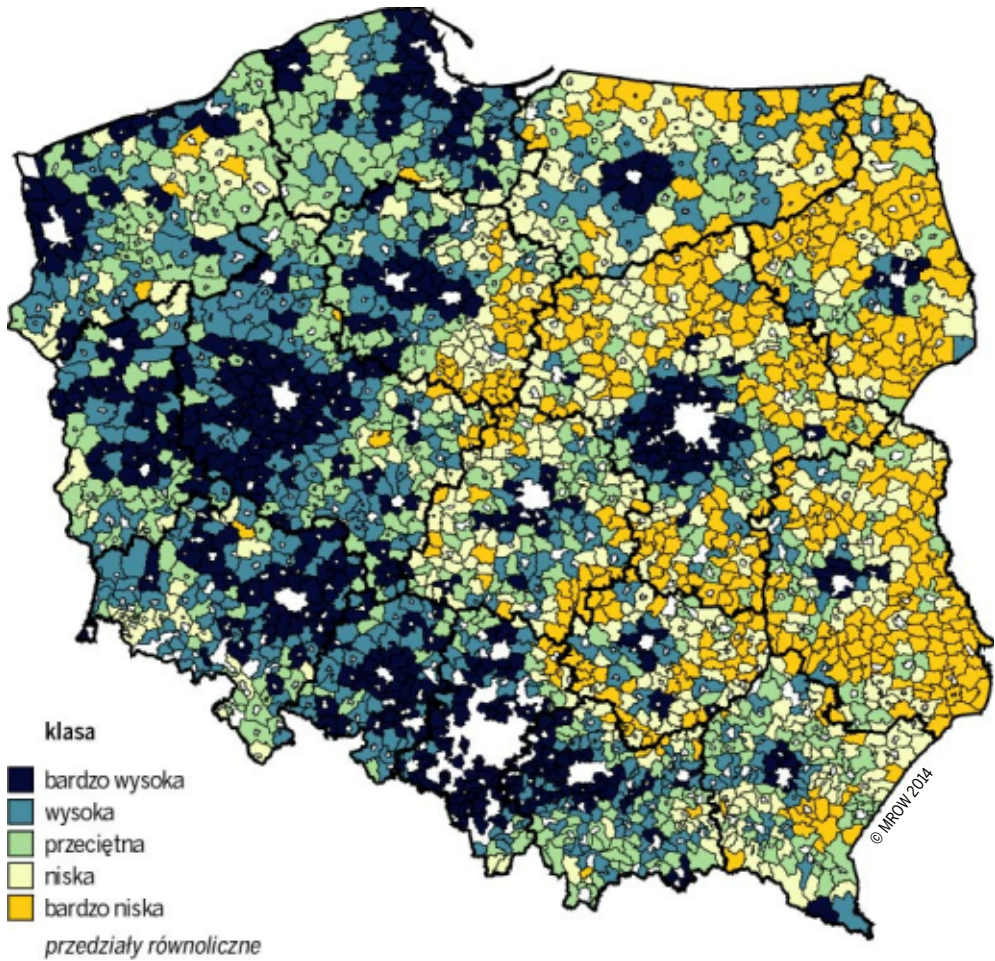
⁹ Everett Lee i jego Teoria migracji opisana w pozycji: *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, zeszyt 3/4, Warszawa, 1972, Instytut Geografii Polskiej Akademii Nauk. W oryginale E. Lee, 1966: A Theory of Migration. *Demography*, Vol. 3 (1).

społecznie poziomemu zaspokajaniu potrzeb, do obszarów lepiej wyposażonych, bardziej rozwiniętych i obiecujących lepsze warunki życia. Ale migracje mają także wpływ na struktury demograficzne zarówno w środowisku odpływu, jak i napływu. Dzieje się tak, gdyż migracje ludności wykazują specyficzną selektywność. Migrują przede wszystkim ludzie młodzi, dobrze wykształceni, zaradni i przedsiębiorczy. W rezultacie w rejonach przewagi odpływu migracyjnego pojawiają się specyficzne zjawiska dotyczące struktur demograficznych: starzenie się ludności, niedostatek osób dobrze wykształconych, w tym zwłaszcza młodych wykształconych kobiet itp. Niski poziom kapitału ludzkiego i społecznego w rejonach odpływu migracyjnego powoduje trudności z rozwojem funkcji pozarolniczych, z akceptacją innowacji technologicznych i społecznych.

W podobny sposób traktowane były pozostałe składowe, a ich znaczenie dla pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wydaje się oczywiste i niewymagające dodatkowego przypomnienia. Wszystkie składowe są istotne z punktu widzenia miary syntetycznej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jednak mają one relatywnie różne wagi. Wiąże się to między innymi z faktem, że liczba składowych o charakterze ekonomicznym, społecznym i związanym z jakością życia nie odpowiada wadze tych trzech elementów miary syntetycznej.

W wyniku procedur statystycznych wykorzystujących przedstawiony w aneksie I. schemat analizy (więcej: [Rosner, Stanny 2014, s. 213, tam rys. IV.1.]), opracowano syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla obszarów wiejskich kraju w agregacji gminami. Rezultat pomiaru syntetycznej zmiennej za pomocą taksonomicznej analizy hierarchicznej – tj. poziomu rozwoju w roku 2010 przedstawia rysunek II.1¹⁰. Ujawnia on, że rozkład przestrzenny zmierzonej wielkości uporządkowany jest przestrzennie według dwóch nakładających się kryteriów, z których jedno powiązane jest z *continuum* centrum–peryferie, natomiast drugie ma przesłanki historyczne i odpowiada podziałowi kraju na dziewiętnastowieczne zabory oraz dwudziestowieczne przesunięcia granic państwowych.

¹⁰ Rysunek II.1. jest niemal taki sam jak rysunek IV.2. w publikacji I etapu badań [Rosner, Stanny 2014, s. 217]. Nieznaczna różnica wynika z korekty bazy danych dla roku 2010 (omówionej w poprzednim rozdziale). Zmieniono również wysycenie kolorów legendy na kartogramie.

Rysunek II.1.
Syntetyczna miara poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według MROW 2014

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014.

XIX wiek w naszej części Europy był bogaty w wydarzenia i procesy gospodarcze, których konsekwencje dostrzec można gołym okiem również i dziś. Obszary trzech zaborów należały do trzech różnych organizmów państwowych, prowadzących różną politykę gospodarczą i społeczną oraz reformujących się w różnym tempie i na różnych zasadach. Autorzy mają tu na myśli zwłaszcza takie kwestie, jak:

czenie chłopów, rozwój przemysłu, procesy urbanizacji, wzrost mobilności przestrzennej ludności (migracje), rozwój infrastruktury technicznej, stopniowe upowszechnianie szkolnictwa itp. Dla obszarów wiejskich największe znaczenie miały, jak się zdaje, procesy uwłaszczeniowe, które przeprowadzane były na różnych warunkach i w różnych okresach w poszczególnych zaborach. Różnice między konsekwencjami tych procesów dostrzec można do dziś, zwłaszcza że wyznaczyły one charakter struktur agrarnych, zdolność rolnictwa do absorpcji innowacji, decydowały o kształtujących się nowych strukturach społecznych na wsi.

Konsekwencją kryteriów historycznych zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jest podział kraju na część zachodnią, lepiej rozwiniętą, i wschodnią – relatywnie zapóźnioną w rozwoju społeczno-gospodarczym. Granica między tymi dwoma wielkimi regionami przebiega na pograniczu Mazowsza i Wielkopolski i jest zbieżna z dawną granicą między zaborem pruskim i rosyjskim. Nieco mniej czytelna na mapie (rys. II.1.) jest granica między byłym zaborem rosyjskim i byłym zaborem austriackim (tzn. dawną Galicją), ale można ją również w przybliżeniu wytyczyć, posługując się opisem struktur gospodarczych występujących obecnie.

Drugie kryterium, oś centrum–peryferie, odpowiada za powstawanie wokół dużych miast, zwłaszcza ośrodków regionalnych, pierścieni gmin wysoko rozwiniętych i słabnięcia poziomu rozwoju w miarę oddalania się od nich. Zjawisko to obserwować można na terenie całej Polski, a jego nasilenie związane jest z wielkością ośrodków miejskich. Szczególnie rozległy przestrzennie jest rejon oddziaływania miasta na sąsiednie obszary wiejskie wokół Warszawy, Poznania i Wrocławia, ale zjawisko dotyczy wszystkich miast będących siedzibą władz regionalnych. W przypadku miast mniejszych – wiele z nich również, jak się okazuje, otoczone jest strefą obszarów wiejskich wysoko rozwiniętych, jest ona jednak mniej rozległa. Wyjątek stanowią niektóre miasta dawnego Centralnego Okręgu Przemysłowego, których struktura gospodarcza ma charakter szczególny, utworzony nie w wyniku długotrwałego procesu historycznego rozwoju miasta, ale decyzji o lokalizacji relatywnie dużych inwestycji w stosunkowo małych miastach. Tego rodzaju miasta monofunkcyjne okazały się relatywnie najslabiej powiązane z sąsiednimi obszarami wiejskimi.

Pośrednim wynikiem opisanych badań było jedenaście pomiarów cząstkowych dotyczących poszczególnych składowych rozwoju społeczno-gospodarczego (więcej: [Rosner, Stanny 2014, rozdział III, s. 58 i następane]). Korzystając z tych danych, postanowiono odpowiedzieć na pytanie, czy *poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin jest wynikiem równomiernego rozwoju poszczególnych składowych, czy też występują typowe kombinacje składowych wysoko rozwiniętych i rozwiniętych słabiej*. Inaczej mówiąc, czy *rozwój społeczno-gospodarczy układów lokalnych odbywa się według jednego schematu, czy też istnieje kilka różnych typów rozwoju uzależnionych od lokalnych warunków?* Typy te mogą być zależne od zasobów endogenicznych (np. atrakcyjności turystycznej, występowania kopaliny, położenia względem pozarolniczych rynków pracy) lub też zależne od historycznie ukształtowanych struktur społecznych i gospodarczych (struktur osadniczych, rozdrobnienia agrarnego itp).

W tym celu skorzystano z metody analizy skupień, opartej na modelu deterministycznym, grawitacyjnym, opisanym w jedenastowymiarowej przestrzeni. W wyniku przeprowadzonej procedury statystycznej otrzymano siedem typów gmin oraz charakterystykę każdego z tych typów. Analiza wykazała, że struktura rozwoju zależna jest od położenia względem ośrodków miejskich oraz od charakteru ukształtowanych historycznie struktur gospodarczych, a w szczególności – struktury rolnictwa. Charakterystykę statystyczną tych siedmiu typów gmin przedstawia tabela II.1. Użyte w niej oznaczenia, symboliczne pod wartościami liczbowymi, określają w czytelny sposób odległość „centrum grawitacji” konkretnej składowej danego typu od odpowiedniego centrum dla wszystkich gmin w kraju, relatywizowaną za pomocą odchylenia standardowego. Dla większej przejrzystości do analizy różnic między typami można użyć następującego sposobu interpretacji symboli:

$$R = [x_{m(j,i)} - x_{g(j)}] / S_{(j)}$$

----->|<----->|<----->|<----->|<----->
 -1.00   -0.20   +0.20   +1.00 [S_j]

gdzie:

- $x_{m(j,i)}$ – średnia wartość zmiennej j dla typu i ,
- $x_{g(j)}$ – ogólna średnia wartość zmiennej j z całego zbioru,
- $S_{(j)}$ – odchylenie standardowe zmiennej j .

W celu łatwiejszej analizy nadano kolejnym typom słowne nazwy ułatwiające interpretację wyników, bo opisujące ich charakter. Należy jednak zastrzec, że autorzy zdają sobie sprawę z dużego uproszczenia przyjętych określeń. Poszczególne typy uzyskały następujące nazwy:

- typ 1 gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego,
- typ 2 gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego,
- typ 3 gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie,
- typ 4 gminy wielodochodowego, rozdrobnionego rolnictwa,
- typ 5 gminy wielofunkcyjne, wykazujące równowagę sektorów gospodarczych,
- typ 6 gminy zurbanizowane, wykazujące redukcję funkcji rolniczych,
- typ 7 gminy silnie zurbanizowane.

W nazwach pierwszych pięciu typów odwołano się do struktury agrarnej nie dlatego, żeby rolnictwo znajdowało się w centrum zainteresowania autorów badań przy ich realizacji, projekt bowiem dotyczy wsi, a nie tylko funkcji rolniczej. Okazuje się jednak, że rolnictwo, historycznie najważniejsza funkcja gospodarcza zlokalizowana na wsi, oddziałuje bardzo silnie na możliwości rozwoju innych funkcji. Zróżnicowana przestrzennie struktura agrarna jest na tyle inercyjna, że ułatwia lub utrudnia rozwój funkcji pozarolniczych, a co więcej, może przekładać się na ogólną dynamikę rozwoju gmin.

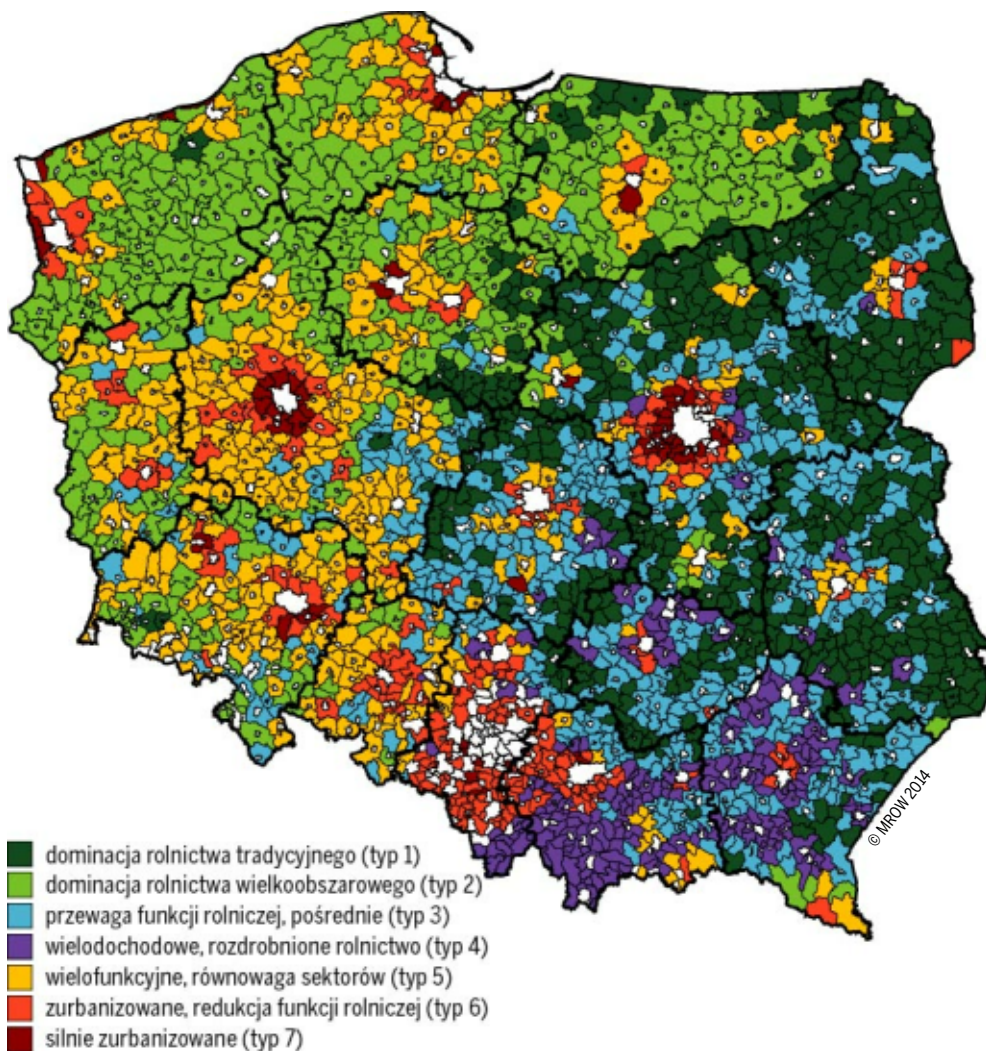
Na rysunku II.2. przedstawiono rozkład przestrzenny gmin wg typów. Mapa pokazuje, że typy 1 i 3 są charakterystyczne dla Polski wschodniej i centralnej, a więc terenów dawnego zaboru rosyjskiego, typ 2 występuje głównie w Polsce północnej (na terenach tzw. Ziemi Odzyskanych), typ 4 – to obszar Małopolski i Podkarpacia, czyli południowo-wschodnia część kraju (dawna Galicja), a typ 5 dominuje na terenach Wielkopolski (dawny zabór pruski). Typy 7 i 6 to przede wszystkim obszary podmiejskie, przy czym typ 7 to pierwszy pierścień wokół miast, a typ 6 – nieco bardziej odległy od miasta albo obszar podmiejski słabiej jeszcze powiązany gospodarczo z miastem. Z kolei rysunek II.3. prezentuje strukturę gmin według typów w poszczególnych województwach. Zostały one ułożone w kolejności ułatwiającej dostrzeżenie, że typ 2 i 5 jest charakterystyczny dla województw tzw. Ziemi Odzyskanych, typ 1 i 3 dla województw ziem dawnej Rzeczypospolitej, natomiast typy 6 i 7 występują w niewielkiej liczbie, ale zasadniczo we wszystkich województwach (wyjątek stanowi województwo śląskie, w którym obszary wiejskie w większości tworzą gminy typu 6).

Tabela II.1.
Charakterystyka strukturalna typów rozwoju obszarów wiejskich

Typ*	Liczba gmin	% gmin	Waga w % (ludność)	Dostępność przestrzenna	Stopień dezagryzacji	Sektor rolniczy	Sektor pozarolniczy	Lokalne finanse publiczne	Problematyka demograficzna	Zrównoważenie rynku pracy	Problematyka edukacyjna	Aktywność społeczna	Zamożność i spójność społeczności	Elementy warunków mieszkaniowych
1	490	23	15,6	87,2 --	45,6 -----	104,9 ++	78,1 -----	57,7 --	82,4 -----	87,1 --	86 --	82,7 --	83,5 --	68,5 -----
2	399	21	14,8	92,7 --	99,9 ~~~	119,1 ++++	96,5 ~~~	85 --	105,1 ++	88,9 --	89,9 --	89,9 --	84,3 --	96,2 ~~~
3	466	21	20	97,9 ~~~	66,4 --	98,3 ~~~	91,8 --	72,8 --	93,1 --	98,6 ~~~	99,6 ~~~	93,8 --	95,5 --	85,3 --
4	187	9	12,6	106,6 ++	114,4 ++	74,2 -----	100,1 ~~~	74,3 --	103,2 ++	101,6 ---	105,2 ++	100,3 ---	100 ---	101,1 ---
5	382	18	19,3	100,7 ~~~	114,4 ++	109,1 ++	109,5 ++	119,3 ++	107,9 ++	106,2 ++	98,9 ~~~	104,3 ++	104,9 ++	111,6 ++
6	197	9	13,5	112,6 ++	152,4 ++++	88,6 --	116 ++	153,7 ++	104,7 ++	111,6 ++	116,9 ++++	119,8 ++	121,3 ++++	128,6 ++++
7	52	2	4,2	119,5 ++++	184,4 ++++	94,9 --	137,2 ++++	254,2 ++++	119,1 ++++	123,1 ++++	124,6 ++++	145,4 ++++	147,2 ++++	151,8 ++++
Ogółem	2173	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* kolory przy poszczególnych typach gmin odpowiadają kolorom na rysunku II.2: typ 1 – gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego, typ 2 – gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego, typ 3 – gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie, typ 4 – gminy wielodochodowego, rozdrobnionego rolnictwa, typ 5 – gminy wielofunkcyjne, wykazujące równowagę sektorów gospodarczych, typ 6 – gminy zurbanizowane, wykazujące redukcję funkcji rolniczych, typ 7 – gminy silnie zurbanizowane

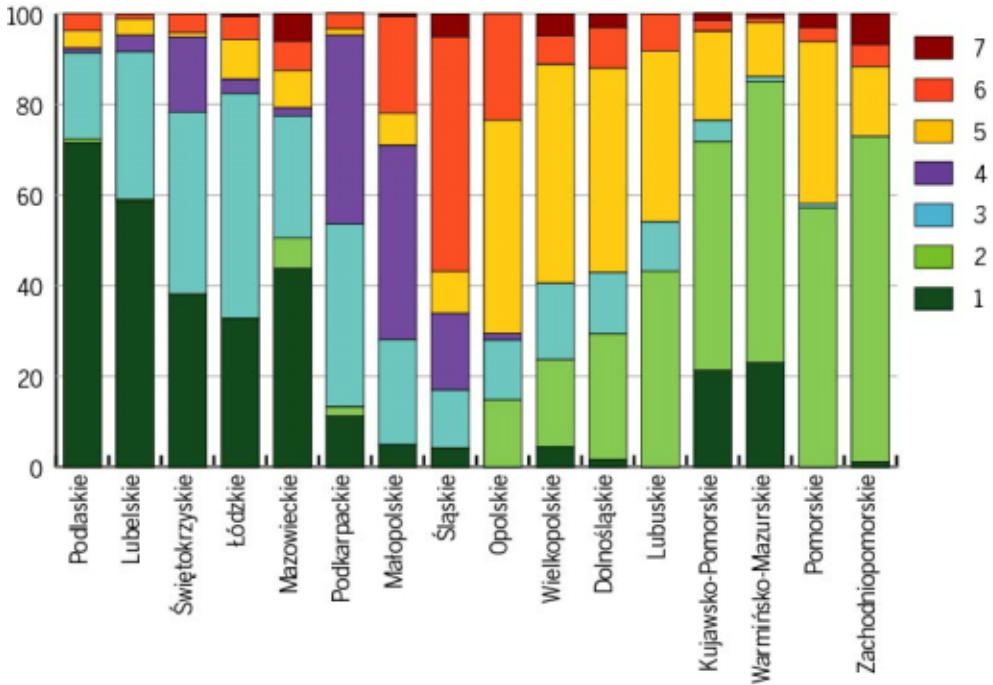
Źródło: wyniki I etapu badań – MROW 2014, opublikowane w: [Rosner, Stanny 2014, s. 227].

Rysunek II.2.
Rozkład przestrzenny typów rozwoju obszarów wiejskich według struktury składowych

Źródło: wyniki I etapu badań – MROW 2014, opublikowane w: [Rosner, Stanny 2014, s. 226].

Wprawdzie przedstawiona typologia miała charakter niehierarchiczny, to znaczy z założenia nie skupiała w jeden zbiór gmin o podobnym poziomie rozwoju, lecz według podobnej kombinacji składowych

Rysunek II.3.

Udział procentowy gmin według typów struktury rozwoju w poszczególnych regionach administracyjnych

Kolory odpowiadają kolorom nadanym kolejnym typom gmin jak na rysunku II.2: typ 1 – gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego, typ 2 – gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego, typ 3 – gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie, typ 4 – gminy wielodochodowego, rozdrobnionego rolnictwa, typ 5 – gminy wielofunkcyjne, wykazujące równowagę sektorów gospodarczych, typ 6 – gminy zurbanizowane, wykazujące redukcję funkcji rolniczych, typ 7 – gminy silnie zurbanizowane.

Źródło: opracowanie własne, MROW 2014.

rozwoju (czyli jego struktury), to jednak powstałe w jej wyniku siedem typów gmin jest silnie powiązane statystycznie z miarą poziomu rozwoju. Tabela II.2. ujawnia, że gminy typu 1 szczególnie często reprezentują relatywnie bardzo niski poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, a wszystkie gminy typu 7 i większość typu 6 to jednostki względnie bardzo wysoko rozwinięte. Podobnie większość gmin typów 4 i 5 trafiła do przedziału skali poziomu rozwoju określonego jako relatywnie wysoki, a typów 2 i 3 do przedziału poziomu rozwoju relatywnie niskiego. Badania MROW 2014 ujawniły, że istnieje związek między typem strukturalnym

gminy (określonym przez kombinację składowych rozwoju społeczno-gospodarczego) a syntetyczną miarą poziomu rozwoju.

Tabela II.2.

Udział procentowy gmin wyróżnionych typów według klas poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

Typ*	Grupy kwintylowe poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego**					Ogółem
	 bardzo niski	 niski	 przeciętny	 wysoki	 bardzo wysoki	
 1	83,1	16,9	.	.	.	100
 2	4,5	28,8	41,1	25,3	0,3	100
 3	2,1	47,9	41,4	8,6	.	100
 4	0,5	7,0	35,3	49,7	7,5	100
 5	.	.	3,1	51,6	45,3	100
 6	.	.	.	1,5	98,5	100
 7	.	.	.	.	100,0	100

* kolory odpowiadają kolorom legendy na rysunku II.2.

** kolory są zgodne z kolorami legendy na rysunku II.1.

Źródło: wyniki I etapu badań – MROW 2014, opublikowane w: [Rosner, Stanny 2014, s. 237].

Powstaje jednak wiele pytań dotyczących kierunków i dynamiki zmian porządku opisanego na podstawie danych badań MROW 2014. Najprostsze z nich to pytanie o to, czy *gminy poszczególnych typów rozwijają się w podobny sposób*. Być może istnieje kilka różnych profili rozwoju, ale nie są one statystycznie powiązane ze strukturalnym typem gminy, lecz warunkują je inne kryteria. Interesujące jest również, czy *typologiczne zróżnicowanie gmin według struktury rozwoju jest cechą trwałą, czy też stopniowe różnice między typami ulegają zatarciu lub się pogłębiają*. Autorzy mają świadomość, że na to ostatnie pytanie będzie można odpowiedzieć wówczas, gdy okres objęty badaniami będzie znacznie dłuższy.

Przekładając to na język bliższy empirii, do rozpoznania/zbadania pozostają następujące problemy, czy *taki sam układ składowych wykazuje cechy wysokiej dynamiki i taki sam niskiej, czy też układy składowych*

dynamicznych i niedynamicznych dla poszczególnych typów struktury rozwoju są różne. Czy typologiczne zróżnicowanie gmin jest cechą trwałą i każdy z typów charakteryzuje się wytworzeniem własnego profilu rozwoju, czy też stopniowo różnice między typami się zacierają? I wreszcie pozostaje pytanie, skoro w 100 lat po uzyskaniu przez Polskę niepodległości różnice regionalne struktur społeczno-gospodarczych są nadal jednym z głównych czynników różnicujących poziom rozwoju obszarów wiejskich, to czy w dalszym ciągu obserwowany porządek według kryteriów historycznych będzie definiował różnice regionalne w kraju, czy będzie stopniowo zastępowany przez kryteria związane z continuum centrum–peryferie, czy też oba te porządki są niezależne, to znaczy żaden z nich nie wypiera drugiego?

Pytania tego rodzaju stały się podstawą badań w tzw. II etapie monitoringu – MROW 2016, choć autorzy zdają sobie sprawę, że nie na wszystkie uda się odpowiedzieć również dlatego, że upływ czasu między pierwszym etapem badań i drugim jest bardzo mały, zaledwie dwa lata. Niemniej jest wystarczający dla sprawdzenia narzędzi analizy, które będą mogły być zastosowane wówczas, gdy baza empiryczna będzie obejmowała dłuższy okres.

Rozdział III. Uwagi metodologiczne na temat właściwości skal pomiarowych wykorzystanych do pomiaru poziomu rozwoju oraz dynamiki zmian

---

We wcześniej wyjaśniono, że analizy zmian rozkładu przestrzennego badanych cech, dokonujących się w okresie 2010–2012, prowadzono opierając się na skorygowanych danych dla roku 2010. Konstrukcja wskaźników jest więc w obu przypadkach identyczna i wszystkie zaobserwowane różnice można uznać za efekt faktycznie występujących procesów dokonujących się w badanej rzeczywistości. Trzeba jednak zastrzec, że okres dzielący etapy I i II jest bardzo krótki, a więc oczekiwanie istotnych różnic między rozkładem przestrzennym poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla obu lat byłoby nieuzasadnione. Uzyskane rezultaty badań mają jednak duże znaczenie nie tylko jako diagnoza rzeczywistości, ale również jako weryfikacja założeń metodologicznych przyjętych przez autorów. Zastosowana metoda analizy dynamiki rozwoju ma charakter pionierski, oparty na innowacyjnych rozwiązaniach pomiaru zjawisk wielowymiarowych, choć u jej podstaw tkwią powszechnie przyjmowane założenia.

Najogólniejsze założenie przyjętego sposobu badania różnic w tempie rozwoju społeczno-gospodarczego dotyczy tego, że pozycja poszczególnych jednostek gminnych w szeregu uporządkowanym ulega zmianom. Jeśli dana gmina rozwija się w tempie ponadprzeciętnym, przesuwa się ona „do góry” szeregu, jeśli poniżej przeciętnego – „w dół”. Gdyby wszystkie jednostki gminne rozwijały się w tym samym tempie, ich kolejność w szeregu uporządkowanym nie zmieniałaby się, a tempo ich indywidualnego rozwoju byłoby wówczas równe przeciętnemu (czy też średniemu).

Założenie to, w przyjętym sformułowaniu, jest jednak dużym uproszczeniem. Można zauważyć, że nie dotyczy ono np. jednostek zamykających szereg, jeśli gmina najsłabiej rozwinięta w roku wyjściowym pozostała również najsłabiej rozwinięta w roku końca okresu analizowanego, to nie znaczy, że rozwijała się w tempie „średnim”, mogła rozwijać się również w tempie poniżej średniego. Analogicznie w przypadku jed-

nostki z drugiego końca szeregu, jeśli pozostała na pozycji lidera, nie oznacza, że rozwijała się w tempie przeciętnym dla całego zbioru, bowiem mogła rozwijać się w tempie ponadprzeciętnym, a w szczególnym przypadku – poniżej przeciętnego (jeśli tylko nie dała się „wyprzedzić” następnej z kolei). Jest to problem metodologiczny tzw. gmin biegunowych.

Ponadto fakt, że dana gmina przesunęła się w szeregu „w górę” lub „w dół” nie musi jeszcze oznaczać, że tempo jej rozwoju było ponadprzeciętne lub poniżej przeciętnego. Rozważmy taki przykład: dwie gminy A i B znajdują się w roku wyjściowym w szeregu uporządkowanym przez dokonany pomiar relatywnie blisko siebie i gmina A jest słabiej rozwinięta od gminy B. Obie rozwijają się w tempie ponadprzeciętnym, jednak tempo to w przypadku gminy B jest słabsze niż gminy A. Możliwe są wówczas trzy sytuacje – gmina A może „przybliżyć się” w rozkładzie do pozycji B, może się z nią zrównać lub może ją wyprzedzić. Ta paradoksalna sytuacja, polegająca na tym, że zmiana pozycji jednostki lub jej brak nie musi jednoznacznie określać tempa (wielkości) jej rozwoju, pogłębia jeszcze to, że z metodologicznego punktu widzenia **miar dokonywany jest na skali typu porządkowego, a więc takiej, która odzwierciedla relację „większy niż” i relację „równy”, nie pozwala jednak na określenie, o ile większy.**

Problem charakteru logicznego skali pomiarowej wykorzystywanej w badaniu wymaga dodatkowych wyjaśnień, aby uniknąć nieporozumień przy interpretacji uzyskanych wyników. Jak wspomniano, pomiar dokonywany jest na skali porządkowej, a więc skali relatywnie słabej. Skale takie są jednak niezwykle często stosowane na gruncie nauk społecznych, choć nie zawsze autorzy w pełni zdają sobie sprawę z ograniczeń, jakie to za sobą pociąga¹¹. Skala porządkowa to taka skala, która oparta jest na tylko dwóch relacjach występujących między przedmiotami podlegającymi pomiarowi: relacji równościowej (a i b są równe pod względem mierzonej cechy) i relacji porządkowej (a jest większe od b, ew. odwrotnie) pod względem mierzonej cechy. Relacje te mają pewne charakterystyczne cechy, relacja równościowa – możemy symbolicznie oznaczyć ją jako „=” – jest symetryczna (jeżeli $a=b$, to $b=a$), zwrotna ($a=a$) i przechodnia (jeżeli $a=b$ i $b=c$, to $a=c$). Jeśli nie spełnia tych

¹¹ T. Pawłowski, 1966: Rodzaje skal a struktura zdań stwierdzających związki między wielkościami, [w:] *Logiczna teoria nauki*, wyboru tekstów dokonał T. Pawłowski. Warszawa, PWN.

warunków – nie jest relacją równościową w znaczeniu, jakie nadaje jej logika. Analogicznie relacja porządkowa – którą oznaczyć możemy symbolem „<” – definiowana jest jako asymetryczna (a więc nie jest prawdą, że jeżeli $a < b$, to $b < a$), nie zwrotna (nie jest prawdą, że $a < a$) i przechodnia (jest spełniany warunek, że jeżeli $a < b$ i $b < c$, to $a < c$).

Skala pomiarowa porządkowa nie musi spełniać żadnych innych warunków poza opisanymi wyżej. W szczególności punktów na skali oznaczonych kolejnymi całkowitymi liczbami nie musi dzielić równy interwał. W konsekwencji zasadne jest pytanie o to, czy mierzony przedmiot a jest większy niż przedmiot b pod danym względem, ale już z punktu widzenia logiki nie ma sensu pytanie, o ile a jest większe od b. Tym bardziej nie można zadać pytania, „ile razy” a jest większe (mniejsze) od b. Pytania takie są zasadne w przypadku skal silniejszych, w metodologii określanych jako interwałowe i absolutne.

Problemem jest jednak to, że dalece nie zawsze możliwy jest pomiar na skalach silniejszych i to nie tylko w naukach społecznych. Skalą porządkową jest np. skala twardości minerałów Mohsa. Na skalach porządkowych mierzy się także prestiż, dystans społeczny (grup etnicznych), wiele cech badanych w psychologii, socjologii itp. Warto przy tym zwrócić uwagę, że nawet jeśli wskaźnik empiryczny jest mierzalny na skali mocniejszej, to cecha mierzona za jego pośrednictwem (np. będąca cechą wielowymiarową) jest zazwyczaj mierzona na skali porządkowej. Jako przykład może posłużyć często stosowany pomiar poziomu rozwoju kraju oparty na wskaźniku empirycznym, jakim jest PKB *per capita*. Oczywiście pomiar PKB *per capita* dokonywany jest na skali co najmniej interwałowej. Interwałem jest w tym przypadku dolar (lub inna użyta jednostka monetarna). I o ile można powiedzieć, że kraj, którego wskaźnik PKB liczony *per capita* jest dwa razy wyższy niż innego kraju, o tyle przechodząc na język bardziej ogólny nie jest uzasadnione stwierdzenie, że jest on dwa razy bardziej rozwinięty. W języku bardziej ogólnym, w którym występuje termin „poziom rozwoju” pomiar nabiera charakteru pomiaru na skali porządkowej. Jest to sytuacja analogiczna do tej, w której np. badamy prestiż zawodów i wówczas nic nie mówi stwierdzenie, że prestiż lekarza to 5, natomiast niesie pewną wiedzę informacja, że pod względem prestiżu lekarz wyprzedza (jest równy lub jest niższy niż) np. prestiż listonosza.

W przypadku pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dokonywanego w projekcie badawczym sytuacja jest jeszcze bardziej

skomplikowana. **Stosowane wskaźniki empiryczne w MROW mierzone są na skalach silnych logicznie, co najmniej interwałowych. Jednak pomiar składowych rozwoju dokonuje się już na skalach porządkowych, podobnie jak pomiar syntetyczny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Co więcej, nie są to skale proste, lecz złożone.** Pomiar na nich jest określoną relacją pomiarów na skalach prostszych. Konstrukcja skal pomiarowych jest wtedy pod względem logicznym bardzo skomplikowana i poza wyjątkowymi sytuacjami skale takie mają charakter porządkowy.

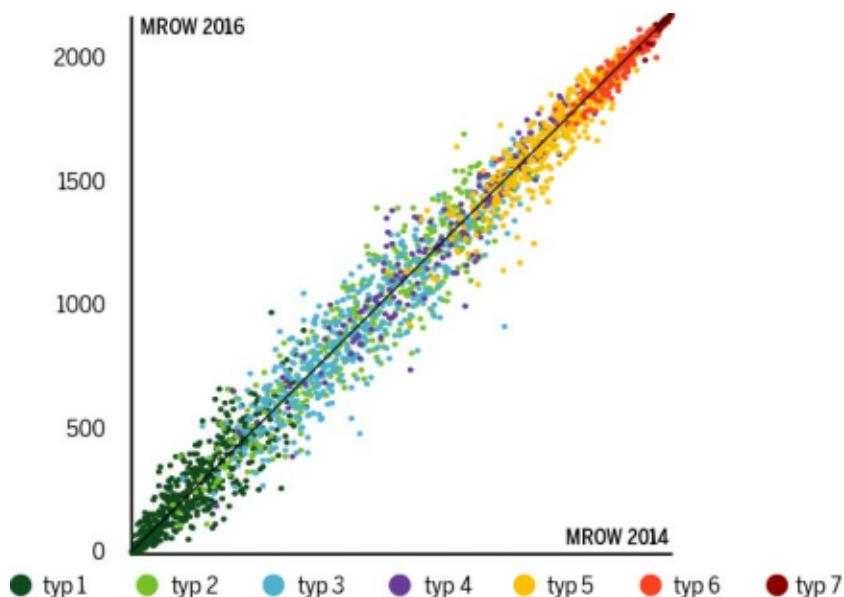
Powstaje więc pytanie, *jakie znaczenie dla prowadzonej analizy mają omówione ograniczenia metodologiczne dotyczące pomiaru.* Dla badania przekrojowego, dotyczącego stanu w pewnym punkcie czasu, sprawa jest oczywista. Pomiar dokonywany jest na skali porządkowej i ta właśnie cecha skali decyduje o jego ograniczeniach interpretacyjnych. Zasadne jest wówczas pytanie, czy mierzona cecha jest większa w gminie A niż w gminie B, ale nie jest zasadne pytanie, „o ile”.

Znacznie bardziej skomplikowana jest sytuacja, gdy porównujemy dwa pomiary, przeprowadzone dla dwóch różnych punktów czasowych. Najogólniej można założyć, że jeśli zmiany dokonujące się między momentami pomiarów nie zmieniają uporządkowania jednostek mierzonych (tu gmin) – wszystkie one ulegają zmianom tego samego rodzaju i z tą samą dynamiką. Założenie to dotyczy jednak bardzo szczególnego przypadku, praktycznie się nie zdarzającego.

W praktyce niemal zawsze pewne gminy przesuwały się w górę skali, poprawiając swoją relatywną pozycję, inne tracą ją, przesuwały się w dół skali. Ale powstaje wówczas taka sytuacja, że **jeśli jakaś gmina przesuwa się w górę skali, inna – ta, która zostaje wyprzedzona – traci swoją pozycję. Nie musi to oznaczać, że rozwija się ona w tempie poniżej przeciętnego, lecz że jej relatywna pozycja ulega osłabieniu. Co więcej, jeśli zsumować liczbę pozycji, o które awansowały gminy poprawiające swoje relatywne miejsce okaże się, że to taka sama wielkość, o jaką traciły swoje relatywne pozycje gminy przesuujące się na skali w dół rozkładu. Średnia dla pomiaru takiego zbioru danych wynosi oczywiście zero.**

Na rysunku III.1. punkty odpowiadają poszczególnym gminom, a określają relatywną pozycję osiągniętego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wzdłuż osi poziomej zaznaczono pozycję danej gminy w roku

2010, na osi pionowej – w roku 2012. Gdyby wszystkie gminy rozwijały się w tempie takim samym, punkty znajdowałyby się na linii skośnej, nachylonej pod kątem 45° . Okazuje się jednak, że większość z nich znalazła się pod tą linią lub nad nią. Punkty ułożone nad linią reprezentują gminy, których relatywna pozycja uległa poprawie, przesunęły się w górę skali pomiarowej. Natomiast te, które znalazły się pod linią skośną reprezentują gminy tracące swoją relatywną pozycję w rozkładzie, a więc rozwijające się w okresie 2010–2012 w tempie wolniejszym od przeciętnego.

Rysunek III.1.

Relatywne pozycje poszczególnych gmin na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według badań MROW 2014 i MROW 2016

Kolory punktów odpowiadają kolorom nadanym kolejnym typom gmin jak na rysunku II.2: typ 1 – gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego, typ 2 – gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego, typ 3 – gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie, typ 4 – gminy wielodochodowego, rozdrobnionego rolnictwa, typ 5 – gminy wielofunkcyjne, wykazujące równowagę sektorów gospodarczych, typ 6 – gminy zurbanizowane, wykazujące redukcję funkcji rolniczych, typ 7 – gminy silnie zurbanizowane.

Źródło: opracowanie własne.

Jak już wspomniano, okres dwóch lat jest na tyle krótki, że nie można oczekiwać dużych zmian w rozkładzie przestrzennym pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. W rzeczywistości

korelacja liczona za pomocą statystyki nieparametrycznej *Gamma* dla dwóch skal porządkowych poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, tj. dla roku 2010 i 2012 jest bardzo wysoka, $r = 0,906$ ¹². Rozrzut wartości dla poszczególnych gmin w obu okresach potwierdza wysoką współzależność rozkładu (rys. III.1.). To, że jest ona niższa od jedności ujawnia jednak, że choć powolne, pewne zmiany w tym okresie zachodziły. Na obecnym etapie badania trudno jednoznacznie powiedzieć, jaki był ich charakter.

Wykres liniowej zależności poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla 2010 i 2012 roku, przygotowano z uwzględnieniem typów struktury. Kolorem kropek oznaczono skupienie gmin przynależnych do danego typu (zgodnie z wynikami typologii obszarów wiejskich według struktury składowych rozwoju, patrz rys. II.2.). Przyjęty sposób wyróżniania skupień należy do metod niehierarchicznych, dlatego uporządkowanie ich nie jest założone w badaniu. Można jednak zauważyć, że największe zmiany pozycji między rokiem 2010 i 2012 wystąpiły wśród tych jednostek, które lokowały się w centralnej części skali (głównie typy 2–5). Relatywnie najmniejsze zmiany pozycji (zarówno w górę, jak i w dół skali), występowały wśród gmin słabo rozwiniętych (z dominacją w strukturze gospodarczej rolnictwa tradycyjnego). Również gminy o najwyższej pozycji wykazały się względnie niską mobilnością (czyli alokacją pozycji w zbiorze). Zarówno jedna, jak i druga grupa jednostek ma położenie biegunowe na rozkładzie, zatem – co warto podkreślić – ich mobilność jest jednostronnie ograniczona (końcem skali). Chodzi tu np. o awans w przypadku gmin o najwyższych rangach. Z wykresu dowiadujemy się także, że tylko nieliczne jednostki nie zmieniły swojej pozycji (jest ich 25 i leżą na wykresie dokładnie na linii przecinającej pole wykresu pod kątem 45°), przy czym relatywnie więcej jest ich na biegunach rozkładu niż w jego środku.

¹² Współczynnik korelacji *Gamma* jest stosowany wówczas, gdy dane zawierają wiele powiązanych obserwacji i są opisane za pomocą skal porządkowych. W kategoriach podstawowych założen jest ona odpowiednikiem *rho* Spearmana lub *tau* Kendalla, natomiast w sensie interpretacji i obliczania jest bardziej podobna do współczynnika *tau* Kendalla. Współczynnik *Gamma* opiera się na prawdopodobieństwie; liczy się go jako różnicę między prawdopodobieństwem, że uporządkowanie dwóch zmiennych jest zgodne a prawdopodobieństwem, że jest niezgodne, podzieloną przez 1 minus prawdopodobieństwo występowania obserwacji powiązanych. Mówiąc prościej, opiera się na różnicy między prawdopodobieństwem tego, że dwie zmienne układają się w tym samym porządku w obrębie obserwowanych danych a prawdopodobieństwem, że ich uporządkowanie się różni.

Potwierdzone zostają tym samym wnioski sformułowane w etapie I badań mówiące, że:

- wysokiemu poziomowi rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich sprzyja bardzo silnie korzystanie z renty położenia względem dużych miast i ich rynków, w tym rynku pracy,
- dominacja rolnictwa tradycyjnego jest czynnikiem niesprzyjającym rozwojowi społeczno-gospodarczemu obszarów wiejskich,
- rozwój o charakterze wielofunkcyjnym obszarów wiejskich, nawet położonych z dala od ośrodków miejskich, pozwala osiągać co najmniej przeciętny jego poziom.

Jednocześnie widzimy, że na początku i na końcu rozkładu plasują się jednostki o największym odchyleniu od mediany zbioru. W aneksie 4. zestawiono w kolejności alfabetycznej po dziesięć gmin, które uzyskały najwyższą ocenę poziomu i dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego.

Powróćmy jednak do **pojęcia „przeciętnego” czy też „średniego” tempa rozwoju**. Gdyby analiza dotyczyła tylko dwóch jednostek, sprawa byłaby bardzo prosta. Jednostka awansująca „wyprzedza” inną, a więc ta, która awansuje, rozwija się w tempie ponadprzeciętnym, a ta, która jest „wyprzedzana” – poniżej przeciętnego. Tempo przeciętne – to średnie tempo rozwoju obu jednostek. Jeśli jednak jednostek jest więcej, **przeciętne tempo odnosi się do całego zbioru**, a w szczególności zarówno gmina wyprzedzająca, jak i wyprzedzana mogą rozwijać się w tempie powyżej przeciętnego, ale wyprzedzana wolniej niż wyprzedzająca.

W stosunku do jednostki wyprzedzanej nie musi to oznaczać jej degradacji, choć relatywnie traci swoje miejsce w rozkładzie. Nie można jednak na tej podstawie wnioskować, że dynamika jej rozwoju była słaba, była ona słabsza od dynamiki zmian gminy awansującej (ale mogła być przeciętna lub nawet ponadprzeciętna). Rozważania o charakterze metodologicznym, stanowiące istotną część pracy autorów, opublikowane zostały w opracowaniu Andrzeja Rosnera [2015, s. 11], obecnie skupimy się tylko na uwagach, które pozwolą dokładniej zrozumieć uzyskane wyniki merytoryczne badań.

Warto jeszcze zwrócić uwagę, że wskazane wyżej cechy zmian rozkładu powodują pewne ograniczenie. Gmina zmieniająca w nieznacznym

stopniu swoją pozycję w szeregu w rzeczywistości może rozwijać się w tempie przeciętnym (średnim), zależy to od tempa rozwoju innych gmin z danego fragmentu rozkładu. Dlatego jednostki **rozwijające się w tempie „przeciętnym”** określane będą nie jako niezmiennające swojej relatywnej pozycji, ale pozostające w przedziale, którego środek stanowi ich pozycja w roku wyjściowym (tj. 2010). Rozpiętość tego przedziału zależna jest od cech rozkładu. Dlatego też będziemy rozważać gminy poprawiające (lub pogarszające) swoją pozycję o co najmniej x – jako te, które awansują w rozkładzie lub przesuwały się w dół. Podstawą do wyznaczenia przedziału przeciętnego tempa rozwoju będzie wielkość x – mediany wyliczonej z wartości bezwzględnej przesunięć (zmian pozycji) na skali wszystkich gmin w danym rozkładzie. Rozstrzygnięcie takie jest w znacznym stopniu arbitralne, można bowiem zapytać, dlaczego przyjęto wartość medialną, a nie np. średnią. Dla zmiennej mierzonej na skali porządkowej możemy obliczyć dominantę, czyli przypadek najczęściej występujący, możemy również wyznaczyć medianę, ponieważ jesteśmy w stanie uszeregować przypadki od najmniejszego do największego. Średniej jednak nie możemy wyznaczyć, a przez to nie można wyznaczyć np. odchylenia standardowego czy wariancji (statystyki te opierają się na średniej). Są to operacje niedopuszczalne na skalach porządkowych.

W przypadku syntetycznej skali dotyczącej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego przedział ten objął zakres od -50 do +50 pozycji, a więc 100 jednostek. Inaczej przedział ten kształtuje się **w przypadku skal dotyczących poszczególnych składowych poziomu rozwoju, kiedy wielkość przedziału jest związana z charakterem rozkładu zmiennej oraz z tym, czy ma ona charakter oporny na zmiany, czy też elastycznie reagujący na zmianę czynników na nią wpływających. Ponieważ jednak wszystkie pomiary (zarówno składowych, jak i syntetyczny pomiar zmian rozkładu poziomu rozwoju) dokonywane są na skalach porządkowych, interpretacja szerokości przedziału uznawanego w badaniach za przedział przeciętnego tempa rozwoju musi być bardzo ostrożna.**

Ze względów praktycznych przedział przeciętnego tempa rozwoju, oparty na medianie wartości bezwzględnej z różnicy pozycji w badanym okresie, został zaokrąglony do pełnych dziesiątek pozycji. Szczegółowe dane na temat kształtowania się tego przedziału dla kolejnych składowych zawiera tabela III.1.

Tabela III.1.

Granice przedziału „przeciętnej” dynamiki rozwoju według poszczególnych składowych

Składowa poziom rozwoju społeczno-gospodarczego	Mediana z wartości bezwzględnych zmiany pozycji	Zaokrąglona mediana z wartości bezwzględnych zmiany pozycji	Przedział przeciętnej dynamiki rozwoju	Korelacja ρ Spearmana MROW 2014 : MROW 2016	Korelacja τ Kendalla MROW 2014 : MROW 2016
Dostępność przestrzenna [DP]	40	40	[-40, 40]	0,948	0,837
Stopień dezagrarnizacji gospodarki lokalnej [DA]	32	30	[-30, 30]	0,996	0,946
Sektor rolniczy [SR]	25	30	[-30, 30]	0,997	0,953
Sektor pozarolniczy [SPR]	103	100	[-100, 100]	0,954	0,817
Lokalne finanse publiczne [F]	77	80	[-80, 80]	0,966	0,850
Problematyka demograficzna [D]	129	130	[-130, 130]	0,918	0,758
Zrównoważenie rynku pracy [RP]	139	140	[-140, 140]	0,911	0,746
Problematyka edukacyjna [E]	149	150	[-150, 150]	0,901	0,729
Aktywność społeczna [AS]	99	100	[-100, 100]	0,951	0,815
Spójność i zamożność społeczności lokalnej [S]	96	100	[-100, 100]	0,954	0,821
Elementy warunków mieszkaniowych [WM]	82	80	[-80, 80]	0,964	0,844
Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego	53	50	[-50, 50]	0,988	0,906

Źródło: opracowanie własne.

Dane w tabeli III.1. ujawniają, że najwęższy przedział wystąpił w dwóch składowych: stopniu dezagrarnizacji oraz charakterystyce sektora rolniczego. Oznacza to, że w okresie dzielącym oba badania, z 2010 i 2012 roku, rozkład przestrzenny tych składowych uległ relatywnie bardzo małym zmianom. Odwrotnie – **relatywnie duże zróżnicowanie tempa zmian nastąpiło w przypadku takich składowych, jak: problematyka edukacyjna, ludnościowa i rynek pracy. Zróżnicowanie**

tempa zmian w zakresie tych zmiennych było relatywnie większe, a więc również ich wpływ na kształtujący się nowy rozkład przestrzenny był istotniejszy. Oczywiście okres dwóch lat nie wystarcza, aby rozstrzygnąć, czy jest to trend długotrwały, kształtujący nowe rozkłady przestrzenne, czy też krótkookresowe tendencje związane z wystąpieniem doraźnych bodźców. Jednak analiza sygnalizuje, że w ramach tych składowych dokonują się procesy, które mogą modyfikować znane z wcześniejszych badań rozkłady przestrzenne poziomu rozwoju.

Rozdział IV. Zmiany rozkładu przestrzennego poziomu i dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego

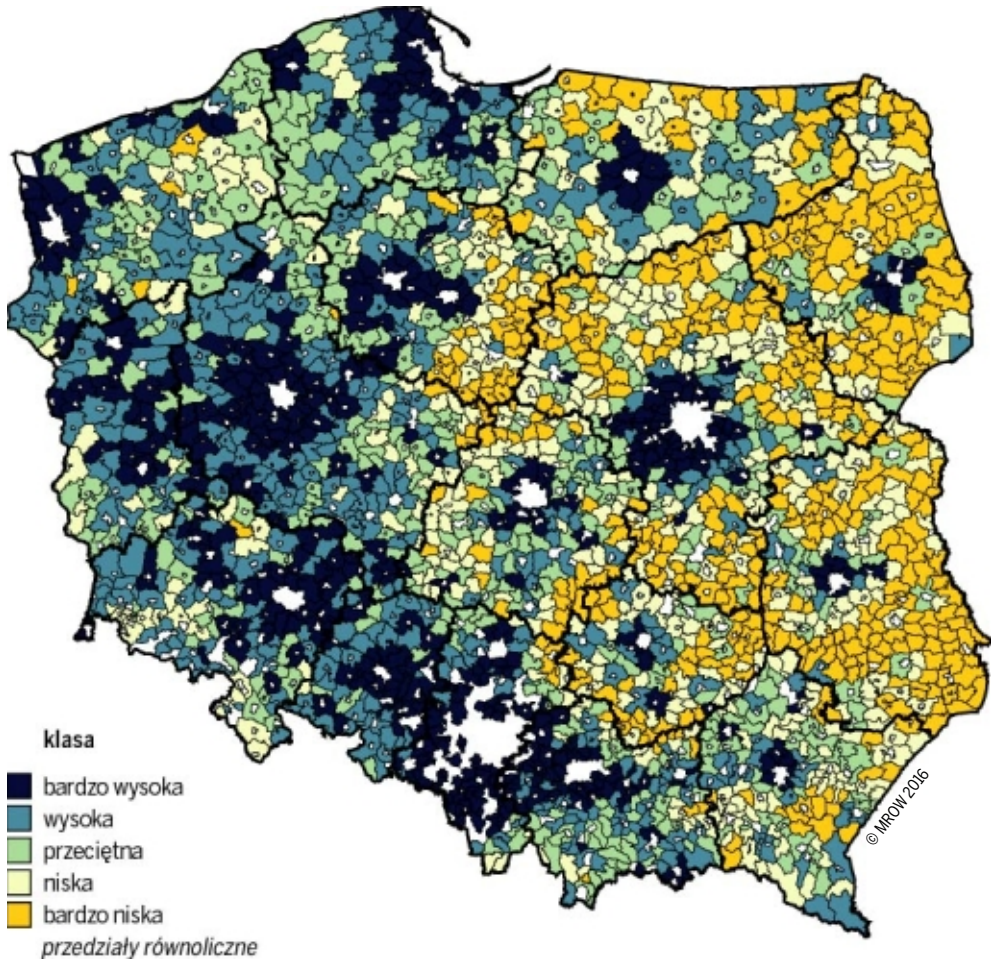

Rezultat pomiaru wskaźnika syntetycznego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego dla wszystkich jednostek objętych badaniem, przy wykorzystaniu danych zebranych w drugim etapie projektu przedstawia rysunek IV.1. Porównanie map¹³ miary poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego z MROW 2014 (rys. I.4.) i MROW 2016 (rys. IV.1.) pokazuje, że zasadnicze dwa czynniki różnicujące przestrzenny rozkład wartości stwierdzone w I etapie badań, również w kolejnym badaniu są kluczowe. Jest to czynnik historyczny, dzielący powierzchnię kraju według granic jeszcze z XIX wieku, oraz czynnik związany z lokalizacją względem silnych ośrodków miejskich. Podobieństwo rozkładów na cytowanych mapach jest jednak mylące, posługujemy się na nich pięcioma relatywnie szerokimi przedziałami (równolicznymi, liczącymi po 434 jednostki). Dostrzegalne różnice między mapami w rzeczywistości dotyczą tylko tych gmin, które zmieniając swoją pozycję w szeregu rangowym jednocześnie zmieniały przedział na mapie. W praktyce oznacza to, że zarówno w badaniu MROW 2014, jak i MROW 2016 znajdowały się blisko konwencjonalnej granicy przedziału. Zdecydowana większość gmin, zmieniając pozycję, pozostawała w tym samym przedziale (patrz tab. IV.1.).

Warto więc przypomnieć, że XIX wiek w historii gospodarczej charakteryzował się niezwykle ważnymi zdarzeniami, których przebieg w poszczególnych zaborach dokonywał się nierównocześnie i według

---

¹³ Mapy wykonane są z zachowaniem jednakowych zasad metodyki pomiaru, prezentacji danych (kolorystyki kartogramu i przyjętej legendy).

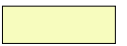
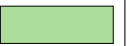

Rysunek IV.1.
Syntetyczna miara poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według MROW 2016

Źródło: opracowanie własne – MROW 2016.

różnych zasad. Mamy tu na myśli przede wszystkim proces uwłaszczenia chłopów i politykę związaną z kształtowaniem struktury agrarnej oraz struktury społecznej wsi. Konsekwencje różnic tej polityki wywierały silny wpływ na procesy związane z rozwojem miast oraz powiązanego z nim przemysłu. Przykład dawnej Galicji z jej rozdrobnieniem

Tabela IV.1.

Rozkład procentowy gmin według przedziału poziomu rozwoju w badaniach MROW 2014 i MROW 2016

Rok i klasa poziomu		MROW 2016					Razem
		 bardzo niski	 niski	 przeciętny	 wysoki	 bardzo wysoki	
MROW 2014	 bardzo niski	89	11	.	.	.	100
	 niski	11	79	10	.	.	100
	 przeciętny	.	11	77	12	.	100
	 wysoki	.	.	11	82	7	100
	 bardzo wysoki	.	.	.	7	93	100

Źródło: obliczenia własne.

agrarnym wskazuje również na wpływ takich czynników, jak np. odmiennie w różnych zaborach zasady dziedziczenia gospodarstw.

Polityka gospodarcza prowadzona w zaborze pruskim w znacznie większym stopniu sprzyjała powstawaniu na obszarach wiejskich funkcji pozarolniczych, w przeciwieństwie do zaboru rosyjskiego, w którym wieś pozostała głównie rolnicza, a nowe funkcje związane z przemysłem skupiały się w miastach, zwłaszcza większych. Nie bez znaczenia było też odebranie wielu mniejszym miastom (w ramach represji po powstaniu 1863 roku) praw miejskich, co prowadziło do ograniczeń ich rozwoju i powodowało luki w sieci lokalnych centrów miejskich.

Jak widać, różnice te, powstałe jeszcze przed I wojną światową i niwelowane zarówno przez politykę władz w okresie międzywojennym, jak też po 1945 roku były tak głębokie, że również obecnie wywierają znaczący wpływ na zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju Polski. W szczególności relatywnie niski poziom rozwoju dawnego zaboru rosyjskiego związany był z ogólnym opóźnieniem cywilizacyjnym Rosji w porównaniu z Europą Zachodnią oraz traktowaniem ziem polskich w cesarstwie rosyjskim jako regionu peryferyjnego.

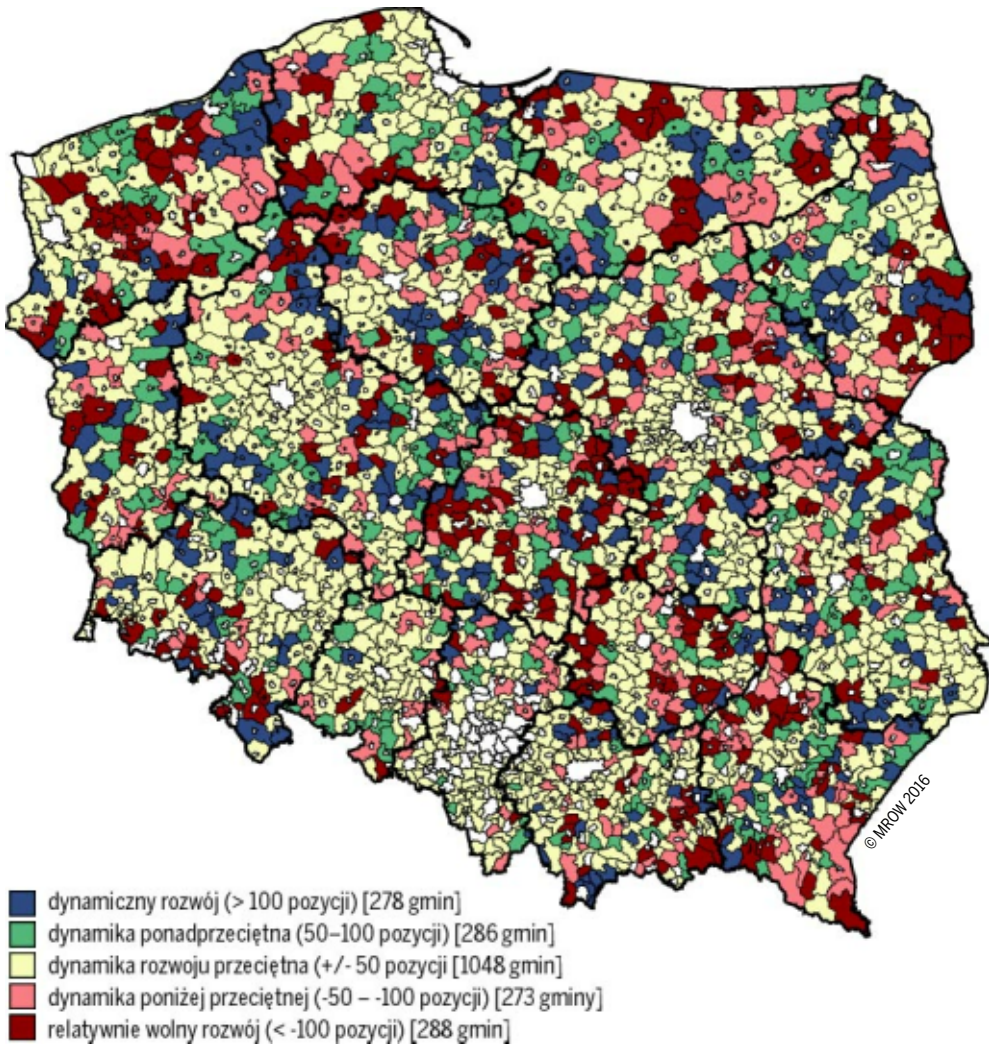
Przeprowadzona analiza potwierdza nie tylko polaryzację regionalną w Polsce, lecz także polaryzację wewnętrzną rozwoju poszczególnych regionów. Wyraża się to w podziale obszarów wiejskich na:

- strefy centralne (podmiejskie, których zasięg jest zależny od wielkości ośrodka, jego roli, jaką pełni w strukturze osadniczej, i pozycji w krajowym układzie administracyjno-gospodarczym),
- strefy peryferyjne – położone z dala od dużych miast, często wzdłuż granic wojewódzkich,
- strefy pośrednie – stanowiące *continuum* między strefą centralną i peryferyjną.

Układ tych stref jest w rzeczywistości modyfikowany przez położenie sieci komunikacyjnej, sieć ośrodków miejskich i rozkład innych czynników, takich jak: kompleksy leśne, sieć wodna, obszary atrakcyjne turystycznie, przejścia graniczne itp.

Na bardziej szczegółową analizę pozwala mapa (rys. IV.2.), pokazująca różnice pozycji w rozkładzie poszczególnych gmin. Chociaż korelacja między rozkładami w latach 2010 i 2012 jest bardzo wysoka, to jednak pozycje wielu gmin zmieniały się – zarówno poprawiały, jak i pogarszały. Potwierdza to wykres na rysunku III.1., jednak nie pozwalał on na określenie lokalizacji geograficznej poszczególnych jednostek. O ile wykres pokazuje każdą różnicę, nawet o jedną pozycję, to na mapie zaznaczono zmiany większe niż +/- 50 pozycji (próg wyznaczony przez wielkość mediany dla rozkładu, określający rozpiętość przedziału przeciętnej dynamiki rozwoju). Dodatkowo podzielono zbiór gmin poprawiających swoją pozycję na dwa podzbiory: dynamiki ponadprzeciętnej (50–100 pozycji) i dynamicznego rozwoju (ponad 100 pozycji – ponad dwie mediany). Analogicznie gminy pogarszające relatywną pozycję podzielono na rozwijające się z dynamiką poniżej przeciętnej (od -50 do -100 pozycji) i relatywnie wolnego rozwoju (poniżej -100 pozycji, czyli pogorszenie o ponad dwie mediany).

Nie ulegały zmianom relatywne pozycje znakomitej większości gmin położonych w sąsiedztwie największych ośrodków miejskich (Warszawy, Krakowa, Poznania, Wrocławia, Łodzi, Szczecina, Lublina, Gdańska, Bydgoszczy itp.). Nie dotyczy to jednak wszystkich centrów wojewódzkich, a tylko tych, które wykształciły wyraźne związki z otaczającymi je obszarami wiejskimi. Związki takie są słabsze i mniej rozległe przestrzennie w przypadku np. Olsztyna, Rzeszowa, Kielc. W sąsiedztwie tych miast występują zarówno gminy niezmiennające swoich pozycji, przeważnie bardzo wysokich, jak i te, których

Rysunek IV.2.

Zmiany pozycji gmin na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

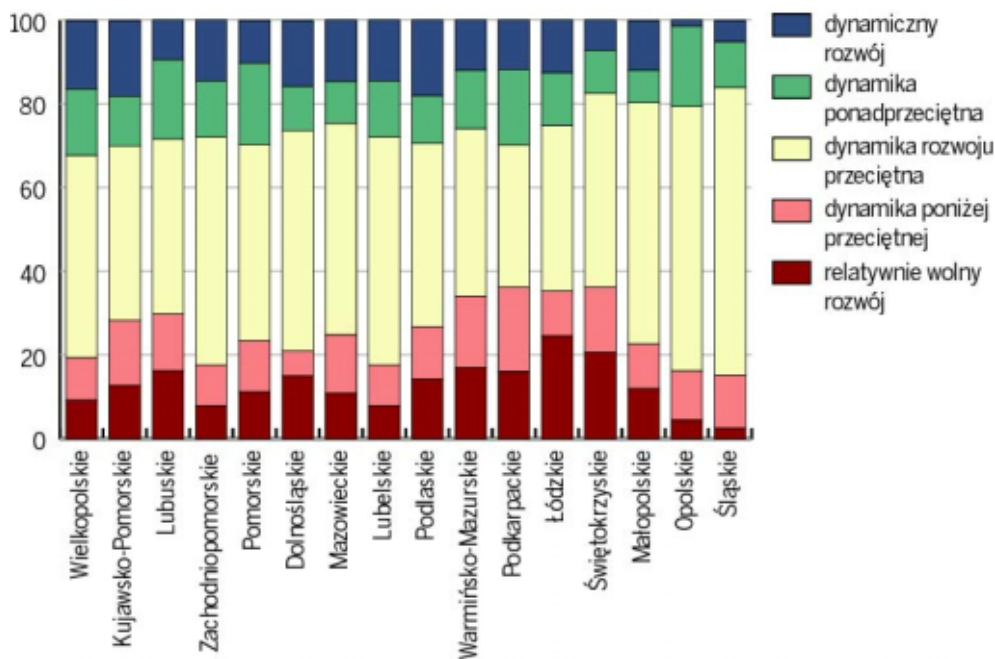
pozycja dopiero wzrasta i te, których słabnie. Gminy charakteryzujące się relatywnie wolnym rozwojem (spadkiem pozycji o co najmniej 100) w sąsiedztwie dużych miast występują jednak bardzo rzadko.

Rysunek IV.2. ujawnia ponadto bardzo interesującą prawidłowość: w wielu subregionach kraju gminy charakteryzujące się relatywnie słabą dynamiką rozwoju występują na przemian z tymi, których rozwój jest ponadprzeciętny, a nawet bardzo dynamiczny. Co więcej, zjawisko takiego sąsiedztwa skrajnie różnych pod względem dynamiki rozwoju jednostek często spotkać można na obszarach peryferyjnych w układzie regionalnym. Takim zróżnicowanym pod względem dynamiki rozwoju obszarem jest np. woj. łódzkie, z wyjątkiem terenów sąsiadujących z Łodzią, obszar leżący na pograniczu województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego, część pogranicza wschodniego położona na wschód od Białegostoku, a także Kotlina Kłodzka. Również w województwie świętokrzyskim znaleźć można sąsiadujące ze sobą gminy przeżywające okres relatywnie dynamicznego rozwoju w sąsiedztwie gmin wyraźnie pogarszających swoją pozycję, a więc rozwijających się w tempie znacznie niższym od przeciętnego w kraju.

Na obecnym etapie analizy trudno jest jednoznacznie stwierdzić, *jakie czynniki prowadzą do takiego sąsiedztwa gmin różniących się (nawet bardzo silnie) dynamiką rozwoju*, można jedynie zauważyć, że **o ile położenie peryferyjne w układzie regionalnym bardzo często łączy się z relatywnie niskim poziomem rozwoju, to nie musi pociągać za sobą niskiej jego dynamiki. Można natomiast oczekiwać wzrostu zróżnicowania poziomu rozwoju gmin położonych na obszarach peryferyjnych.** Być może łączy się to z umiejętnościami samorządów lokalnych, z których część potrafi korzystać z okazji, jaką gminom dają programy unijne, inne mają duże trudności z pozyskaniem środków pozabudżetowych na inwestycje.

W każdym województwie (rys. IV.3.) występują zarówno gminy, które poprawiały swoją relatywną pozycję na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i te, które przesuwały się w dół tej skali, a więc traciły pozycję wypracowaną wcześniej. Województwa z największym udziałem gmin o rozwoju dynamicznym to: podlaskie (18,1%), kujawsko-pomorskie (18,1%) i wielkopolskie (16,4%). Na drugim biegunie lokują się województwa o największym udziale gmin relatywnie wolno rozwijających się: łódzkie (24,5%), zachodniopomorskie (24,3%) i świętokrzyskie (20,6%).

Rysunek IV.3.

Struktura gmin według tempa rozwoju społeczno-gospodarczego w poszczególnych województwach

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

W skali kraju gmin tracących pozycję i poprawiających ją (przekraczających zakres określony na 50 pozycji w obie strony, licząc do tej, którą miały w roku 2010) było niemal tyle samo. Z danych tabeli IV.2. wynika, że zaledwie 22 gminy (1% ogólnej liczby) pozostało na dokładnie tej samej pozycji, ale jeśli przyjmiemy, że „pozostanie na tej samej pozycji” oznacza przesunięcie w ramach przedziału -50–50 pozycji, wówczas gmin niezmiennych pozycji będzie 1048 (48,2%). Można więc przyjąć, że dwa lata dzielące oba badania przekrojowe były okresem dynamicznych zmian poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego mierzonego w układzie lokalnym, ponieważ niemal połowa gmin zmieniła swoją relatywną pozycję na skali, przy czym połowa z gmin zmieniających pozycję wykazywała rozwój o dynamice ponadprzeciętnej, a połowa – poniżej przeciętnej.

Tabela IV.2.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dokonujących się na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według województw

Województwa	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 50 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 50 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 50 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1048	1125	561	564	51,8	0,00
Dolnośląskie	133	70	63	28	35	47,4	0,11
Kujawsko-Pomorskie	127	53	74	36	38	58,3	0,03
Lubelskie	193	105	88	34	54	45,6	0,23
Lubuskie	74	31	43	22	21	58,1	-0,02
Łódzkie	159	63	96	56	40	60,4	-0,17
Małopolskie	168	97	71	38	33	42,3	-0,07
Mazowieckie	279	141	138	69	69	49,5	0,00
Opolskie	68	43	25	11	14	36,8	0,12
Podkarpackie	144	49	95	52	43	66,0	-0,09
Podlaskie	105	46	59	28	31	56,2	0,05
Pomorskie	98	46	52	23	29	53,1	0,12
Śląskie	118	81	37	18	19	31,4	0,03
Świętokrzyskie	97	45	52	35	17	53,6	-0,35
Warmińsko-Mazurskie	100	40	60	34	26	60,0	-0,13
Wielkopolskie	207	100	107	40	67	51,7	0,25
Zachodniopomorskie	103	38	65	37	28	63,1	-0,14

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

W tabeli IV.2. użyto określenia „wskaźnik mobilności” – jest to odsetek gmin zmieniających swoje położenie na skali pomiarowej o więcej niż przyjęty przedział (tu: +/- 50) w ogólnej liczbie gmin danego województwa. Okazuje się, że najwięcej zmian wystąpiło w województwie podkarpackim, bo aż 2/3 gmin przesunęło się poza przedział, w którego centrum znajdowały się dwa lata wcześniej. Tak stosunkowo duże zmiany rozkładu, wyraźnie przekraczające średnią dla całego kraju, zaobserwowano również w województwach: zachodniopomorskim

(63,1%), łódzkim (60,4%) i warmińsko-mazurskim (60,0%). Najmniejsze zmiany rozkładu gmin według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wystąpiły w województwach śląskim (31,4%) i opolskim (36,8%). Wskaźnik ten można interpretować jako wrażliwość struktury społeczno-gospodarczej danego obszaru kraju na bodźce polityki gospodarczej występujące w okresie 2010–2012.

Więcej informacji dostarczają one jednak w zestawieniu z drugim ze wskaźników przedstawionych w tabeli IV.2., a więc **„wskaźnikiem awansu”**. Został on obliczony według wzoru, który w liczniku miał różnicę między liczbą jednostek, które poprawiły swoją pozycję o minimum 50, a liczbą gmin, które pozycję w rozkładzie pogorszyły również o minimum 50, natomiast w mianowniku znajdowała się suma wielkości występujących w liczniku. **Taka konstrukcja wskaźnika powoduje, że mieści się on w przedziale -1 – +1, przy czym gdyby w jakimś województwie występowały wyłącznie jednostki mobilne tracące pozycję, wartość wskaźnika wynosiłaby -1, gdyby taka sama liczba jednostek mobilnych zmieniała pozycję i awansowała – wskaźnik wynosiłby 0, a gdyby występowały tylko poprawiające pozycję, wówczas wartość będzie równa +1. Ujemna wartość wskaźnika dla danego województwa oznacza, że więcej gmin traciło pozycję niż zyskiwało, a dodatnia, że przeważały liczebnie te, które poprawiały pozycję.**

Analiza danych wykazała, że największy sukces w okresie 2010–2012 odniosło województwo wielkopolskie, w którego skład nie wchodziło co prawda dużo gmin mobilnych, ale te, które zmieniały swoją pozycję na skali, znacznie częściej poprawiały ją, niż pogarszały. Podobną sytuację (a nawet relatywnie jeszcze niższej mobilności przy wysokim wskaźniku awansu) zaobserwowano w województwie lubelskim. Na drugim biegunie znajduje się województwo świętokrzyskie, które przy nieco ponadprzeciętnej mobilności charakteryzuje się bardzo niskim wskaźnikiem awansu, stosunkowo silnie ujemnym, znacznie odbiegającym *in minus* od miar dla innych województw.

Układ administracyjny, a więc podział na województwa, choć pozwala na ocenę sytuacji w każdym regionie administracyjnym osobno, to z punktu widzenia prowadzonej analizy ma tę wadę, że w tym samym województwie występują bardzo różne jednostki gminne, część z nich może mieć charakter obszarów podmiejskich,

część – terenów rolniczych położonych peryferyjnie, jeszcze inne rejonów o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej itp. Województwo jest więc zbiorem gmin niejednorodnych. Powstaje pytanie, *czym charakteryzują się gminy rozwijające się w tempie ponadprzeciętnym, a czym tracące dystans rozwojowy. Czy jest to zależne od ich renty położenia, czy struktury gospodarczej, struktury społecznej, struktury agrarnej czy innych czynników?*

W celu odpowiedzi na te pytania wykorzystana zostanie typologia strukturalna gmin opracowana w MROW 2014¹⁴ i przypomniana w II rozdziale niniejszej książki (s. 42). Rysunek II.2. przedstawia rozkład przestrzenny gmin wyróżnionych typów obszarów wiejskich. Obecnie przypomnijmy tylko, że wyodrębnia ona siedem podzbiorów gmin, różniących się kombinacją wartości poszczególnych składowych wykorzystanych przy budowie skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest to więc typologia niehierarchizująca podzbiorów gmin, ale wyodrębniająca podzbiory podobne pod względem kombinacji jedenastu cech (składowych wyróżnionych w aneksie 1)¹⁵.

Wyniki badania pokazują, że relatywnie niekorzystne zmiany pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego występują najczęściej w gminach typu 1, które charakteryzują się względnie małą mobilnością, jednocześnie wśród tych jednostek analizy, które zmieniały swoją pozycję na skali poziomu rozwoju, częściej występowały spadki niż awanse. Wskaźnik awansu dla gmin tego typu jest zdecydowanie najniższy. Jest to jednak efekt statystyczny, pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gminy tego typu lokują się w dolnym biegunie skali, a więc możliwość pogarszania się ich pozycji jest ograniczona. Awans gminy tego typu zazwyczaj oznacza pogorszenie pozycji

¹⁴ Rosner A., Stanny M., 2014: *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I*. EFRWP i IRWiR PAN, Warszawa, s. 226.

¹⁵ Dla ułatwienia interpretacji, w skrócie przypomina się czytelnikowi, że typ 1 skupia się głównie na obszarze dawnego zaboru rosyjskiego, typ 2 – na terenach tzw. Ziemi Odzyskanych, zwłaszcza ich północnej części, a więc na terenach występowania dawnych PGR-ów, typ 3 grupuje się na obszarach stanowiących odległe pierścienie wokół miast, w których oddziaływanie ośrodków miejskich jest już relatywnie słabe. Typ 4 to głównie obszar dawnej Galicji, typ 5 – Wielkopolska, a typy 6 i 7 to wiejskie obszary podmiejskie, przy czym typ 7 tworzą gminy pierwszego pierścienia, a 6 – drugiego, na które miasta oddziałują słabiej, ale mocniej na tereny zaliczone do typu 3.

Tabela IV.3.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dokonujących się na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według typów strukturalnych obszarów wiejskich

Województwa	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 50 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 50 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 50 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1048	1125	561	564	51,8	0,00
 1	490	256	234	137	97	47,8	-0,17
 2	399	124	275	139	136	68,9	-0,01
 3	466	147	319	149	170	68,5	0,07
 4	187	91	96	50	46	51,3	-0,04
 5	382	206	176	75	101	46,1	0,15
 6	197	173	24	11	13	12,2	0,08
 7	52	51	1	0	1	1,9	1,00

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

innych gmin z tego samego typu, tych, które gmina awansująca wyprzedza. Mobilność gmin typu 1 – z dolnego bieguna skali – dokonuje się w większości przypadków w ramach zbioru tego samego typu.

Podobny efekt statystyczny występuje również na drugim biegunie skali, grupującym gminy typu 7 i 6. Jednostki te mają ograniczone możliwości awansu, gdyż już wcześniej (w poprzedniej ocenie – MROW 2014) zajęły górne pozycje. Dlatego ich mobilność jest bardzo niska (dla typu 6 – 12%, a dla typu 7 – zaledwie 2%). Dotyczy to zwłaszcza gmin silnie zurbanizowanych typu 7, liczącego zaledwie 52 jednostki. Zmiany pozycji dokonujące się w tej grupie praktycznie były niewykrywalne

przy przyjętym przedziale od -50 do +50 pozycji. Przedział definiujący przeciętną dynamikę opuściła tylko jedna gmina – awansując, a było to Ustronie Morskie w woj. zachodniopomorskim.

Przy relatywnie niewielkiej mobilności gminy typu 5 (wykazujące cechy wielofunkcyjnego rozwoju) wyraźnie częściej odnosiły sukces niż pogarszały swoją relatywną pozycję. Większość z nich odnotowało korzystną i bardzo korzystną ocenę syntetycznej miary rozwoju, przy jednoczesnej tendencji do dalszej poprawy relatywnej pozycji.

Analiza dotyczy jednak tylko okresu dwóch lat, dlatego autorzy obawiali się, że zmiany na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego będą niewielkie i przez to trudne do udokumentowania. **Obawy te nie potwierdziły się. Wyniki analizy pokazały, że zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich jest fragmentem obecnie bardzo dynamicznej rzeczywistości. W okresie zaledwie dwóch lat mniej więcej połowa gmin w Polsce wykazała dynamikę rozwoju znacząco różną, większą lub mniejszą, od średniej dla całego kraju.** Jednocześnie prawidłowości dotyczące omawianego procesu dostrzeżone w materiale badawczym mogą się nie potwierdzić lub ulec pewnym modyfikacjom wówczas, gdy pod uwagę wzięty będzie dłuższy okres, a więc poszukiwane prawidłowości będą już bardziej ugruntowane.

Rozdział V. Dynamika składowych rozwoju społeczno-gospodarczego

---

W rozdziale drugim przedstawiono zmiany na skali porządkującej gminy według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a więc miary syntetycznej, będącej wypadkową pomiaru na jedenastu skalach składowych. Obecnie warto spróbować odpowiedzieć na pytanie, *które składowe odpowiedzialne są w większym, a które w mniejszym stopniu za zmiany na skali syntetycznej*. Wydaje się, że niektóre z nich (np. charakterystyka struktur demograficznych) są względnie trwale i bez istotnych ingerencji polityki (np. migracyjnej, rynku pracy) wykazuje nieznaczne zmiany, podczas gdy inne (np. dostępność przestrzenna) mogą skokowo zmienić się w stosunkowo krótkim czasie w wyniku np. uruchomienia lokalnej sieci połączeń autobusowych między wsiami w danej gminie lub kilku sąsiednich gminach. Co więcej, położenie gminy wobec zewnętrznych rynków pracy, ośrodków administracyjnych itp. nie ulega zmianie, ale czas potrzebny na pokonanie tej odległości może się zmieniać. A więc nawet w ramach jednej składowej niektóre przyjęte wskaźniki empiryczne mogą wykazywać względnie duże zmiany w czasie, podczas gdy inne są niezienne lub ulegają zmianom bardzo powolnym.

Warto więc zatrzymać się na **kwestii znaczenia poszczególnych składowych dla mobilności całego zbioru gmin, rozpatrywanej w kategoriach zróżnicowania przestrzennego poziomu rozwoju**. Z drugiej strony, warto również przyjrzeć się, *czy obserwowane różnice między dynamiką przemian, dokonujących się w poszczególnych składowych i wzięciu pod uwagę całego zbioru gmin są takie same w odniesieniu do poszczególnych ich typów, czy też dla każdego typu występuje specyficzny układ mobilności składowych, a więc rozwój społeczno-gospodarczy dokonuje się na podstawie innych kombinacji składowych dynamicznych i relatywnie mało dynamicznych*. Temu drugiemu problemowi poświęcony zostanie rozdział szósty opracowania.

Jak wcześniej wspomniano, kryterium zaliczenia gmin do rozwijających się w tempie przeciętnym dla całego zbioru jest różne dla poszczególnych składowych i zależne od charakteru rozkładu statystycznego zmian relatywnych pozycji jednostek analizy. Analiza miar rozproszenia dla wszystkich składowych doprowadziła do przyjęcia następującego założenia: **podstawą wyznaczenia przedziału przeciętnego tempa rozwoju jest wielkość mediany wyliczonej z wartości bezwzględnej przesunięć na skali wszystkich gmin. Dodatkowo na mapach pokazujących zmiany pozycji gmin w okresie 2010–2012, przyjęto podział biegunowych przedziałów, wyodrębniając w obu przypadkach dwukrotność wartości mediany (po zaokrągleniu) oraz przedział przekraczający tę wartość.**

V.1. Dostępność przestrzenna gmin

Składowa miary poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego określona jako dostępność przestrzenna jest na różne sposoby powiązana z innymi składowymi. Gmina, do której łatwo dojechać i z której łatwo wyjechać, w dodatku położona w pobliżu miasta, ma bez wątpienia lepsze warunki do rozwoju niż ta, która jest słabo skomunikowana, położona na uboczu w stosunku do głównych tras komunikacyjnych i ośrodków miejskich. Charakterystyka gminy w terminach dostępności wiąże się z rozwojem funkcji pozarolniczych, słabo dostępna to również taka, w której zlokalizowane firmy będą w większym stopniu ograniczone do lokalnego rynku zbytu niż gminy łatwo dostępne komunikacyjnie. Gminy słabo skomunikowane w niewielkim stopniu mogą korzystać z zewnętrznych rynków pracy, mają trudniejszy dostęp do obiektów infrastruktury wyższego rzędu, takich jak specjalistyczne szkolnictwo na poziomie średnim, szkoły wyższe, specjalistyczna opieka medyczna itp. Mieszkańcy ich mają więc gorsze warunki korzystania z wielu usług publicznych.

Duże znaczenie ma również komunikacja łącząca poszczególne wsie między sobą, a zwłaszcza z siedzibą władz lokalnych. Miejscowość centralna w gminie, wieś gminna lub w przypadku gmin miejsko-wiejskich małe miasto, skupia z reguły nie tylko instytucje administracyjne, ale również np. pocztę, bank, aptekę, przychodnię lekarską itp. Dla

mieszkańców pozostałych wsi, zwłaszcza położonych na obrzeżach gminy, łatwy dostęp do tych instytucji ma ogromne znaczenie.

Dane statystyczne charakteryzujące dostępność gmin i szerzej – sieci komunikacyjnej wewnątrz gmin, są niezwykle ubogie. Co więcej, mają one tę wadę, że o ile można (choć w sposób bardzo pracochłonny) uzyskać dane np. o przystankach autobusowych i kolejowych, o tyle całkowicie niedostępne są informacje o liczbie kursów autobusów czy pociągów na dobę. Poza PKS lokalne połączenia obsługuje wiele lokalnych przedsiębiorstw, nie wszystkie mają łatwo dostępne rozkłady jazdy. Lokalni mieszkańcy zazwyczaj wiedzą, jaka jest możliwość korzystania z komunikacji publicznej, jednak dla osób z zewnątrz jest to często bardzo skomplikowane. Jako przykład można podać, że w Gąbinie, mieście będącym centrum gminy miejsko-wiejskiej, po miesiącu od wprowadzenia nowego rozkładu jazdy PKS, na dworcu nadal wywieszony był rozkład nieaktualny. Aktualny znajdował się na stanowiskach, z których autobusy odjeżdżają, ale był on, zdaniem czekających na połączenie, trudny do zrozumienia¹⁶.

Trudności z komunikacją publiczną powodują, że mieszkańcy wsi relatywnie rzadziej z niej korzystają (więcej na temat publicznego transportu poza miejskimi obszarami funkcjonalnymi [Wolański i in. 2016]). W miarę możliwości starają się o własne środki lokomocji, zwłaszcza poszukiwane są przez nich używane samochody. Dodatkowo wiąże to kwestie dostępności przestrzennej z problematyką dbałości o środowisko naturalne, gdyż są to pojazdy technicznie w znacznym stopniu zużyte i niespełniające coraz bardziej rygorystycznych norm emisji spalin. Jednak korzystanie z własnego pojazdu ma tę przewagę, że niezależnia od „kulejącej” komunikacji publicznej.

W zasadzie należałoby oczekiwać, że obszary wiejskie położone w sąsiedztwie miast powinny być lepiej skomunikowane z miastem i mieć gęstszą sieć tras autobusowych i kolejowych. Nie zawsze jednak prawidłowość ta się potwierdza, zdarza się, że gminy podmiejskie mają zbyt rzadkie połączenia z miastem, a ich mieszkańcy są w ogromnym

¹⁶ Wiele kursów nie odbywało się codziennie, a kiedy – wyjaśniały odnośniki. Jeden z nich określał, że „nie kursuje w dni 02.01, 07.01, 04.05, 16.08, 2.11, 12.11 – jeśli przypadają w piątek; nie kursuje 05.01, 30.04, 14.08, 10.11, 31.12 – jeśli przypadają w poniedziałek; 02.05 zawsze; piątek po Bożym Ciele.

stopniu uzależnieni od własnych środków lokomocji. Dotyczy to nawet niektórych gmin podwarszawskich, zwłaszcza położonych na wschód od miasta. Przykładem może być gmina miejska Ząbki, której to zameldowani tu mieszkańcy posiadający kartę „Jestem z Ząbek” mogą korzystać z komunikacji lokalnej za darmo, jednak stwierdzono, że poza godzinami szczytu utrzymywanie kursów jest nieopłacalne¹⁷.

Biorąc pod uwagę te wymienione uwarunkowania oraz możliwości uzyskania danych, składową nazwaną „dostępność przestrzenna gminy” w badaniach opisano na podstawie sześciu wskaźników wykazanych w tabeli V.1. Obok nazwy wskaźnika podano w niej wartość współczynnika korelacji między danymi dla roku 2010 i 2012. Okazuje się, że największe zmiany zaszły w przypadku wskaźnika W3 (odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym). Zmiany te miały charakter niejednorodny, bo obok gmin, w których obserwowano poprawę, napotkano również te, w których sieć komunikacji publicznej była ograniczana. Odnotowano ok. 20% badanych jednostek, w których przybyło (wobec stanu z 2010 roku) co najmniej jedno sołectwo skomunikowane z miejscowością centralną w gminie. Rekordzistą była gmina Chocień w powiecie włocławskim (woj. kujawsko-pomorskie), gdzie przybyło aż 18 miejscowości (a uprzednio była jedna), bo PKS Włocławek uruchomił komunikację na terenie gminy. Zasadnicze przyczyny podawane przez urzędników gmin odpowiadających na ankietę, w której to zawarto niniejsze pytanie, wskazywały na pojawienie się nowego przewoźnika (prywatnych busów) lub zwiększenie liczby kursów PKS¹⁸. Z drugiej strony, odnotowano udział gmin, w których

¹⁷ Ponadto w Ząbkach kursy stolecznej komunikacji miejskiej objęte są I strefą biletową. Jednak w sprawie tzw. biletu wspólnego, uprawniającego do korzystania z usług Kolei Mazowieckich, sytuacja jest niejasna. W chwili pisania niniejszej książki starostwo powiatowe podpisywało umowę ze stolecznym ZTM, by posiadacze biletu wspólnego mogli poruszać się zarówno po strefie podmiejskiej, jak i po Warszawie.

¹⁸ PKS (Przedsiębiorstwo Komunikacji Samochodowej) to nazwa polskich przedsiębiorstw usługowych zajmujących się transportem publicznym. W 1996 roku przekazano kompetencje organu założycielskiego z Ministerstwa Transportu i Gospodarki Morskiej do wojewodów. Przedsiębiorstwa PKS wykonują najczęściej przewozy lokalne zgodnie z Urzędowym Rozkładem Jazdy, na zlecenie władz gmin, powiatów i urzędów marszałkowskich. W 2012 roku działało w Polsce 147 firm wywodzących się z PKS. (więcej: [Joanna Bosakowska, 7.11.2011: *PKS daleko od szosy. Bolesny upadek transportowego kolosa*, http://wyborcza.biz/biznes/1,101716,10599575_PKS_daleko_od_szosy_Bolesny_upadek_transportowego.htmlmixzz3wreC85n2, dostęp 6.11.2015]).

nastąpiła likwidacja połączeń do przynajmniej jednego sołectwa w gminie, a w kilku gminach zupełnie zlikwidowano komunikację publiczną. Z przeprowadzonych badań ankietowych wynika, że są to najczęściej gminy w województwach: wielkopolskim, mazowieckim i dolnośląskim. Respondenci pytani o uzasadnienie odpowiadali najczęściej, że rozwiązano umowę z przewoźnikiem (za wysokie koszty dla gmin w stosunku do popytu na tę usługę) bądź pozostawiono tylko połączenia wzdłuż drogi wojewódzkiej lub krajowej¹⁹.

Tabela V.1.

Korelacja między wskaźnikami dotyczącymi dostępności przestrzennej gminy [DP]

Numer wskaźnika	Wskaźnik	Współczynnik korelacji między danymi z badań MROW 2014 i MROW 2016*	Współczynnik korelacji między miarą syntetyczną składowej i wartością wskaźnika wg MROW 2016
W1	Przeciętny czas potrzebny na dojazd do miasta wojewódzkiego według przynależności administracyjnej	0,976	-0,627
W2	Przeciętny czas dojazdu do najbliższego położonego miasta powiatowego o znaczącej roli dla lokalnego rynku pracy	0,936	-0,367
W3	Odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym (przystanek autobusowy lub kolejowy) z wyłączeniem transportu szkolnego	0,892	0,739
W4	Odsetek sołectw, do których dochodzi droga o nawierzchni utwardzonej (asfaltowa)	0,933	0,420
W5	Liczba zarejestrowanych samochodów osobowych ogółem na 100 mieszkańców	0,966	0,041
W6	Odsetek starych samochodów (wyprodukowanych przed 2000 r.) w ogólnej liczbie zarejestrowanych aut	0,988	-0,490
DP	Syntetyczna miara składowej „dostępność przestrzenna gmin”	0,948^a 0,837^b	x

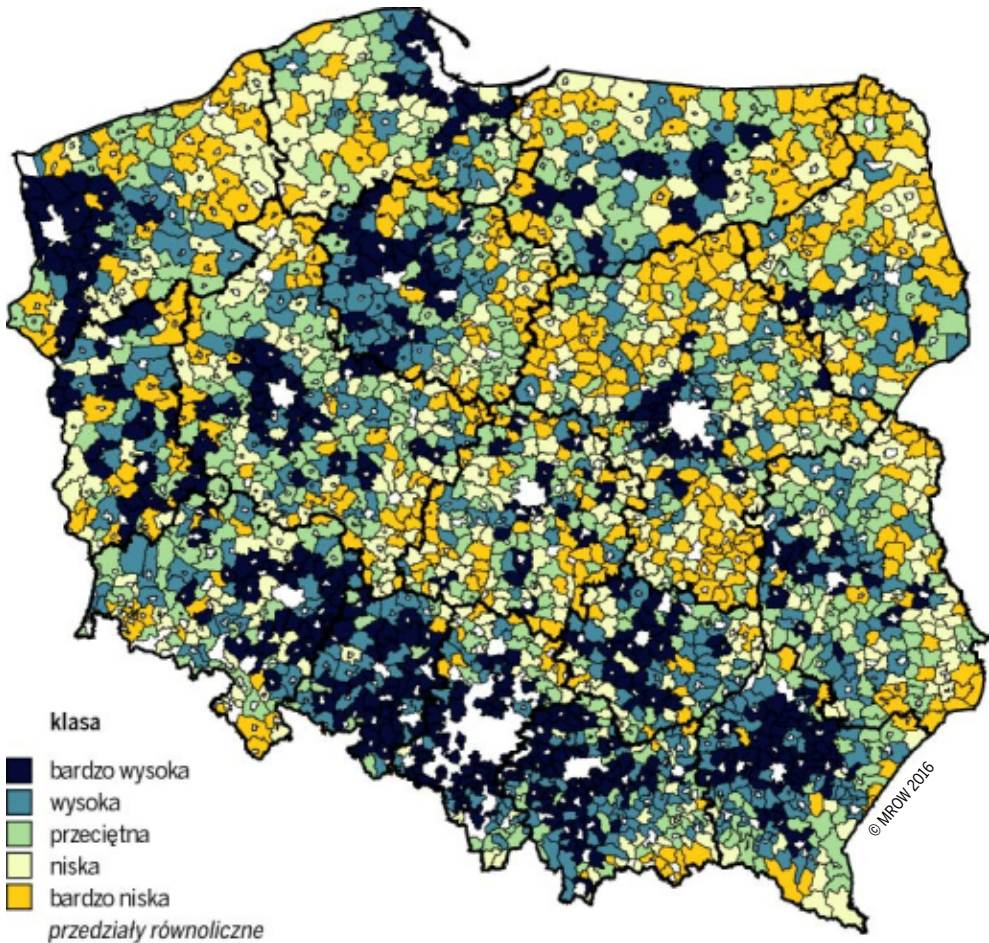
* dla wskaźników wyrażonych na skalach ilorazowych obliczono współczynnik korelacji Pearsona, w przypadku miary syntetycznej na skalach porządkowych obliczono ^a współczynnik *rho* Spearmana oraz ^b *tau* Kendalla.

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

¹⁹ Przepisy regulujące organizację i funkcjonowanie publicznego transportu zbiorowego o zasięgu lokalnym (na obszarze gmin miejskich, miejsko-wiejskich, wiejskich) określa ustawa z 16 grudnia 2010 r. o publicznym transporcie zbiorowym [Dz.U. z 2011 r. nr 5, poz. 13].

Większość wskaźników empirycznych wykorzystanych dla charakterystyki składowej „dostępność przestrzenna” wykazała niewielkie zmiany w analizowanym okresie, toteż miary syntetyczne składowej dla lat 2010 i 2012 skorelowane są na wysokim poziomie. Warto w tym miejscu pokrótce przypomnieć, że **wszystkie mierniki syntetyczne (zagregowane miary kolejnych składowych) są opisane na skalach porządkowych. A więc, przypomnijmy, skalach mocniejszych merytorycznie, ale słabszych logicznie wobec tych, które opisują kolejne wskaźniki empiryczne. Dlatego przyjęto, że współczynnik badający relację pomiędzy tymi zmiennymi oparty będzie na korelacji liniowej Pearsona (r). Natomiast dla zmiennych zagregowanych wykorzystane zostaną statystyki nieparametryczne: ρ Spearmana (R) i τ Kendalla (T). Obie są miarami zależności monotonicznej zmiennych losowych, lecz inne jest ich wyprowadzenie i interpretacja [Abdi 2007]. τ Kendalla należy interpretować w kategoriach prawdopodobieństwa, natomiast ρ Spearmana należy interpretować w kategoriach procentu wariancji rang jednej zmiennej, wyjaśnianej przez drugą zmienną (więcej: [Siegel, Castellan 1988]). Stąd wniosek: zmienność rozkładu miary „dostępności przestrzennej” jest w 95% wyjaśniona (z pomocą ρ Spearmana), a współczynnik korelacji Kendalla ($T = 0,84$) wskazuje na wysokie prawdopodobieństwo, że dwie zmienne układają się w tym samym porządku w obrębie obserwowanych danych.**

Rysunek V.1. pokazuje, że dostępność przestrzenna obszarów wiejskich najwyższa jest wokół dużych ośrodków miejskich, głównie siedzib władz regionalnych, i zmniejsza się w miarę wzrostu odległości od tych miast. Można również dostrzec, że wielkość stref podmiejskich o dobrej dostępności obszarów wiejskich jest silnie zróżnicowana. Są one rozległe wokół Warszawy, Rzeszowa, Krakowa, Katowic, Poznania i Szczecina, a znacznie mniejsze wokół Łodzi, Lublina, Białegostoku i Olsztyna. Również, biorąc pod uwagę rozkład przestrzenny gmin drugiego bieguna skali, tych o najmniejszej dostępności, można zauważyć, że występują one stosunkowo rzadko w pasie województw południowych, od dolnośląskiego do podkarpackiego, natomiast stanowią większość na terenach Mazowsza, Podlasia, w województwie łódzkim, a także na pograniczu województw: zachodniopomorskiego i pomorskiego, w regionie Pomorza Środkowego.

Rysunek V.1.

Syntetyczna miara dostępności przestrzennej gmin [DP]

Źródło: opracowanie własne – MROW 2016.

Biorąc pod uwagę podział administracyjny na województwa, widać, że najmniej gmin zmieniających pozycję na skali dostępności przestrzennej wystąpiło w województwie śląskim (tab. V.2.). Jest oczywiste, że w tym regionie kraju nastąpiły relatywnie niewielkie zmiany, wiele gmin tego województwa już wcześniej lokowało się na korzystnym biegunie skali, a więc nie mogły przesuwać się w istotny sposób ku górze rozkładu. Mogły nieco przesuwać się w dół, spychane ze swoich wysokich

pozycji przez szybko rozwijające się gminy podmiejskie z innych województw. To tłumaczy zarówno raczej niską miarę mobilności gmin tego województwa, jak i relatywnie niski wskaźnik awansu²⁰.

Najkorzystniejsze zmiany dla składowej „dostępność przestrzenna gminy” zaobserwowano w województwie łódzkim, w którym przy stosunkowo dużej dynamice zmian (wskaźnik 63%), niemal dwa razy częściej gminy osiągały sukces (przesuwały się na skali w górę) niż niepowodzenie (przesuwały się w dół). W zasadzie najmniej korzystnie wypada obszar Polski północnej (województwa: zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie), bowiem przy dynamice zmian poniżej przeciętnej dla obszarów wiejskich w kraju, gminy częściej pogarszały swoją pozycję. Sytuacja ta jest szczególnie na Pomorzu Środkowym, obszarze o relatywnie słabej dostępności komunikacyjnej oraz o niskiej ocenie spójności i zamożności społeczności lokalnej (tzw. aglomeracja popegeerowska). Wiele badań wskazuje, iż jest to obszar depresyjny pod względem czasu dojazdu z gmin do ośrodków wyższego rzędu w sieci osadniczej [Komornicki i in. 2010; Śleszyński 2014].

Zauważono, że najczęściej występującą tendencją był wzrost różnic w „dostępności przestrzennej gminy” między obszarami położonymi w pobliżu centrów wojewódzkich i obszarami położonymi peryferyjnie w stosunku do tych centrów. Różnice między województwami pod tym względem były duże, a odsetek gmin zmieniających swoją pozycję na skali wahał się w granicach 33–63%. Zauważmy, że gminy województw objętych Programem Operacyjnym Polska Wschodnia²¹ wykazały bardzo zróżnicowane tempo przemian (od przeciętnego po skrajne: niskie i wysokie) i z reguły wiązało się to również z pogorszeniem pozycji większości gmin. Trudno w ogóle doszukiwać się jakiegokolwiek zależności z tym instrumentem rozwoju w badanej dynamice składowej dostępności przestrzennej. Środki tego programu przeznaczane są na ważne, z punktu widzenia spójności i dostępności terytorialnej makroregionu, inwestycje w komunikację miejską, drogi i kolej. Program ten wspiera również rozwój innowacyjnej przedsiębiorczości i w komponentach związanych z charakterystyką lokalnej gospodarki, jej pozarolniczej

²⁰ Konstrukcja wskaźników: *mobilności* i *awansu* została opisana w IV rozdziale, na str. 64 i 65.

²¹ Program Operacyjny Polska Wschodnia (PO PW) to instrument wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Środki pochodzą z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

działalności, efekt oddziaływania będzie prawdopodobnie bardziej widoczny (wrócimy do tego w podrozdziale V.4.).

Wśród 100 gmin, w których nastąpiły najkorzystniejsze zmiany w zakresie oceny dostępności przestrzennej, z województw podkarpackiego i podlaskiego jest tylko 3%, 6% ze świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego oraz 9% z lubelskiego. Największy udział, bo blisko po 12%, zanotowany został dla gmin województw wielkopolskiego i łódzkiego.

Tabela V.2.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dostępności przestrzennej według województw

Województwa	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 40 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 40 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 40 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1091	1082	499	583	49,8	0,08
Dolnośląskie	133	61	72	32	40	54,1	0,11
Kujawsko-Pomorskie	127	65	62	27	35	48,8	0,13
Lubelskie	193	87	106	60	46	54,9	-0,13
Lubuskie	74	37	37	11	26	50,0	0,41
Łódzkie	159	58	101	39	62	63,5	0,23
Małopolskie	168	82	86	47	39	51,2	-0,09
Mazowieckie	279	134	145	73	72	52,0	-0,01
Opolskie	68	36	32	12	20	47,1	0,25
Podkarpackie	144	96	48	24	24	33,3	0,00
Podlaskie	105	41	64	26	38	61,0	0,19
Pomorskie	98	57	41	24	17	41,8	-0,17
Śląskie	118	77	41	17	24	34,7	0,17
Świętokrzyskie	97	49	48	26	22	49,5	-0,08
Warmińsko-Mazurskie	100	60	40	21	19	40,0	-0,05
Wielkopolskie	207	94	113	34	79	54,6	0,40
Zachodniopomorskie	103	57	46	26	20	44,7	-0,13

Źródło: opracowanie własne MROW 2014 i MROW 2016.

Podział zbiorowości badanych gmin na województwa ma charakter formalny, więcej wiedzy o dokonujących się procesach dostarczyć może podział gmin według wyróżnionych w I etapie badań (a przywołanych

w rozdziale II niniejszej publikacji) typów strukturalnych gmin, w wyróżnieniu których brano pod uwagę charakter struktury gospodarczej, w tym agrarnej, oraz położenie w relacji do ośrodków centralnych o charakterze regionalnym. Okazuje się, że gminy typu 7 i 6, skupiające jednostki położone wokół dużych miast, charakteryzują się niskim wskaźnikiem mobilności. Jest to zrozumiałe, gminy te skupiają się na korzystnym biegunie skali rozwoju społeczno-gospodarczego, ale też na korzystnym biegunie skali dostępności przestrzennej. Z tego względu ich dalszy awans jest bardzo trudny. Zbiór ten ulega wewnętrznym przesunięciom poszczególnych jednostek, jednak w wyjątkowych tylko sytuacjach gminy te wypadają poza fragment skali bieguna korzystnego (tab. V.3.). Analizując rozkład gmin typu 6 i 7 na skali tej składowej w obu okresach można zauważyć, że jednostki te „wymieniają się” pozycjami wewnątrz sumy zbiorów tworzonych przez te typy. Miejsce niektórych przesuujących się w dół skali gmin typu 7, zajmują gminy typu 6.

Tabela V.3.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dostępności przestrzennej według typów strukturalnych obszarów wiejskich

Typ	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 40 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 40 pozycji)	o ponad przeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 40 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1091	1082	499	583	49,8	0,08
 1	490	237	253	145	108	51,6	-0,15
 2	399	207	192	86	106	48,1	0,10
 3	466	214	252	113	139	54,1	0,10
 4	187	109	78	37	41	41,7	0,05
 5	382	167	215	77	138	56,3	0,28
 6	197	125	72	32	40	36,5	0,11
 7	52	32	20	9	11	38,5	0,10

Źródło: opracowanie własne MROW 2014 i MROW 2016.

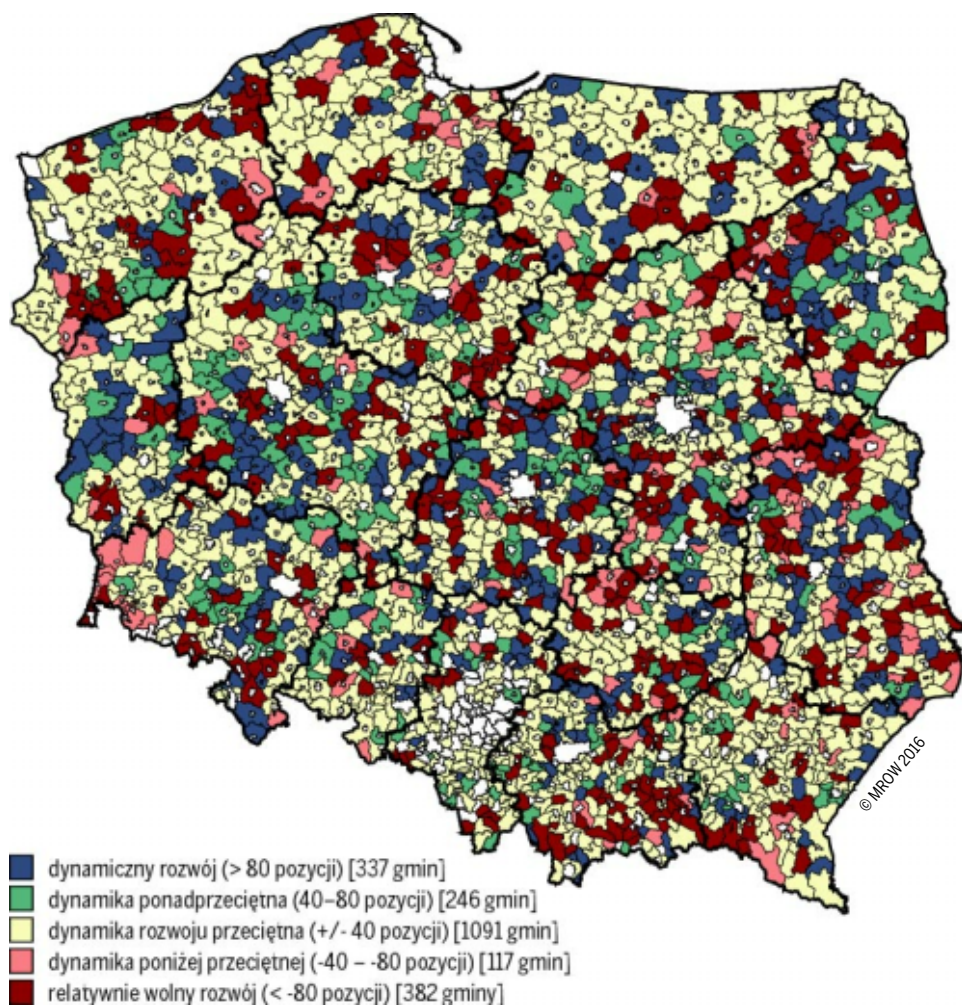

Typ 1 tworzą gminy charakteryzujące się dominacją rolnictwa tradycyjnego. Jest on stosunkowo liczny, bo skupia aż 490 jednostek. Ponad połowa z nich w okresie badanych dwóch lat zmieniła pozycję na skali dostępności przestrzennej o więcej niż 40 pozycji, przy czym więcej gmin przesunęło się w dół tej skali niż w górę. Wskaźnik awansu dla tego typu gmin był więc ujemny. Warto podkreślić, że gminy typu 1 nie tylko grupują się na dolnym biegunie skali, ale również ich pozycja na tym biegunie skali ulega wzmocnieniu. Oznacza to, że pod względem dostępności przestrzennej gminy te nie tylko znajdują się w niekorzystnej sytuacji, ale wręcz pogarszającej się.

Pozostałe typy gmin charakteryzują się dodatnim wskaźnikiem awansu, a więc skupiają gminy częściej wykazujące tendencję do przesuwania się w górę niż w dół skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Wynik ten oznacza pośrednio, że pogarszanie się relatywnej pozycji dotyczy niewielkiej liczby gmin, ale głębokość zmian jest stosunkowo duża, podczas gdy poprawa sytuacji występuje w większej liczbie gmin i dokonuje się powoli. Największe zmiany nastąpiły w wielu gminach typu 3 i typu 5 (wskaźnik mobilności ponad 50%). Pierwszy z nich to tzw. gminy pośrednie i choć w strukturze gospodarki lokalnej często dominują funkcje rolnicze, są to jednostki o strukturze wykazującej pewne cechy gmin typu podmiejskiego, ale również inne – gmin położonych peryferyjnie. Gminy te można określić jako „poszukujące odpowiedniej drogi rozwoju”.

Na szczególną uwagę zasługują bardzo korzystne zmiany wśród gmin typu 5 (skupiającego gminy wielofunkcyjne), wykazujące zrównoważenie funkcji rolniczych i pozarolniczych, a lokujących się głównie na terenach Wielkopolski. Wskaźnik charakteryzujący ich mobilność wzdłuż skali dostępności jest najwyższy w stosunku do pozostałych typów i zdecydowana większość przesunięć ma charakter pozytywny; awans na skali jest prawie dwukrotnie częstszy od przesunięć w dół, czego konsekwencją jest wskaźnik awansu najwyższy wśród wszystkich typów.

Jak wcześniej wspomniano, przyjęte założenia wyznaczają takie progi wielkości przesunięć uważanych za istotne, że blisko połowę wszystkich gmin określono jako „mobilne”, a więc awansujące lub tracące wcześniej zajmowaną pozycję na skali dostępności przestrzennej. Wśród awansujących na skali wyróżniono te, które awansowały najsilniej, a wśród tracących pozycję te, których straty zajmowanej pozycji

Rysunek V.2.
Zmiany pozycji gmin na skali dostępności przestrzennej

Źródło: opracowanie własne MROW 2014 i MROW 2016.

były największe. W ten sposób powstała pięciopunktowa skala wykorzystana przy konstrukcji rysunku V.2. (i analogicznych, dotyczących innych składowych). Ujawnia ona, że **rozkład przestrzenny gmin awansujących, niezmiennych swojej pozycji oraz pogarszających ją nie wykazuje silnych prawidłowości; gminy różniące się pod**

względem zmian dostępności są przemieszane i często skrajnie dynamicznie awansujące sąsiadują z tymi, których pozycja ulega pogorszeniu. Bardziej wnikliwa analiza pokazuje jednak, że wokół niektórych ośrodków ponadlokalnych, które nie wytworzyły silnie przekształconej strukturalnie strefy podmiejskiej grupują się obecnie gminy o ponadprzeciętnej dynamice poprawy dostępności przestrzennej. Dotyczy to takich miast, jak: Olsztyn, Lublin, Łódź, Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski i Białystok. Wskazuje to na występowanie procesu wykształcania się strefy podmiejskiej. Z kolei ukształtowane wcześniej strefy podmiejskie największych aglomeracji w kraju (poza Katowicami i Szczecinem) nie osiągają przeciętnej dynamiki rozwoju, a ich pierścienie otaczających gmin wykazują zróżnicowaną dynamikę.

Jednocześnie zmienia się w tempie słabszym niż przeciętne (a nawet pogarsza) dostępność przestrzenna wielu gmin, ale duża ich część to gminy położone z dala od ośrodków regionalnych, często przy granicy wojewódzkiej (czasem przy granicy wojewódzkiej dawnego podziału administracyjnego na 49 jednostek). Jednak gminy takie spotkać można również poza obszarami o położeniu peryferyjnym w stosunku do podziału regionalnego, w tym również w bezpośrednim sąsiedztwie gmin poprawiających dostępność przestrzenną w tempie ponadprzeciętnym.

V.2. Dezagraryzacja gospodarki lokalnej

Przez dezagraryzację rozumie się w tej pracy postępujący wzrost roli funkcji pozarolniczych w dostarczaniu mieszkańcom źródeł utrzymania, a więc odchodzenie od dominacji funkcji rolniczej w strukturze gospodarczej obszarów wiejskich. Potrzeba dezagraryzacji gospodarki wiejskiej leży u podstaw koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Jest to więc składowa rozwoju gospodarczego niezwykle ważna, ale mająca również powiązania z rozwojem społecznym. Powiązania te dokonują się poprzez rozwój usług publicznych i wzrost zatrudnienia w nich, rozwój infrastruktury społecznej i technicznej, wzrost możliwości zatrudnienia zgodnego z aspiracjami mieszkańców, a nie tylko w rolnictwie i szeroko rozumianej sferze obsługi rolnictwa.

Waga, jaką przywiązuje się w opracowaniu do kwestii dezagrarnizacji struktur lokalnych, wiąże się z podstawowymi założeniami badania: **jego przedmiotem jest rozwój wsi traktowanej jako środowisko społeczne i gospodarcze, w którym rolnictwo odgrywa jedną z najważniejszych ról, ale jego znaczenie pod pewnymi względami zyskuje bądź zachowuje swoją wagę, a pod innymi – traci. Zachowuje wówczas, gdy myślimy o bieżącej równowadze rynku pracy, kwestiach bezpieczeństwa żywnościowego, kształtowania krajobrazu i konserwacji środowiska naturalnego, a traci – z punktu widzenia udziału w gospodarce narodowej (wytwarzaniu PKB), udziału w dostarczaniu miejsc pracy, źródeł utrzymania itp.** Kraje wysoko rozwinięte, nawet te, które dominują na światowym rynku produktami rolnictwa, zatrudniają w nim znacznie mniej siły roboczej niż Polska, zarówno w przeliczeniu na 100 ha, w relacji do wartości produkcji rolniczej czy biorąc pod uwagę udział tego działu w zatrudnieniu ogółem. Należy sądzić, że procesy zmniejszania się zatrudnienia rolniczego, a także udziału w tworzeniu PKB w miarę rozwoju kraju mają charakter uniwersalny i czekają również polską gospodarkę²².

Powiększanie się udziału funkcji pozarolniczych w strukturze gospodarczej obszarów wiejskich wiąże się również z zachowaniem struktur demograficznych, zapewniających ciągłość racjonalnego poziomu zaludnienia w dłuższym okresie. Rolnictwo może dostarczać stosunkowo niewielkie i zmniejszające się zapotrzebowanie na pracę. Brak na lokalnym rynku miejsc pracy pozarolniczej oznaczałby więc, albo wzrastające bezrobocie ukryte w gospodarstwach albo odpływ migracyjny. Liczba ludności na obszarze monofunkcyjnym rolniczym ulegałaby więc stałemu zmniejszaniu się, a jej struktura kształtowałaby się pod wpływem selektywnych migracji (między innymi ze względu na wiek, płeć i wykształcenie). Niska gęstość zaludnienia oznaczałaby również niekorzystną sytuację z punktu widzenia kosztów utrzymania instytucji świadczących usługi publiczne, zwłaszcza szkół, przychodni lekarskich

²² Więcej w: [Krajowy Plan Działań na rzecz Zatrudnienia na lata 2015–2017 (KPDZ/2015–2017). 2014: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa, s. 11]. Według dokumentu MPiPS prognozuje, że w latach 2014–2017 liczba pracujących w rolnictwie zmniejszać się będzie o ponad 3% w każdym roku.

itp., a także bardzo nieefektywne wykorzystanie infrastruktury, która ze względu na koszty utrzymania zaczęłaby zanikać.

Rozwój funkcji pozarolniczych na obszarach wiejskich jest potrzebny również do zachowania i rozwoju funkcji rolniczej. Odrębnym problemem jest kwestia właściwych proporcji funkcji rolniczych i pozarolniczych. Są one jednak różne w zależności od specyfiki danego układu lokalnego, inne np. w strefach podmiejskich, na obszarach o wybitnych walorach turystycznych, w układach lokalnych położonych w sąsiedztwie węzłów komunikacyjnych o znaczeniu ponadregionalnym i jeszcze inne na obszarach peryferyjnych w stosunku do sieci miejskiej. Wydaje się, że w warunkach polskich – jeśli istnieją, to należą do zupełnych wyjątków układy lokalne niewymagające dalszego rozwoju funkcji pozarolniczych. Sytuacja taka może wystąpić w rejonie wsi śląskich przekształcających się w osiedla robotnicze, a także w niektórych gminach pierwszego pierścienia wokół największych miast. W zdecydowanej większości gmin w kraju potrzeba dalszej dezagraryzacji struktur gospodarczych, rozumianej zwłaszcza jako konieczność rozwoju źródeł utrzymania dla mieszkańców z pracy poza rolnictwem, jest oczywista. Z tego względu obecny stopień dezagraryzacji traktowany jest jako stymulanta, a jego wzrost jako ważna składowa zmian w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Okres dwóch lat (pomiędzy MROW 2014 i MROW 2016) jest na tyle krótki, że nie można oczekiwać większych zmian w wynikach pomiaru stopnia dezagraryzacji w poszczególnych gminach ani tym bardziej istotnych zmian w przestrzennym jego zróżnicowaniu. Potwierdza to miara współzależności rozkładów przestrzennych między pomiarem dokonany na syntetycznej skali dezagraryzacji w obu badaniach przekrojowych, wynosząca $R = 0,996$, wraz z równie wysokim współczynnikiem prawdopodobieństwa ($T = 0,946$), że miary syntetyczne układają się w tym samym porządku w obrębie całego zbioru gmin. Skala ta oparta została na trzech wskaźnikach empirycznych, a również między ich wielkościami w obu przekrojach czasowych korelacje są bardzo silne.

Zróżnicowanie przestrzenne analizowane z punktu widzenia stopnia dezagraryzacji gospodarki lokalnej jest niemal takie samo w obu badaniach. Jest to o tyle zrozumiałe, że procesy zmian struktury gospodarczej dokonują się względnie powoli, mają charakter zmian ewolucyjnych,

Tabela V.4.

Korelacja między wskaźnikami charakteryzującymi stopień dezagraryzacji struktury gospodarczej gminy [DA]

Numer wskaźnika	Wskaźnik	Współczynnik korelacji między danymi z badań MROW 2014 i MROW 2016*	Współczynnik korelacji między miarą syntetyczną składowej i wartością wskaźnika wg MROW 2016
W7	Udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych	0,987	0,957
W8	Relacja podatków z funkcji nierolniczej do podatku rolnego	0,999	0,371
W9	Liczba świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku produkcyjnym	0,999	-0,928
DA	Syntetyczna miara składowej „dezagraryzacja gospodarki lokalnej”	0,996^a 0,946^b	x

* dla wskaźników wyrażonych na skalach ilorazowych obliczono współczynnik korelacji Pearsona, w przypadku miary syntetycznej na skalach porządkowych obliczono ^a współczynnik *rho* Spearmana oraz ^b *tau* Kendalla.

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

choć w pewnych przypadkach, np. lokalizacji w terenie wiejskim dużych inwestycji (przemysł wydobywczy), mogą nabierać zaskakująco wysokiej dynamiki. Przykładem może być gmina miejsko-wiejska Krobia (powiat gostyński, woj. wielkopolskie), która odnotowała w całym zbiorze najwyższy awans (o 372 pozycje), co 12-krotnie przewyższa wartość przedziału przeciętnego. Na terenie tej gminy leżą Pudliszki, które słyną z przetwórstwa spożywczego i są jej zapleczem usługowym. Krobia należy również do jedenastu gmin Wielkopolski, w których rozważana jest eksploatacja odkrywkowa węgla brunatnego²³. Również wysoki awans należał do gmin: Żuromin (woj. mazowieckie), Łęczna (woj. lubelskie, pow. łęczyński) oraz Koźmin Wielkopolski (woj. wielko-

²³ Więcej: [<http://www.senat.gov.pl/wydarzenia/art,2237.html>] oraz [http://stopkopalni.pl/wp-content/uploads/2014/05/Sprawozdanie-z-konferencji-dot.-skutk%C3%B3w-eksploatacji-odkrywkowej_UAM-30-01-2015.pdf], pobrane 30.12.2015. Ponadto gmina Krobia w rankingu samorządów przygotowanym przez dziennik *Rzeczpospolita* w 2015 r., zajęła 15. miejsce spośród gmin miejsko-wiejskich. Kapituła konkursowa doceniła m.in. dochody i wydatki gminy w przeliczeniu na jednego mieszkańca, wysokość uzyskanych środków unijnych, procentowy udział wydatków

polskie, pow. krotoszyński) – wszystkie poprawiły pozycję o ponad 200 miejsc w relacji do poprzedniego badania.

Awans taki dotyczy z reguły tylko wybranych, przeważnie nielicznych, jednostek gminnych. Mogą one lokować się w rejonie realizacji programów inwestycyjnych, specjalnych strefach ekonomicznych, Dolinie Lotniczej czy Petrochemii itp. Zasięg przestrzenny regionów uprzemysławianych w ramach takich projektów jest jednak ograniczony, przy czym zasięg ich oddziaływania na struktury wiejskie jest zależny od skali przedsięwzięcia oraz czasu potrzebnego na dojazd ze wsi do powstającego przy tej sposobności rynku pracy.

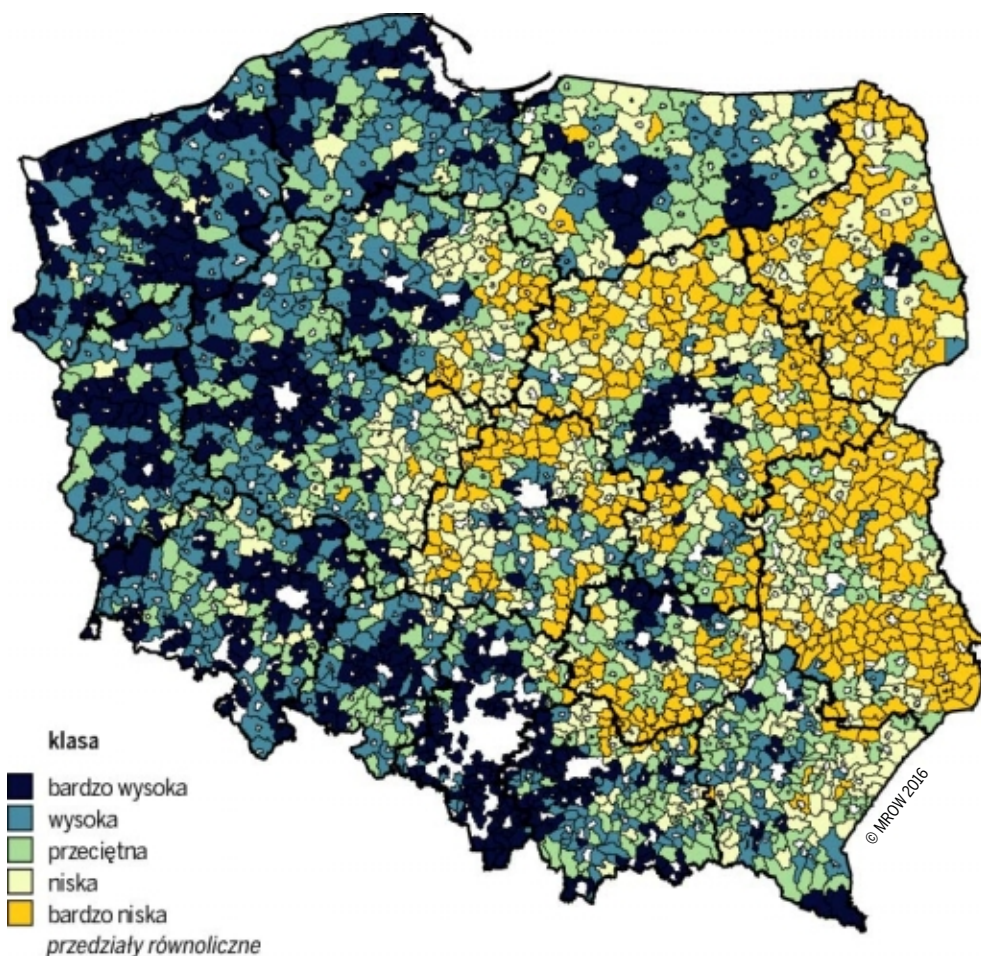
Abstrahując od takich nadzwyczajnych bodźców modyfikujących struktury gospodarcze obszarów wiejskich znajdujących się w ich zasięgu, łatwo zauważyć na rysunku V.3., że **dwa czynniki decydują o przestrzennym zróżnicowaniu stopnia dezagraryzacji lokalnych struktur gospodarczych: położenie względem dużego lub średniej wielkości miasta oraz czynnik historyczny, związany z okresem rozbiorów**. Te same dwa czynniki obserwowane były w pierwszym etapie realizacji projektu i omówione w publikacji zawierającej jego rezultaty.

Warto może tylko zauważyć, że syntetyczna miara stopnia dezagraryzacji gospodarki lokalnej jest ściśle powiązana z takimi procesami dokonującymi się na wsi, jak rozwój wielofunkcyjności czy przedsiębiorczość (badali to m.in.: [Kłodziński 2006; 2010; 2012; Śleszyński 2009; Zarębski 2015a]). Pod tymi nazwami jest ona często przedmiotem badań, choć rzadko dotyczą one całej Polski w agregacji gminami i mają walor dynamiczny, zazwyczaj ograniczane są do regionów administracyjnych, rzadziej funkcjonalnych, i dotyczą pewnego przekroju czasowego.

Przedział skali syntetycznej, na której dokonywano pomiaru zmian stopnia dezagraryzacji, wyznaczony przez medianę zmian pozycji poszczególnych gmin, był relatywnie wąski, przeciętne tempo zmian względnych pozycji oznaczało pozostanie w przedziale zajmowanej pozycji w roku 2010 [-30; +30]. **Wąski przedział oznaczał, że rozkład przestrzenny poziomu dezagraryzacji dla obszarów wiejskich w kraju**

---

budżetowych na działalność organizacji pozarządowych czy też liczbę nowych podmiotów gospodarczych [http://www.krobia.pl/index.php/component/content/article/36-rone/1506-czym-ya-gmina-krobia-w-2015-roku], pobrane 3.01.2016.

Rysunek V.3.
Syntetyczna miara dezagraryzacji gospodarki lokalnej [DA]

Źródło: opracowanie własne – MROW 2016.

uległ relatywnie niewielkim zmianom, co jest zgodne z omówionymi wyżej współczynnikami korelacji. Okazało się jednak, że dynamika zmian była dość silnie zróżnicowana regionalnie (tab. V.5.), najniższa w województwie śląskim (pozycję na skali przekraczającą wyznaczony przedział zmieniło 32,2% gmin) i podlaskim (41,0%), a najwyższa w województwach: podkarpackim (77,8%), świętokrzyskim (63,9%) i warmińsko-mazurskim (61,0%).

Tabela V.5.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian poziomu dezagraryzacji gospodarki lokalnej według województw

Województwa	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 30 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 30 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 30 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1047	1126	569	557	51,8	-0,01
Dolnośląskie	133	75	58	41	17	43,6	-0,41
Kujawsko-Pomorskie	127	57	70	4	66	55,1	0,89
Lubelskie	193	101	92	70	22	47,7	-0,52
Lubuskie	74	30	44	10	34	59,5	0,55
Łódzkie	159	77	82	36	46	51,6	0,12
Małopolskie	168	92	76	52	24	45,2	-0,37
Mazowieckie	279	134	145	50	95	52,0	0,31
Opolskie	68	36	32	3	29	47,1	0,81
Podkarpackie	144	32	112	111	1	77,8	-0,98
Podlaskie	105	62	43	29	14	41,0	-0,35
Pomorskie	98	50	48	20	28	49,0	0,17
Śląskie	118	80	38	34	4	32,2	-0,79
Świętokrzyskie	97	35	62	56	6	63,9	-0,81
Warmińsko-Mazurskie	100	39	61	20	41	61,0	0,34
Wielkopolskie	207	93	114	18	96	55,1	0,68
Zachodniopomorskie	103	54	49	15	34	47,6	0,39

Źródło: opracowanie własne – MROW 21014 i MROW 2016.

Wskaźnik mobilności warto analizować łącznie z kierunkiem przesunięć na skali, a więc ze wskaźnikiem awansu²⁴. Okazuje się, że relatywnie bardzo niska mobilność gmin województwa śląskiego na skali dezagraryzacji wiąże się w zdecydowanej większości przypadków z utratą zajmowanej wysokiej pozycji. Również w województwie podkarpackim przesunięcia na skali oznaczały niemal zawsze pogorszenie relatywnej pozycji. Korzystne zmiany dla gmin zmieniających swoje

²⁴ Metodykę wskaźników omówiono w rozdziale III. Warto jednak podkreślić, że między wskaźnikiem mobilności na skali dezagraryzacji a wskaźnikiem awansu nie występuje związek statystyczny. Korelacja między tymi wskaźnikami w agregacji województwami wynosi $r = -0,015$.

pozycje wystąpiły najczęściej w województwach kujawsko-pomorskim i opolskim. Sukces uzyskały również w większości „mobilne” gminy wielkopolskie i lubuskie, a więc gminy położone w rejonie już wcześniej wyróżniającym się pod względem stopnia wielofunkcyjności gospodarki obszarów wiejskich. Wśród 100 gmin o największym awansie na skali oceny stopnia dezagrarnizacji lokalnej gospodarki po ok. 20% zajęły gminy województw wielkopolskiego i mazowieckiego oraz 10% gminy województwa kujawsko-pomorskiego. Natomiast w tej „złotej setce” nie znalazła się ani jedna gmina z województw podkarpackiego i świętokrzyskiego.

Tabela V.6.

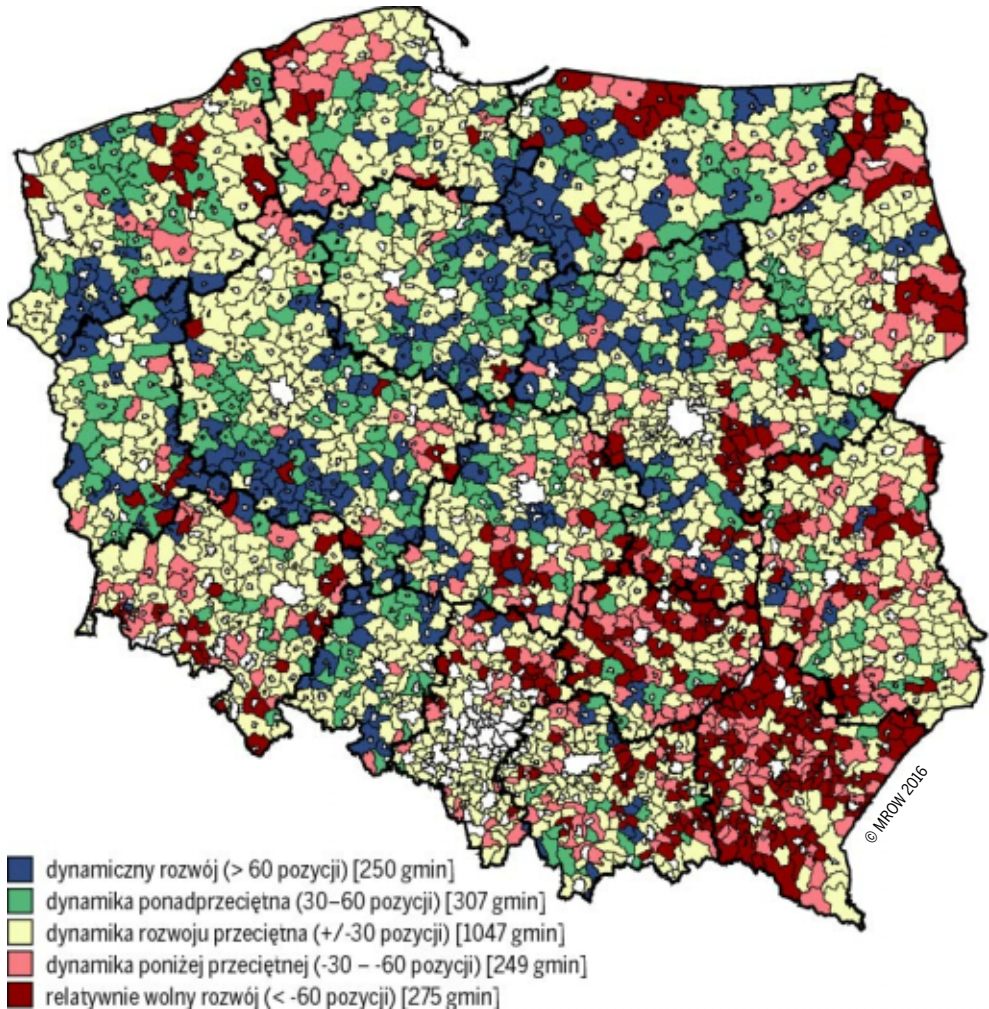
Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dezagrarnizacji gospodarki lokalnej według typów strukturalnych obszarów wiejskich

Typ	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 30 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 30 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 30 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1047	1126	569	557	51,8	-0,01
 1	490	250	240	129	111	49,0	-0,08
 2	399	165	234	70	164	58,6	0,40
 3	466	171	295	184	111	63,3	-0,25
 4	187	73	114	103	11	61,0	-0,81
 5	382	193	189	49	140	49,5	0,48
 6	197	145	52	34	18	26,4	-0,31
 7	52	50	2	0	2	3,8	1,00

Źródło: opracowanie własne MROW 2014 i MROW 2016.

Wyraźny związek statystyczny występuje natomiast między typami gmin wyróżnionymi pod kątem struktury składowych tworzących ich poziom rozwoju a wskaźnikiem awansu rozważanym pod kątem dezagrarnizacji wśród gmin mobilnych zaliczonych do danego typu (tab. V.6.). W przypadku typu 1, a więc obszarów dominacji rolnictwa tradycyjnego

awans jest nieco rzadszy od utraty pozycji, jednak różnica jest niewielka. Można powiedzieć, że niektóre gminy awansują na skali dezagraryzacji, inne tracą dotychczasową pozycję, ale ruchy te równoważą się i gospodarka na obszarach typu 1 rozwija się w tempie przeciętnym dla całego kraju, nie wykazuje ani większej dynamiki zmian, ani marginalizacji.

Rysunek V.4.
Zmiany pozycji gmin na skali dezagraryzacji gospodarki lokalnej

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

Najmniej korzystna sytuacja, odznaczająca się zdecydowanie częstszą utratą dotychczasowej pozycji nad awansem, występuje w zbiorze gmin zaliczonych do typu 4, a więc gmin rozdrobnionego rolnictwa skupionych w południowo-wschodniej Polsce (na obszarze dawnej Galicji). Tempo przemian w kierunku wielofunkcyjnym na tym terenie wyraźnie odbiega od pozostałych regionów kraju. Natomiast korzystne zmiany obserwuje się w zbiorach gmin typu 2 i 5, a więc w rejonach występowania rolnictwa wielkoobszarowego (głównie na terenach poddanych restrukturyzacji rolnictwa państwowego) oraz w rejonie relatywnie zaawansowanych przemian w kierunku wielofunkcyjności skupionych przede wszystkim w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku. Jednak warto zauważyć, że osiągnięty poziom dezagrarnizacji gospodarki lokalnej w gminach typu 2 był wyraźnie niższy niż typu 5. Gminy tych typów grupują się w innych segmentach syntetycznej skali dezagrarnizacji, typu 2 – niżej, a typu 5 – wyżej, ale w obu obserwuje się tendencję do rozwoju w tempie szybszym od przeciętnego w całym kraju.

Rysunek V.4. ujawnia jeszcze jedną prawidłowość: gdyby przeprowadzić linię od Suwałk do Opolo, uzyskalibyśmy dwie w przybliżeniu równe części kraju. **Zdecydowana większość gmin charakteryzujących się ponadprzeciętnym tempem dezagrarnizacji gospodarki lokalnej znalazłaby się w części północno-zachodniej, a przeciwnie, tych gmin, w których proces dezagrarnizacji ma tempo poniżej przeciętnego – w części południowo-wschodniej. W części północno-zachodniej gminy o najszybszym tempie zmian w procesie dezagrarnizacji często zlokalizowane są na terenach położonych peryferyjnie w układzie administracyjnym, a więc z dala od dużych ośrodków miejskich. W drugiej części kraju, czyli południowo-wschodniej, zależności tego rodzaju nie występują.** Gminy tracące pozycję na skali dezagrarnizacji występują zarówno na obszarach położonych peryferyjnie, jak i w pobliżu miast średniej wielkości, a nawet dużych (Rzeszów, Kielce).

V.3. Charakterystyka funkcji rolniczej

Omówiona wcześniej kwestia dezagrarnizacji gospodarki lokalnej odnosi się do proporcji rolnictwa i działów pozarolniczych w różnych aspektach (w zatrudnieniu, dostarczaniu dochodów mieszkańcom, w tworzeniu

lokalnych finansów publicznych itp.). Jednak zarówno wysoki poziom dezagraryzacji, jak i niski mogą występować przy różnym poziomie rozwoju tych sektorów. Łatwo wyobrazić sobie gospodarkę lokalną np. o wysokim poziomie dezagraryzacji, a jednocześnie wielu bardzo słabych, tradycyjnych, podmiotach gospodarczych pozarolniczych i niewielu nowoczesnych, wysokotowarowych gospodarstwach rolnych. Z punktu widzenia zatrudnienia, udziału ludności utrzymującej się z rolnictwa itp. obszar taki należałoby uznać za silnie zdeagraryzowany, co nie znaczy jeszcze, że o pożądanej strukturze gospodarczej. Sama dezagraryzacja struktury gospodarki lokalnej jest miarą jednostronną, wymaga ona uzupełnienia o charakterystykę sektora rolniczego i pozarolniczego.

W projekcie badawczym poziom rozwoju rolnictwa określany jest w kategoriach ekonomicznych, pomijamy więc kwestie agrotechniczne (np. jakość gleb, nawożenie, nawadnianie, wysokość plonów) oraz zootechniczne. W rozumieniu, jakie zostało przyjęte w tym projekcie, **dobrze rozwinięte lokalne rolnictwo to rolnictwo składające się z relatywnie dużych obszarowo gospodarstw, nastawionych na rozwój produkcji towarowej i zarządzane przez osoby o przygotowaniu zawodowym do kierowania nimi. Rolnictwo słabo rozwinięte to takie, w skład którego wchodzi drobne gospodarstwa nastawione na samozaopatrzenie oraz zarządzane w oparciu o wiedzę (nabytą głównie przez doświadczenie i tradycję) przekazaną im przez rodziców.**

Istotny problem w przypadku charakterystyki sektora rolnego stanowiła dostępność danych statystycznych. Podstawowym źródłem informacji w budowie wskaźników empirycznych była Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Bogatsze dane można uzyskać z powszechnych spisów rolnych, które wykazują znacząco większą liczbę gospodarstw niż dane ARiMR i jako „spis z natury” są też bardziej wiarygodne. Jednak przeprowadzane są stosunkowo rzadko (w cyklach około 10-letnich), a ostatni taki spis był w 2010 r. Natomiast dane agencji są zbierane corocznie i dokładnie kontrolowane, głównie opierają się na rzeczywistym stanie prawnym i dotyczą podmiotów korzystających z dopłat bezpośrednich, pomijają więc te, które nie wystąpiły o dopłaty albo nie kwalifikują się z innych powodów.

Tabela V.7.

Korelacja między wskaźnikami dotyczącymi poziomu rozwoju sektora rolniczego [SR]

Numer wskaźnika	Wskaźnik	Współczynnik korelacji między danymi z badań MROW 2014 i MROW 2016*	Współczynnik korelacji między miarą syntetyczną składowej i wartością wskaźnika wg MROW 2016
W10	Średni obszar gospodarstwa indywidualnego powyżej 1 ha użytków rolnych (w ha), które otrzymują płatności w ramach WPR	0,999	0,793
W11	Liczba działek na 100 ha	0,999	-0,849
W12	Udział składających wnioski o płatności bezpośrednie w wieku do 40 lat w ogólnej liczbie wnioskodawców	0,984	0,656
SR	Syntetyczna miara składowej „sektor rolniczy”	0,997^a 0,953^b	x

* dla wskaźników wyrażonych na skalach ilorazowych obliczono współczynnik korelacji Pearsona, w przypadku miary syntetycznej na skalach porządkowych obliczono ^a współczynnik *rho* Spearmana oraz ^b *tau* Kendalla

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

Uporządkowanie gmin wyznaczone przez wskaźniki empiryczne wykorzystane w badaniu MROW 2014 i MROW 2016 uległo bardzo nieznacznym zmianom, również korzystająca z nich porządkowa skala syntetyczna jest tylko w bardzo niewielkim stopniu różna (tab. V.7.). Na bardzo wysokim poziomie ukształtował się współczynnik prawdopodobieństwa *tau* Kendalla, co znaczy, że zmienne uszeregowane są zgodnie. Przypomnijmy, że określany jest on na podstawie różnicy między prawdopodobieństwem tego, że dwie zmienne układają się w tym samym porządku w obrębie obserwowanych danych a prawdopodobieństwem, że ich uporządkowanie się różni [Siegel, Castellan 1988]. W efekcie przedział określający „przeciętną dynamikę rozwoju”, a oparty na wartości mediany przesunięcie na skali, jest bardzo wąski. Wystarczyło, aby gmina przesunęła się o więcej niż 30 pozycji w górę lub w dół, by na podstawie przyjętych założeń uznać, że tempo zmian sektora rolniczego jest w jego przypadku znacząco większe lub znacząco mniejsze od przeciętnego dla obszarów wiejskich kraju.

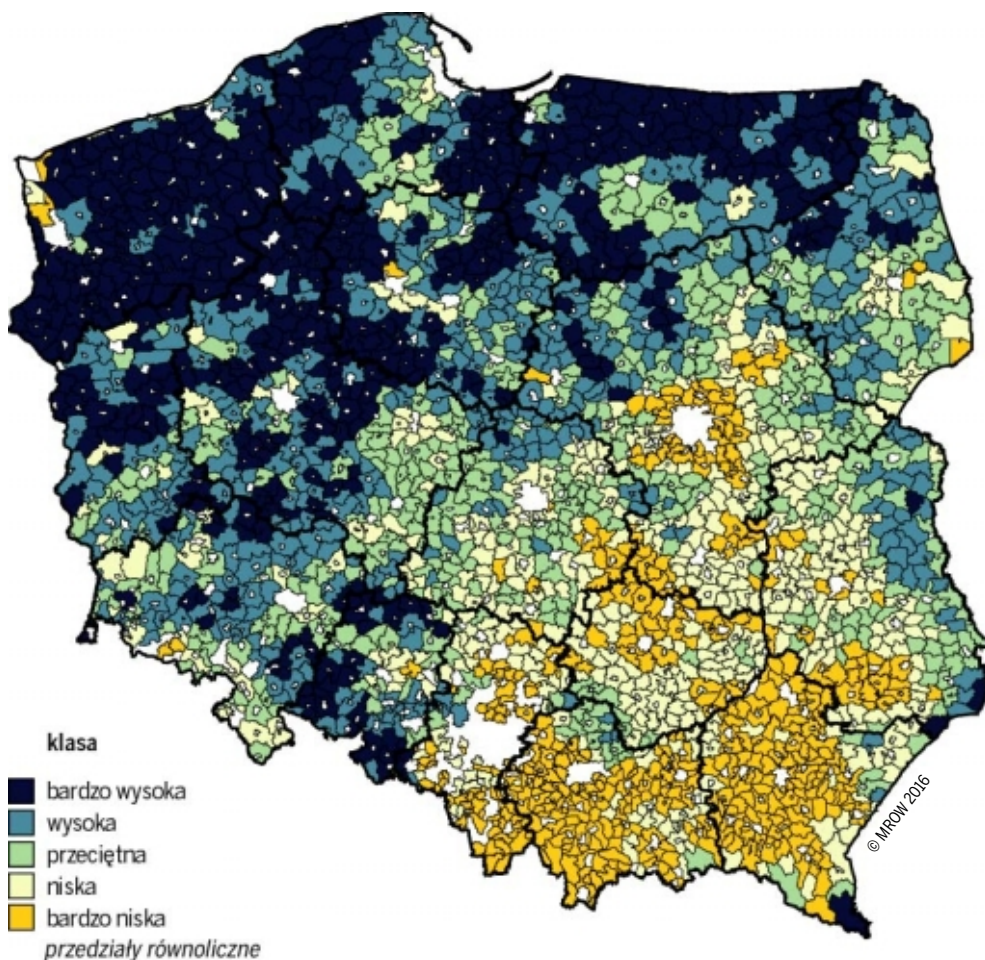
Na mapie (rys. V.5.) przedstawiono przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju sektora rolniczego (rozumiane w taki sposób, jaki wcześniej

został przedstawiony). Warto zauważyć, że zmiany strukturalne w rolnictwie odbywają się bardzo wolno, ukształtowane struktury wykazują dużą trwałość i odporność na bodźce, mające w założeniu ewolucyjnie je zmieniać (porównaj: [Baer-Nawrocka, Poczta 2016, s. 85]). Ale jednocześnie rolnictwo było w XX wieku kilkakrotnie poddawane głębokim reformom, gwałtownie zmieniającym struktury rolne. Takie skokowe zmiany struktur rolnictwa wystąpiły w związku z międzywojenną reformą rolną (tzw. reformą Poniatowskiego), z tzw. reformą PKWN i z restrukturyzacją gospodarstw państwowych po zmianach systemowych 1989 roku. Nietrwale okazały się natomiast zmiany wprowadzone w okresie kolektywizacji w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych, bo zakończyły się powrotem do stanu zbliżonego do tego, który miał zostać zmieniony. Ewolucyjne zmiany struktur rolnictwa, poza procesami naturalnymi (np. wymiana pokoleń), obejmowały m.in. politykę wspierania gospodarstw „biedniaków” i „średniaków” kosztem „kulaków” w latach pięćdziesiątych czy też wspierania gospodarstw specjalistycznych w latach siedemdziesiątych. W efekcie takiej polityki ani liczba gospodarstw nie ulegała szybkim zmianom, ani ich średni obszar. Regionalne struktury agrarne ukształtowane jeszcze w XIX wieku, często w związku z procesami uwłaszczeniowymi, ze stosunkowo niewielkimi modyfikacjami zachowały się do dziś.

Trwałość struktur rolnictwa powoduje, że rolnictwo w południowo-wschodniej Polsce (dawnej Galicji) jest do dziś silnie rozdrobnione, a gospodarstwa przeważnie składają się z wielu działek. Nie są one w stanie dostarczyć rodzinie godziwych środków utrzymania, toteż ukształtował się tam specyficzny typ rodzin rolniczych wielodochodowych, dla których dochody z gospodarstwa rolnego rzadko tylko mogą być głównym źródłem utrzymania. Sytuacją typową jest łączenie dochodów spoza gospodarstwa, mających charakter dochodów głównych, z dodatkowymi – pochodzącymi z rolnictwa. Taki model gospodarstw domowych – właściciele gospodarstwa rolnego – nie sprzyja przemianom struktur agrarnych.

Najbardziej korzystne struktury rolnictwa, w sensie nadanym im w tej pracy, występują w województwach północnych i zachodnich (na obszarach tzw. Ziemi Odzyskanych), a więc w rejonie występowania dawnych PGR-ów (porównaj rys. V.5.). Po restrukturyzacji sektora państwowego w rolnictwie z majątku byłych gospodarstw państwo-

wych powstały gospodarstwa określane często jako wielkoobszarowe. W przeciwieństwie do rolnictwa rodzinnego, gospodarstwa te traktowane są przez osoby kierujące nimi jako biznes, który podlegać powinien takim samym kryteriom oceny, jak każdy inny. Skutkiem ubocznym tego rodzaju restrukturyzacji było zatrudnienie w byłych PGR-ach znacznie mniej osób, niż pracowało tam przed reformą. Biznesowe rozwiązanie problemów ekonomicznych, racjonalizacja struktury rolnictwa

Rysunek V.5.

Syntetyczna miara poziomu rozwoju sektora rolniczego [SR]

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

i zatrudnienia, spowodowało więc pojawienie się problemów o charakterze społecznym (więcej o tym: [Wilkin 1997; Tarkowska 1988; Halamka 2001; Psyk-Piotrowska 2004; Stanny 2007]).

W miarę korzystna struktura rolnictwa występuje również w Wielkopolsce, na terenach dawnego zaboru pruskiego. Do pewnego stopnia korzenie jej tkwią w założeniach pruskich reform uwłaszczeniowych wprowadzanych na tych terenach od 1823 roku, które wzmacniały gospodarstwa chłopskie większe, posiadające własną siłę pociagową, kosztem małych, będących wówczas rezerwuarem siły roboczej najemnej dla gospodarstw dworskich, później rozwijających funkcje pozarolnicze na wsi. Obecnie jest to obszar korzystnych struktur agrarnych oraz zaawansowanego rozwoju wielofunkcyjnego (więcej: [Rudnicki, Kluba (red.) 2014; Rudnicki 2010; 2016]).

Polska centralna i wschodnia (z wyjątkiem obszarów podmiejskich) to region wsi o dużym, czasem dominującym znaczeniu funkcji rolniczej i relatywnie niekorzystnej strukturze agrarnej [Jadczyzyn 2009; Bański (red.) 2016]. Dominują na tym terenie gospodarstwa rodzinne, prowadzone tradycyjnymi metodami, choć wyłaniają się subregiony o wyspecjalizowanej, towarowej produkcji, takie jak sadowniczy w okolicach Grójca i Warki, produkcji mleka – na północny wschód od Warszawy itp. Wspólną cechą rolnictwa całego regionu Polski centralnej i wschodniej jest bardzo niewielki udział pracy najemnej w wykorzystywanych zasobach pracy, co skutkuje tym, że problemy pozarolniczego rynku pracy przenoszą się na gospodarstwa rodzinne, które wchłaniają nawet zbędne w gospodarstwie wolne zasoby pracy rodziny. Powstaje więc mechanizm prowadzący do bezrobocia ukrytego w rolnictwie [Frenkel, Rosner 2001; Rosner, Stanny 2008; Stanny 2010].

Trwałość raz ukształtowanych struktur sektora rolniczego powoduje, że już przesunięcie się gminy o 30 pozycji na skali syntetycznej dotyczącej charakterystyki tego sektora powoduje uznanie gminy za „mobilną”. **Na jedenaście składowych rozwoju społeczno-gospodarczego wyróżnionych w projekcie tylko dwie wykazują tak dużą stabilność pozycji, tzn. trwałość uporządkowań miejsc w szeregu rangowym gmin pod tym względem (porównaj tab. III.1.). Jest to oprócz charakterystyki sektora rolniczego również powiązana interpretacyjnie składowa, omówiona w poprzednim podrozdziale – stopień dezagraryzacji gospodarki lokalnej.**

Tabela V.8.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dokonujących się w sektorze rolniczym według województw

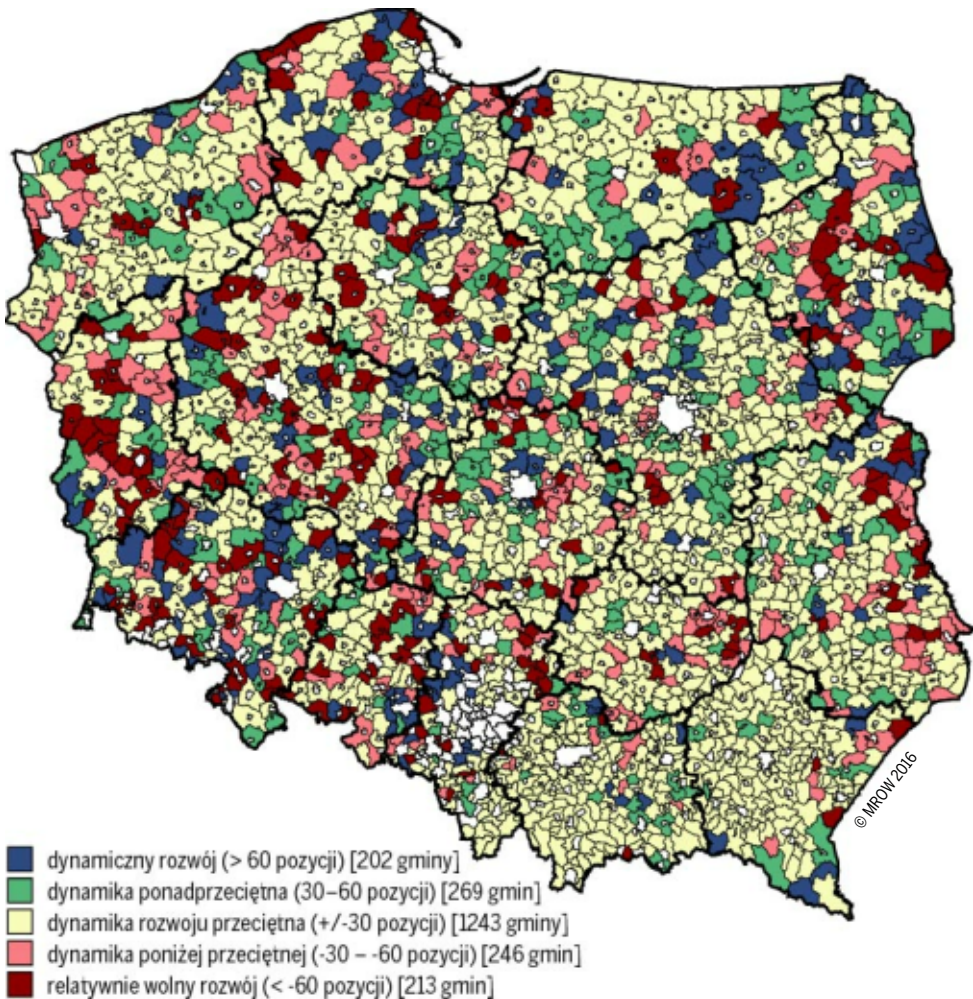
Województwa	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 30 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 30 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 30 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1243	930	459	471	42,8	0,01
Dolnośląskie	133	50	83	38	45	62,4	0,08
Kujawsko-Pomorskie	127	72	55	25	30	43,3	0,09
Lubelskie	193	114	79	42	37	40,9	-0,06
Lubuskie	74	29	45	28	17	60,8	-0,24
Łódzkie	159	83	76	40	36	47,8	-0,05
Małopolskie	168	133	35	11	24	20,8	0,37
Mazowieckie	279	167	112	42	70	40,1	0,25
Opolskie	68	32	36	23	13	52,9	-0,28
Podkarpackie	144	123	21	9	12	14,6	0,14
Podlaskie	105	43	62	26	36	59,0	0,16
Pomorskie	98	49	49	24	25	50,0	0,02
Śląskie	118	73	45	26	19	38,1	-0,16
Świętokrzyskie	97	65	32	24	8	33,0	-0,50
Warmińsko-Mazurskie	100	56	44	13	31	44,0	0,41
Wielkopolskie	207	97	110	62	48	53,1	-0,13
Zachodniopomorskie	103	57	46	26	20	44,7	-0,13

Źródło: opracowanie własne – MROW 21014 i MROW 2016.

Zdecydowanie najmniej „mobilne” pod względem charakterystyki strukturalnej sektora rolniczego są gminy dwóch województw: podkarpackiego (zaledwie 14% gmin wykazało się ponadprzeciętną dynamiką) i małopolskiego (tu 20%), a więc w przybliżeniu na terenach dawnej Galicji. Niska „mobilność” gmin tej części kraju potwierdza trwałość struktur agrarnych ukształtowanych historycznie i relatywnie niewielkie znaczenie rolnictwa w strukturze gospodarczej tego regionu (zwłaszcza w strukturze źródeł utrzymania ludności wiejskiej) (patrz rys. V.6.).

Na uwagę zasługują również gminy województwa świętokrzyskiego. Przy poniżej przeciętnej mobilności większość zmian pozycji to ich

pogarszanie się. W skali kraju gminy tego województwa osiągają najniższy wskaźnik awansu (aż 3/4 jednostek mobilnych to te, które na skali zmian pogorszyły swoje relatywne pozycje). Najkorzystniejszy wskaźnik awansu odnotowują natomiast gminy województwa warmińsko-mazurskiego, 70% jednostek „mobilnych” z tego obszaru przesuwa się na skali w górę.

Rysunek V.6.

Zmiany pozycji gmin na skali charakteryzującej poziom rozwoju sektora rolniczego

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

Biorąc pod uwagę podzbiory gmin wyróżnione przez typologię strukturalną, można dostrzec, że pod względem przemian dokonujących się w poziomie rozwoju funkcji rolniczej różnią się one stosunkowo mało (tab. V.9.). Jeśli pominąć typ 7 (relatywnie nielicznych gmin położonych w pierwszym pierścieniu wokół największych miast, silnie zurbanizowanych, na terenie których rolnictwo traci na znaczeniu wobec dynamicznego rozwoju funkcji pozarolniczych, a w szczególności funkcji rezydencjalnej/mieszkaniowej), wskaźnik awansu mieści się w wąskim przedziale $-0,07-0,12$. Niekorzystne zmiany częściej niż korzystne występują w gminach typu 1, 3 i 4, a więc w gminach leżących w Polsce centralnej i wschodniej z przewagą funkcji rolniczej w strukturze lokalnej gospodarki. **Ciekawie przedstawia się charakterystyka typu 4 (wielodochodowe, z rozdrobnionym rolnictwem), w którym większość gmin nie zmieniała swojej relatywnej pozycji. Zaledwie 8% gmin tego typu stanowiły gminy „mobilne”, w tym połowa awansowała, a połowa pogorszyła swoją pozycję. Ponieważ typ ten koncentruje się na obszarze o niekorzystnej ocenie sektora rolniczego, wysoka stabilność ponad 90% jednostek (przynależnych do grupy o przeciętnej dynamice), potwierdza wysoką inercję struktury rolnictwa i bez politycznej interwencji nic nie zapowiada istotniejszych, korzystnych zmian.**

Odwrotnie, częściej awansują, niż tracą pozycję na skali gminy typu 2, 5 i 6. Przy czym najbardziej „mobilne” na skali oceny sektora rolniczego są gminy wielofunkcyjne o relatywnie większej równowadze funkcji rolniczej i pozarolniczej (typ 5). Najczęściej, przy przyjętej charakterystyce składowej, awansowały gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego (głównie w Polsce zachodniej). Z kolei gminy podmiejskie typu 6 i 7 wykazały zupełnie różne charakterystyki. Bardziej **stabilne okazały się gminy zurbanizowane o zredukowanej funkcji rolniczej, zaś te silnie zurbanizowane, choć częściej zmieniały pozycję na skali hierarchicznej, to jednak relatywnie rzadziej ją poprawiały. Potwierdza to procesy suburbanizacji i rozlewania się miast poza obecne granice administracyjne.**

Układ przestrzenny obszarów awansujących na skali poziomu rozwoju sektora rolniczego i tracących zajmowane wcześniej pozycje nie jest łatwy do interpretacji. Przyczynia się do tego to, że o ile obszary rozwijające się w tempie przeciętnym tworzą często większe,

Tabela V.9.

Gminy „mobilne” i „niemobilne” oraz wskaźnik awansu pod względem zmian dokonujących się w sektorze rolniczym według typów strukturalnych obszarów wiejskich

Typ	Ogólna liczba gmin	Gminy o przeciętnej dynamice rozwoju (pozostające w przedziale zmiany o +/- 30 pozycji)	Gminy mobilne, w tym			Wskaźnik mobilności	Wskaźnik awansu
			razem	o poniżej przeciętnej dynamice rozwoju (pogorszenie o co najmniej 30 pozycji)	o ponadprzeciętnej dynamice rozwoju (poprawa o co najmniej 30 pozycji)		
Polska – obszar wiejski	2173	1243	930	459	471	42,8	0,01
 1	490	252	238	121	117	48,6	-0,02
 2	399	224	175	77	98	43,9	0,12
 3	466	277	189	97	92	40,6	-0,03
 4	187	172	15	8	7	8,0	-0,07
 5	382	175	207	101	106	54,2	0,02
 6	197	120	77	37	40	39,1	0,04
 7	52	23	29	18	11	55,8	-0,24

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2016.

zwarte skupiska gmin, o tyle gminy awansujące na skali i tracące swoje pozycje, a więc rozwijające się w tempie ponadprzeciętnym i nieosiągające tempa rozwoju średniego – nie tworzą takich skupisk. Co więcej, bardzo często sąsiadują ze sobą jednostki o skrajnie różnej dynamice rozwoju, co może wskazywać na to, że czynniki decydujące o tempie zmian w sektorze rolnym zależne są od lokalnych różnic, takich jak np. aktywność lokalnej władzy, siły organizacji rolniczych, czy innowacyjności samych rolników.

Warto jednak zauważyć dwie prawidłowości, które ujawnia rysunek V.6. **Pierwsza z nich to lokalizacja bardzo wielu gmin rozwijających się w tempie odstającym od przeciętnego (zarówno *in plus*, jak też *in minus*) w rejonach peryferyjnych w stosunku do centrów regionalnych.** Dostrzec można występowanie takich skupisk gmin „mobilnych” na pograniczu województw: śląskiego i opolskiego, opolskiego i dolnośląskiego, mazowieckiego i łódzkiego, łódzkiego i wielkopolskiego